

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

SZENTELEKY KORNÉL CENTENÁRIUMA

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1993

Július–augusztus

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LVII. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

SZERETNÉK SZÁNTANI

Szenteleky Kornél összegyűjtött versei	437
<i>Bányai János: A Szenteleky-vers</i>	494
<i>Harkai Vass Éva: Szenteleky lírai prózája</i>	497
<i>Juhász Erzsébet: Szenteleky Kornél útirajzairól</i>	501
<i>Faragó Kornélia: A Krónikák szemléleti íve</i>	504
<i>Gerold László: Arany, Madách – Szenteleky és a hagyomány</i>	505
<i>Csányi Erzsébet: Tetszések és törekvések</i>	508
<i>Csáky S. Piroska: Szenteleky és az intézményes könyvkiadás kezdetei</i>	510
<i>Utasi Csaba: Ákácok alatt</i>	518
<i>Bori Imre: Szenteleky Kornél barátnője</i>	524
<i>Bordás Győző: Szenteleky Pechán-képe</i>	528

HÍD

LVII. évfolyam, 7–8. szám
1993.
július–augusztus

SZERETNÉK
SZÁNTANI

SZENTELEKY KORNÉL
ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEI

Összegyűjtötte és a jegyzeteket írta Bori Imre

A szövegeket gondozta Toldi Éva

*„Előkészületben egy verseskönyv: Szeretnék szántani.”
(Szenteleky Kornél: Vagyunk. 1928)*

1925

ALÁZATOS KÉRDÉS AZ ÉLETHEZ

Csendesen, lakájos alázattal kérdezlek,
 te céda, te szent, te gyönyörű:
 miért ez?
 Miért ez? Miért, hogy reggel lerombolod azt,
 mit éjjel lopott fénynél építettem,
 hogy senki sem lásson?
 Hogy eltakarod ködös köpönyegeddel
 a távoli horizontokon ragyogó szigeteket,
 melyeken egykor kiköthettem volna?
 Hogy szétszóród emlékeim aszott, illatos lapjait,
 mint hamut a szélbe?
 Kérdezlek, drága: hát minden hiábavalóság?

Letörlöd a mosolyt orcámról,
 és szememben elotlod a remény lámpását.
 Kifürkészed lelkem minden zugát,
 ahová lelkemből kiizzadt gyöngyöket rejtegettem,
 és te ellopod a gyöngyöket, az én kínos-jajos
 gyöngyeimet,
 és kihajítod őket a közönybe, a semmibe.
 Kiszívod az erőt karomból,
 szívemből, tudómból,
 és a láz iromba, vörös kucsmáját szorítod fejemre –
 Ó!
 Fejemben úgy ugrálnak a gondolatok, mint ördögfiókák
 a varangyos üstök körül.
 Balog búval, félrebillent fejjel ülök,
 mint részeg, rogyant karneváli figura.
 Egyedül vagyok.
 Gyenge vagyok.
 Szegény vagyok.
 Beteg vagyok –
 de még mindig a tiéd vagyok?

Te rám nevetsz, aranyokat csorgatsz le ujjaidról,
 majd ölelésre tárod a karod,
 pedig nem kellek neked:
 se barátnak, se szeretődnek, se fiadnak.

Csak nevetsz, gúnyolsz engem, mert
nyiszlett és nyomorult vagyok.
Kérdezlek téged, te gyönyörű:
meddig tart a játékod?
mikor hajítasz el magadtól?
Kérdezlek szomorúan és köhögősen:
Miért ez? Miért ez!?
Te drága, te csodálatos,
te egyetlen, akit örökkön
szeretek, s akinek szerelmére
örökkön vágyok.

1926

ISMÉT LEOPARDI

Mint javíthatatlan bűnöző,
mint szívó szenvedély reszketős rabja
visszatérek hozzá.

Pedig elvesz tőlem
hitet és mosolygást,
kedvet és csókvágyat,
reménylős kétkedést
s minden röpke mámorbuborékot,
mellyel a pillanat nagy néha
megajándékoz.
Elvesz tőlem mindent,
s én odaadok mindent,
s pucéran, pulyán, fázva állok
szembe a halállal.
Semmim sincs, póre vagyok,
mint a hajótörött.

„Il vivere e sventura” –
olvasom, ismétlem, szinte könyvetéve.
Kint már beborult,
eső lóg az estben,
mint rojtos rút kárpit halott kapujában.
Falu, Recanati, balga parasztok,

trágyaszag, árvaság, sajgó sivárság
 és bent a szobában sok könyv,
 sóhaj, gondolat, papiros
 meg kurta köhögés:
 Halál!

„Al gener nostro il fato
 non dono che il morire” –
 olvasom, ismétlem, szinte könyvetéve.
 Kint már beborult,
 sötét van, este van,
 eső lóg az estben,
 mécs pislog libegve,
 oly fáradt már a láng,
 mint kókadtt kankalinfej.

Ó, a lét elszáll, és mi is
 eltűnünk nyomtalanul.
 Kialszik a kanóc,
 sötét lesz, éjjel lesz,
 éjjel lesz, álom lesz,
 álom lesz, halál lesz
 Halál!
 és jaj! – nincs tovább!

De felsercen a mécs,
 és ványadt, vértelen
 fényt lehel a papirosra.
 Írni kell, míg csak pislákol a láng,
 írni kell a sok könyv között köhögősen
 valakinek,
 egy megértő, kései barátnak,
 aki száz év múlva egy hasonló
 bús, bandzsa falusi estében
 sok könyv között köhögősen
 olvasni fogja a Recanatiban leírt sorokat.

És a kései barát, mikor ezekre
 az írásokra hajol, úgy érzi,
 mintha titokzatos, fekete tó
 tükre fölé hajolna:

látja a lelkét.

HAJNALBAN, KIS ÁLLOMÁSON

Ásítós, mosdatlan vasutas
őgyeleg az izzadt, keserű váróteremben,
melyben az utálat öklöndözik
leragadt szemekkel.
Zsírfojtós batyuk, kajla kosarak,
szurtos parasztok kuporognak
bűzben bóbiskolva.
A villany oly gyenge már,
mint ájult apáca.

Jön a hajnal fázósan és mogorván,
piszkosan tápászkodik fel a téglagyár mögött.
Tárcsák verődnek össze,
kopott, koldus vagonok szegyenkeznek
a rosszkedvű rideg virradatban.
Beteg lámpa inog
bánatos ívben,
füttyül a tolató
fanyarul, fáradtan,
zöld a váltó szeme:
mehet!

És te megjelensz fehér kalappal,
üdén és kívánatosan,
tisztán tündökölve és titokzatosan,
mint színpadi csoda.

Ki vagy?

Houbigant árja úszik mögötted,
puha hálósobák szaga,
a hordár bőröndöket hoz,
melyeken színes cédula.
„Albergo della Luna Palermo” –
szól az egyik s a másik így beszél:
„Hotel Imperial Bruxelles”.
Vidám szerelmes ágyból jöttél,
esti fürdő után,
csókHzápor után,
csókmámor után,
és boldogan aludtál,
mint jóllakott vadállat.

Ki vagy?

Szép vagy.
 Gőgösen lépkedsz a peronon,
 illatok fátyla libeg utánad,
 s én búsan, irigyen találgom
 kiléted, utad, múltad
 s a célod.
 Ritka, idegen virág vagy,
 kinek nem tudom nevét és honát,
 de szédülve szívom illatát.

Szép asszonyi élet vagy,
 akit nem ismerek,
 aki csak idegen férfiak számára
 kín, gyönyör, élmény és csoda,
 míg nekem csak vágyakat csókoló
 szomorúság.

Istennő vagy, aki eltűnik,
 mint minden égi jelenség,
 aki kényesen és kényszeredetten lépked
 ezen a bűzös, döglődő,
 batyus kis állomáson,
 ebben a rút, rideg, rossz szagú reggelben.

Titok vagy-e, vagy messzi vágy?

Úgy szeretnék veled menni,
 messzi menni,
 messzi menni,
 veled menni . . .

Veled menni,
 te fehér kalapos, te isteni, te drága,
 és soha vissza nem jönni
 e bűzös, bánatos, batyus kis állomásra.

HISZED-E, DRÁGA,

hogyan eljön a dél, a zenit, a csúcs
 hogy eljön egyszer a magasztos csend,
 amikor angyalokkal és istenekkel
 társaloghatok?
 Hiszed-e, hogy meglátogat valaha

a beteljesülés,
mint Séba királyné-asszonya?
Én csak viszem a poros, pulya napokat a vállamon,
mint rabszolga a köveket a piramishoz.
Feljutok-e valaha a gúla csúcsára,
ahonnan a tengert látni,
amely végtelen?
Van-e közöm messzeséghez, végtelenhez,
viharhoz és vízözönhöz?
Ó, mondd, igen?

Kis napok kövével játszom még mindig,
pedig az évek szállnak már felettem,
mint síró, őszi madarak.
Szállnak, szállnak. . .
Jön az este.
És én kis napok kövével játszom még mindig,
s arról beszélek,
mit fogok csinálni, majd ha nagy leszek.
Pedig én oly jól tudom,
mint az a sápadt kisiú,
kinek szeméből halál integet,
hogy nem leszek nagy.
Mégis kérdezlek:
hiszed-e
hogy eljön a dél, a zenit, a csúcs,
a messzeség s a végtelen?

Ó, mondd: bízol bennem?
Hiszen gyáva, törpe napjaim
üresen, fakón, fanyarul hullanak
a semmibe:
szabad-e bíznom hát a holnapokban?
Szabad-e hinnem,
hogy nem nyikorog majd többé bennem
a mindennap kapott, keserű
kiskapuja,
hogy felnyílik még a
békés beteljesülés hűvös
portája,
és az orgona bűgő, bizsergős árja,
míg millió gyertyafény káprázata
hull ki belőle?

Hiszed-e mindezt, és hiszed-e azt,
 hogy mi ketten találkozunk még valaha?
 Kérdezlek téged,
 kereslek téged: te vágyott messzeség,
 mert a hitemet keresem.

MILYEN JÓ LENNE

Milyen jó lenne
 elindulni, vándorolni
 valahova.
 Elindulni, vándorolni,
 megpihenni, megérkezni,
 és lehajtani fejemet egy kőre,
 mint Jákob, a bibliai.
 És aludni és álmodni,
 mint Mózes könyvében vagyon.
 Hús a csend és hús a kő,
 a fejem könnyű s nem meleg:
 angyalok járnak a létrán,
 Isten pedig azt ígéri,
 hogy vélem van, és megőriz engem.

Milyen jó lenne vándorolni,
 és találkozni valakivel,
 mint Jákob, a bibliai,
 aki angyalokkal találkoza.
 Találkozni, Órá lelni,
 Órá lelni Őt szeretni
 s Ő ekképpen szólna hozzám:
 Vártalak, s most tiéd vagyok,
 szolgád és királynőd vagyok,
 mert én vagyok az asszony,
 aki szeret téged.

Milyen jó lenne
 győztesen kikerülni az éjszakából,
 mint Jákob, a bibliai,
 aki Istennel viaskoda.
 Mikor pedig a hús, híg hajnalban
 felizzana a boldog bíbor,
 kitárnám karomat
 pogány pap módjára,

s kiáltanék ekképpen:
Enyém a nap, enyém a fény,
az asszony, az is az enyém!
Az Isten, az is az enyém!
Enyém az élet!
Milyen jó lenne. . .

EGY PILLANAT

Ha majd ismét eljön egy karácsony,
milyen szép lesz a hó, az öröm,
a csúf szívek is szépek lesznek,
amint cukorkát visznek másnak.
Ismét karácsony lesz!
Este társaság lesz nálatok,
diós patkó és szép, vörös tea,
puncs is lesz tán, meg kedves kártyajáték,
élces kedv meg piros hahota.
Te pedig egyszer felveszed a kártyát,
és szemed elréved.
Nézed, mint mállik szét a cigaretta füstje
a lámpafényben.

– Mi az? Hova gondolsz? Rajtad a sor!
– ekképpen szólnak hozzád,
de te nézed, mint mállik szét a cigaretta füstje
a lámpafényben.

Az is lehet, hogy messzebb nézel,
hogyan engem nézel
e kurta pihenő pillanatban,
engem,
aki nagyon messze van már
múltban, földben, poros emlékezetekben
és rozoga cukorskatulyák lomjai között.
Én ugyan akkor már táltossal vágatok
a fekete feledés felé,
mely titokzatos és dermesztő,
mint minden halál,
de lehet, hogy halvány fényecske villan
a révedt feketeségben,
és lehet hogy te látsz engem,
kedves.

E bús pillanat oly rövid,
mint hulló csillag karcólása,
és méla, komorult arcod ismét
mosolyra virul.
Felkacagsz.

Már minden elmúlt!

– Tudom már! – mondd,
és drága kezed,
melyre egykor annyi csipogó csókot
cseppentettem,
most a tök felsőt
leteszi az asztalra.

1927

A HOLD ATHÉNEN

úgy kelt fel a Filopapposz mögül,
mint pufók gyermek,
ki túl soká aludt bölcsőjében.
Azután arca csudálkozó, töprengő
és egyre komorabb lesz,
mintha emlékezne.
Úgy látszik, keres valamit
ez az örök, ábrándos gyermek.
Emlékezik, és keres valamit,
egyre feljebb és feljebb ágaskodik,
bekandikál a Propileákba és
kutató tekintete átszital
a Parthénon oszlopain.
Kit keres vajon
ez a sokat látott, világos arc,
ez az ősi tükör,
melyben végtelen messzi múltak süllyedtek el
titkos nyomtalansággal?
Talán a karcsú szüzeket keresi,
vagy a magas homlokú athéni polgárokat,
a panathénék bíboros, baréros zenéjét,

a régi fényt, a régi lángot,
melyből már semmi sem maradt. . .

A hold ámuló arca
most látja csak a mulandóságot,
minden idők legnagyobb Istenét,
és sírásra torzul a pufók gyermekarc.
Egy felhőske azonban
zsebkendő módjára
sietve eltakarja
a rívó, ráncos, torz grimaszt.
Nem illik ugyanis,
hogy ilyen nagy égi hatalmasságok
kicsinyes elérzékenyülését
észrevegye a világ.

KLEOPÁTRÁHOZ

Az Észak fia vagyok én,
a komor ég a takaróm
s testvérem a köd, a keserű.
Most szerelmedet kérem,
Kléopátra.

A lelkem (sápadt, mint őszi est)
nézi az eget, a mély azúrt,
homlokom a forró napnak tartom,
s keresem csókod, kábító karod,
mely boldoggá tette Antóniuszt.

Keresem a tiszta derűt,
az élet hatalmas himnuszát,
mákonyt keresek, csókos csábot,
a pálmák enyhét, a Nilus bűvét,
a forró lángot, a máma-mámort,
keresem, kérem kezedet, királynő,
mely az élet jelét tartja.

De jaj, hiába vágy és mámor,
mert visszajár az Észak árnya,
felhők emléke, ködök íze,
az örök bú, az ősz siráma,
hiába örök itt a nyár.

Hiába örök itt a nyár,
 hiába dalol itt az élet,
 az Észak fia vagyok én,
 és kenyerem: a bú, a gond,
 és szeretőm: a szenvedés.

Igen, az élet völgyét járom én,
 és zúgó zöld kísér a télben,
 a Dél szikrázik az azúrban,
 a karod átfonja nyakam,
 és csábos csóкод hull a számra,
 Kléopátra.

De bent és lent nem szikkad a köd,
 a bú nyöszörög, mint beteg gyermek,
 aki sohasem fog felgyógyulni.

Ha sápadt lelkem fel is piroslik,
 s ajkamon hont talál a mosoly,
 mégis örök s enyém az átok,
 a chiméra nem hagy el soha:
 az Észak fia maradok,
 s testvérem a köd, a keserű.

Kairó

BARÁTOM, A SZAMÁR

békésen bölcsen hegyező fülekkel
 visz és vezet
 a Királyok Völgyében.
 A ragyogó rózsaszín sziklákról
 visszapattan minden sugár,
 s a rekkenő hőségben
 a szűrő sugaraktól
 kábán ingok a nyeregben.
 De barátom, a számár
 nyugodtan lépked,
 ő tudja az utat, a célt,
 és tudja az élet értelmét.
 Én bízom benne,
 elismerem fölényét,
 és megsimogatom az izmos, szürke nyakát,
 mely biceg és biccent

a kurta lépéseknél.
Aztán kutatok, keresek
valami szó után,
melyet megértene
ez a hűséges jó barát
a perzselő sivatagban.
Két arab szó jut eszembe
mindössze,
az egyik édest jelent,
a másik szolgát.
Nincsen több szavam
ebben a bágyasztó, bódító fényözönben,
mikor szikkadt a szem
és ájult az agy,
és a szótárom otthon maradt.
„Helu haddam” –
mondom hát hálásan
és biztosan hibásan
a nagy szürke fülekbe.
De vezetóm, barátom,
bizalmasom és tikkadt életem
hordozója
megértően bólint,
megpeckeli fülét,
majd nyájasan felnyerít,
és szinte vidámabban
aprózza lépteit
ebben a vakító sárga-rózsaszín
kohóban.
Milyen jóleső ez a válasz,
ó barátom.
„Helu haddam” –
mondom becézgetőn,
köszöngetőn,
és máris biztosabban
ülök a nyeregben.
Tudom, hogy egy hűséges barátom
van a sivatagban,
aki becsülettel visz és vezet,
mert tudja az utat, a célt,
és megbocsátja tudatlanságom,
gyámoltalanságom
és emberi gyengeségem.

Luxor

GIORNO DEI MORTI

Mint tiszta tengerbe hullajtott drágakő,
 visszamosolyogsz még azokra,
 akik utánad néznek.
 A sűrűsödő vízen keresztül is
 ragyog és remeg a merülő topáz.
 Akik néznek, azokra visszanézel,
 akik szeretnek és kezüket nyújtják utánad,
 azoknak tűnő, törékeny,
 lázas kis kezeddal megszorítod a kezét,
 és tekinteted fátyolos lesz,
 mikor azt mondd:
 „Köszönöm.”

*

Meggyújtjuk az emlékezés mécseseit,
 és halvány arcod felfénylik, kipirul,
 mint egyszer régen, mikor messziről jöttél,
 és az élet illatát hoztad magaddal.
 A mécsfényben remeg a szavad:
 „Mily szép az élet! Hiszed, hogy meggyógyulok?
 Hiszed, hogy eljutok tengerre, délre, boldogságra?”
 Langyos, barackos fény simít végig,
 amint bejössz a szobába és az aszterek fölé hajolsz,
 majd leülsz a zongora elé:
 Jo morro sotto 'o sciato 'e chesta vieca –
 énekled halkán, félve, és az alkony
 burjánzó bíbora zenél az ablakon.
 Jo morro. . . – sóhajtod szellőszárnyon. . .
 Percen a mécs, huny már a lángja,
 és te sápadt, egyre sápadtabb leszel,
 elfúl a hangod, sötétbe vakul zemeid tüze,
 elmerülsz, elolvadsz, felfal a feledés árja,
 s csak egy szürke fénykép lóg a zongora felett.

„VALAKI ELMEGY A SZOMSZÉD SZOBÁBÓL”

Összecsomagol, és elmegy,
 mint titokzatos, tűnő vendége
 az életnek.

Összecsomagolja kis életét:
fáradt mosolygását,
nyögdécselő szavacskáit,
kínjait, kuka keserveit,
forró homlokát,
parázsló tekintetét,
lázás, cserepes ajkú éjszakáit,
sőt kalapáló kis szívét
sem felejtí el a csomagolásban.
Összecsomagolt mindent
csendben gondosan,
maradéktalanul elviszi
drága, szomorú, szenvedős
életét.

Valaki elmegy a szomszéd szobából,
s én fojtottan figyelek
a dermedt, didergős éjszakában.
A csend torkomra fekszik,
mint csúf, csúsós keze a borzalomnak.
Talán már elment
búcsúszó nélkül, hangtalanul,
mint fehér árnyék,
mely tovasuhan és elillan
a ködös, őszi álmodásban.
Talán már elment,
és elvitt magával mindent,
legfeljebb fakuló emlékeket
és kérdőjeleket hagyott
az asztalon, az ágyon,
a fiókokban.

Odalopódzom az ajtóhoz
és várom ittlétének
nyöszörgős nesztét.
Talán még nem ment el,
talán még holnap is melegíteni fog
ványadtan vergődő kis szívem.
Talán még egy-két napig
melegíteni fog bennünket,
mint hűlő, hunyó tűztojás
a kandallóban.

Fázok és félek a néma, üres,
hideg téltől,
amikor nem lesz már mosolya,
élete, lakója
a szomszéd szobának.

AKI ELVISZ

Milyen titokzatosak az útjai!

Vajon a széllel jár, s így surran be
minden résen,
vagy talán a sötéttséggel közeleg,
mint fekete lovas
az alkony párás peremjén?
Talán mint éjjeli pille szálldos,
talán mint hűvös, holdas árnyék
lopódzik tova gyilkos módra?
Talán titkos hullámokon libeg,
és beúszik a nyitott ablakon,
mint a tubarózsa sóhaja?

Ki tudja útját és célját?
Ki tudja erejét és hitét,
szeszélyét, holnapját, tervét
és különös kedvteléseit?

Remegő kézzel fordítjuk meg a zárban a kulcsot,
az ablakot is becsukjuk pontosan,
csak hogy be ne jöjjön.
Fegyver van a fiókomban,
elszántság úzi és fűti a vérem:
szembe akarok nézni Vele,
és le akarom győzni Őt!

De ő hatalmasan és titokzatosan jön,
és máris ott úszik a vérben,
majd hamarosan a tüdő meg a szív
rostjain citerázik.
Hiába a zár, a fal,
a gáncs és minden akadály,
a harci kedv, a reménylős akarás,

az ima és a lobogó életbizakodás –
hiába minden.
Ő elvisz téged!

Elvisz téged!

A SZEME

Ez a két nagy, szép, szomjas szem
a halál előtt még egyszer
megfürdik az életben.
Megfürdik és megtisztul,
meghiggadt múltak és kristályos szépségek
tündöklő tengerében.

Egy hosszú copfos kislány karikázik
messzi kertben,
gesztenye virágzik
„Zöld ág, zöld ág,
zöld levelecske. . .”
láttál-e előre, láttál-e messze
szomjas szemekkel akkor este?

Intézet kőfala,
felvillan mosolyod
a sok matróruháas egyenruha közül.
Megyünk haza,
szünet, szabadság, diós karácsony. . .
Az öröm tüzet gyújt szemedben
íme, most ismét felgyullad
a karácsonyfa rengeteg repdeső lánglevelével
szemed mélységes tükrében!

Olasz tengerpart, azúr, déli cserje
fehér ruhában lépkedsz a parton,
zenél az élet,
a szépség megcsókolta kipirult arcodat,
s láz fut át az ifjú véren.

Este, villanyár, jókedvű tánczene,
Coty, selyem, ékszer. . .
Te az életet keresed
vággyal és veszéllyel.

Az életet, mely lassan búcsút int,
 az életet, mely soha meg nem áll,
 melyet oly hatalmasan szerettél,
 mint tiltott, gyönyörű gyümölcsöt.

Nincs már sok időd hátra,
 és szemed most utoljára
 megfürdik a múltban.
 Pompázik, páváskodik az élet,
 emlékek úsznak benne,
 kis lámpásokkal szaladoznak
 az elhamvadt órák és élmények
 kiszabadult szellemei.
 Felébredt szentjánosbogárcák
 libbenő lidércek hintáznak
 a fekete tükörben.
 Búcsúzóul sok elszunnyadt parázs,
 sok hunyó zsarátnok
 szikrázik fel ujjongó, repdeső lánggal.
 Szemedben az utolsó pillanatokban
 káprázik, vakít, sikongat
 az élet.
 „Élet! Élet!” – sikolt millió fénye,
 millió lángja, millió csillaga a vágnak.
 Majd lassan lehull a függöny,
 és a függöny mögött
 a színpad rosszkedvű munkásai
 eloltanak minden
 világoasságot.

AZ ELSŐ HÓ

A fekete fellegek ráfekszenek a fiatal délutánra,
 varjak szállnak fel a didergős gallyakról.
 Jön az este, az idő, a könnyes szemű emlékezés.
 De íme, pelyhek tétováznak a dermedt levegőben.
 „Esik a hó!” – mosolyog állat és gyerek,
 szelídebb arca lesz az égnek, mint mosolygós,
 mérföldszakállas istennek, aki megcsiklandozza
 a földet végtelen fehér szakállával,
 és derős dalocskák zúgnak fel a surranó hópihék között.

Kiszököm az udvarra, mint régen, régen,
felfelé fordítom arcom és tenyerem,
hogy érezzem az első hó hideg csókocskáit.
És Te odafönt minden bizonnal engem nézel,
és megrázod finom, fiatal angyszárnyad,
hogy zsenge, zsongó pihéid lehulljanak a földre,
hogy ráhulljanak tenyeremre, számra, homlokomra,
és szétolvadjanak, mint csempe anyagi csókok,
mint fagyott, fájdalmas üzenetek:

Szeressetek, és fordítsátok felém arcotokat!

1928

ÉJJELI MENEKVÉS

Éjjel, mikor mindenki hortyog,
űzött, riadt patkány módjára
kiosonok a házból,
és a kék ködben kilopódzom az állomásra.
Körül-körül nézek, mint gyilkos,
kinek nyomában van már a rendőrség,
és torkomban lihegő szívvel
felugrom a vonatra.

Megmenekültem!

Bent villanysugár, tikkadt parfümök,
útitársnőm lehunyja szép szemét,
furcsa, távoli nyelven beszélünk:
egy mozdulat – bő, vonzó vallomás
a szem villanása –, vágyak terjengős éposza.
Csintalanul és hahotásan gondolok arra,
hogy milyen maflán fognak ámulni
börtönöm rideg bajszú őrei,
a huszonnégy órás hétköznapok,
ha észreveszik holnap reggel,
hogy valaki hiányzik a taposók közül.

Én messze járok most a kalodámtól,
 a rút, görnyedt, alacsony napoktól,
 a fénytelen, fásult ugyanaztól.
 Könnyen, kótyagosan röpülök tovább,
 ünnepek, pünkösdek felé.
 Az élet felett, az idő felett
 szállok, száguldok, nevetek,
 és megcsókolom ígéretes útitársnőm,
 aki mákonyos mámort olvaszt a számba,
 mint karamelles fagyaltot.

Elsüllyed a nyűg, az óra,
 nem hallszik hozzám a malom
 örök, nyekergős, rút röfrénje.
 Nincs már több élet, nincs több élet!
 ezért minden oly szép, oly tiszta,
 mint tengerszem bércék ölében.

De jaj, kopog a reggel éppen!

SZERENCSE KERKE

Csákányok, pörölyök, ásók és kezek,
 hámorok és szurtos kis műhelyek
 munkája és mocskos élete,
 sok keshedt, keserű hétköznapi,
 köhögés, hajszott, mosolytalan este,
 suta sóhajok, nyűtt, izzadt álmok
 végtelen és jeltelen temetője,
 dagadt izmok, olajos tenyerek,
 rossz tüdőök és bamba tekintetek,
 reménykedések, sovány betétkönyvek
 gyászos, gyűrött párnák alatt,
 hervadt-víg asszonyok, éhes gyerekek,
 lázak, lobogások, lelkek, életek –
 egy pillanat alatt a tiéd,
 minden munka nélkül a tiéd,
 egyedül a tiéd.

Mikor azonban a croupier eléd teszi
 a zsetonok tarka vagyonát –
 órájuk gondolok, az éhezőkre,
 a fáradtakra, az izzadókra,

a dolgozókra, a milliókra,
a mocskosokra, a nagyon jókra,
a tűrókre, a krisztusokra,
akikkel gúnyt űz a játék,
de akik nem zúzzák össze
a szerencse kerekét.

Monte Carlo

KÖNNYŰ ESTE

Tiszta az ég és tiszta a tenger,
a hold ezüstje lengén reng a vízben,
olasz gyerekek nevetnek mellettem,
s a kis civetta dalolva rója
ibolyás útját az estebédig.
A violák duhaj koncertbe kezdnek,
a rózsák pajkos canzonettet búgnak,
a szegfűk hangja megannyi vidám vágyzene,
az éjjel csók lesz, oly egyszerű az élet,
szellő szalad végig a parton
frissen, lihegve, mint meztelen fiúcska.

Lebegek, mint tükrös buborék.

Gránátpiros fény gyúl fel az ablakban,
és a halottak homlokon csókolnak,
mint anya, kinek fia messzi útra kél.
A testvérek, a régi, öreg esték, akik
Schopenhauert olvasták, és ráncosan, súlyosan,
halálvárósan csoszogtak át az éjszakába,
idegenül sandítanak fel kriptájukból.
Hígan, lengén libeg az este.
A csillagok megcsókolják a tengert,
a bárkák a hold lehullott ezüstjén hintáznak
narancsszemüket le-lehunyják,
a tabarinból zene szálldos – oly egyszerű az élet!

De mikor kótyagosan és könnyű lábbal
átsietek a pálmason, egy pálmaág
megcirógatja arcom. Megtorpanok.
Valaki hozzáért a libegő buborékhoz.

Valaki egy messzi világból
megérintette a lelkem.

Sanremo

RÓZSÁS ÜZENET

Már haldokoltak, félrebeszéltek,
és mélyebbeket sóhajtottak, mikor az asszony
megsimogatta lázas fejüket.
De mindhiába: éjjel lehullott az első levél
ájult, puha koppanással, és azután a többi,
mindmegannyi bágyadt bíbor-könnye
az elmúlásnak.

„Kár, hogy már meghaltok” – mondta az asszony,
és kitekintett az ablakon.
A tenger azúros távlatába,
elsiklott hajók, elutazott élmények és álmok után
szaladt a szomjas szemsugár.
Azután lefeküdt, eloltotta a fényt
és eloltotta lázadását az örök elutazás ellen.
De ekkor a szíromhullató rózsákból
újabb titkos virágok bimbóztak ki.
A vágyak felhasadtak, forrón fesledeztek,
az új vad, vérpiros rózsák kábán ágaskodtak,
és fojtó lugast fontak az asszony ágya fölé,
majd szíromesőt küldtek a redőtlen homlokra,
az ivoar keblekre, az alvó kezekre
és a félig nyitott sima szájra.
Hullt, hullt a sok titkos, nem látott szírom,
a vágyas, perzselős szírom-izenet,
egyre hullt az ernyedt, elhagyott asszonyra.
Minden zizegő szíromlevélnek
azonos volt a csókja a fehér homlokon:
„A rózsák meghalnak, de a vágyak élnek,
és eljönnek érted, messzi asszonyom!”

BÁRKAÚT AZ ÉJSZAKÁBAN

Hova vezet e holdas út?
Kartágóba avagy Cyprus szigetére?
A hold vakító cserepei húsen hintáznak
a hullámok ölében, asszonyom.
És messze, messze húz az ezüst ösvény
a végtelen tengermezőn.
Óreg, nyöszörgős hangszert pengetek
és ó-provancal nótát dúdolólok,
la-la, la-la, pastorela. . .
Elveszítjük az időt, asszonyom,
és a szélességi fokot is.

Amott azonban a tenger pereméjén
egy kéz nyúl fel. Gigászi istenkéz,
mint átkos felhő, mint rettentő pók,
mely egyre nagyobb lesz, és egyre közelebb jön.
Evezzünk! Siessünk! Rajta! Tovább!
Az óriás kéz, az örök hatalom
bele akar tépni gitárom húrjaiba,
szét akarja törni öreg hangszerem,
de én nem engedem, és szívemre szorítom.

Hát sohasem szabad egyedül lenni? –
kérdzem félve és könyörgőn –
sohasem szabad egyedül lenni
dallal, csókkal, ködruhás álmokkal,
a végtelennel és a csillagokkal?

Halkan sietve siklik a bárka,
gyáván evezünk, néma az ajkunk,
és ismét visszatérünk oda, ahonnan kiindultunk.

CSEND A VÍZ FELETT

Hogy hallgatnak a hullák s a halak,
a rekedt sikolyok, a riadt fuldoklások,
a nappal sistergős, túlkölös, lubickolós zúrjei!
Hogy hallgatnak a leszédült lepkék, az öngyilkosok,
a tört szárnyú madarak, a lobogós, rikoltós rakéták!

A tükör a jelen, melyben ájult sóhajok,
néma csillagok, nesztelen baglyok nézik magukat.
Amott a hídnál két zöld szem, melynek fénye
belehull a vízbe és széttörik a kurta redőkben.
Valahol halkan tamburát penget
egy bús hajós,
és Bécsről vagy Giurgiuról álmodik,
ahol ízes asszonyi csókot kapott egykoron.

Csitt! Ófelsége nem túri a lármát,
a durva szót, a goromba redőket.
Ófelsége hatalmas és föltétlen ura
a folyam feletti éjszakának.
A titkok és múltak felett hűs tükör folydogál,
a Csend-császár ideges zöld szemekkel kutat az éjszakában.
Csitt!

A víz meghunyászkodva kullog tovább,
viszi a tegnapot, a tegnapunkat,
az arcunkat, a mosolyunkat, és senki,
de senki sem mer sírni a gyászmenetben.
A tükör a jelent mutatja néma fényel és fájdalommal,
az éjszakát, Csend-császár gőgös arcát és hatalmát.

Én titokban lesem és várom a csodát.
Hátha egy lehulló meteor
riadós, rikoltós sistergéssel
szétragadja a Császár sötét, végtelen arcát,
halottá sápasztja a zöld szemeket, és
millió lángoló darabra töri a folyam gyáva tükör-takaróját.

Hátha egy pillanatra a villámló fénynél
meglátnám a titkot, a tegnapot,
merülő múltam és életem,
melyet mint elszakadt virágláncot
tovasodor az ár
az Idő-tenger távoli temetőjébe.

ŐSZIRÓZSÁK A FÜTŐ KEZÉBEN

Nyirkos, maszatos őszi reggel,
unalom, rosszkedv, ragadós pára
lóg a szürke bácskai levegőben.
Rekedten füttyül a vicinális, a füstje keserű,
mint vágyó, váró lelkek lemondása.
Az öreg, nyűtt mozdony vizet iszik
piszkos, pöffedt, vén paraszt módjára,
és a fűtő, ez a rongyos Belzebub
szenet hány a sárga tűzre.

Azután olajos, fekete kezével
a sápadt őszirózsák felé nyúl,
melyek ájultan hevernek a szénrakáson,
mint pokolba hullott hűvös angyalok.
– Hogy jutottatok a szénrakásra? –
kérdi a sok, fekete maszat,
a köhögős füst, a ragadós olaj,
a csúnya, ólmos, őszi reggel.

A fűtő semmit sem kérdez, hanem
mocskos kezébe veszi az ájult szirmokat.
Darabos kézzel forgatja őket,
s valami furcsa érzés muzsikál most benne:
a szépnek vékony, halódó dallama,
mely halkán tovasiklik a füstben,
nyirkos mocsokban, bácskai sár fölött.

De éjjel, mikor dohos, bűzös vackára hull,
és izzadt-szurtosan horkol a reggeli vonatig,
kiterebélyesedik a rózsák halovány dallama
mint százsínű, százsípú boldog orgona:
tisztá fehér asszonnyal szeretkezik,
illatos fürdők habos asszonyával,
akit egyszer a moziban látott.
Most övé a filmek vágyott asszonya,
most remegve fekszik mocskos karján,
ragadós, redves, olajos kezén,
mint egy sápadt, elalélt őszirózsza.

UGART KELL TÖRNÜNK

Csuka Zoltánnak

Ugart kell törnünk, makacs, gazos ugart
csontos, kemény, közönyös kérget,
mely alatt halottá hülve hever
a Lelkiismeret.

Ugart kell törnünk feszülő inakkal,
gyöngyöző homlokkal, lankadatlan szívvel
és hittel, mely elcsuklik, de százszor is felkel.

Nem járt itt ekével soha senki fia,
nem nótázott erre se gazda, se béres,
nekünk kell először feltörni az ugart,
barázdákat vágni, nemes magot vetni,
dalolva szántani és a dalt elvetni,
a vágyat elvetni, a hitet elvetni
és soha nem pihenni.

Tudjuk: kemény s végtelen az ugar
és végtelen a magvető munkája.
Tudjuk: nem langyos számokkal játszunk,
melyek vígan sokasodnak üzleti könyvekben.

Szegényes az ekénk, hat ökrünk, az sincsen,
üres a tarisznyánk, s messze még az este,
és holnap-pogácsánk csak a dalos kedvünk.
Azt is tudjuk, hogy mi aratni nem fogunk,
mi csak ugart törünk, mert ugart kell törnünk
szegényes ekével, üres tarisznyával,
átokkal és hittel, holnapok vágyával,
kínnal, kedvvel, gúnnyal, gonosz szelek ellen. . .

De ugart kell törnünk, és mi ugart törünk.

ÉVA A PARADICSOMBAN

A lángpiros virágok világítanak az alkonyban,
a rigók szerelmes jojcakát mondanak,
fekete háttér: fűszeres fenyvesek,
és remeg a nyírfák mosolygós zöldje.
Mennyi virág! Skarlát- vagy ametisztlámpások,

kis sárga lampionok, tigrisszemű szirmok,
tejszínú ámpolnák, nefelejcs-sóhajok kelyhekbe zárva,
rubincsepek s izzó smaragdos levelek.
Zene táncol fel a selymes levegőben
a tarkán izzó szírom-parázs fölött,
könnyen, kedvesen, mint nyurga gyermek,
ki holnap már asszony lesz szép, szende mosollyal.

Szókén és hűvösen járkálsz a tüzes szirmok,
a csókos rigófütty, a pajkos muzsika között.
Nincs alma a kezekben, s az Évák örömlányos
vágyszikrái is hiányzanak nagy, szürke szemedből.
Magosan és hunyt szemekkel állsz meg
Érosz füledt, parázsló paradicsomában,
mint gógós márvány Róma alkonyában.
– Ki vagy? – kérdezik a rigók s a virágparazsak –
Furcsa vagy, erre még nem járt a fajtád!
És minden lobogva lánghol, muzsikál
a különös, újlelkű Éva körül.

Szitál az est, Pszühe útnak indul,
hogy meglátogassa Eroszt, örök szerelmét.
De mielőtt felolvadna a buja setétben,
halványkék fényt szór lecsukott szemedre,
a te tiszta, magos, márványos homlokodra.

Baden

AZ OLIMPOSZ ALATT

Mint csoda, olyan vagy:
hatalmas, hideg,
parancsoló és dermesztő.
Fanyar, poros, ásítós múzeumok után
ki hitte volna,
hogy ilyen ijesztő az istenek tanyája?

Ember sose járja ormod,
csak a holdfény hull fehér fejedre,
és a nap koszorút fon köréje
(Héliosz szereti gyermekeit),
de ember nem járhatja ormod,
félelmetes istenhegy.

Kicsiny vagyok, és ijedten nézem
 messzi, magas csúcsod,
 mint bámész attikai pásztor,
 akit káprázatos oreádok látogattak meg
 lázas, eszelős álmában
 ezer esztendővel ezelőtt.

Bevallom: eddig pogány voltam,
 a könyvekben holt Zeuszról olvastam,
 és a sisakos Athéné unalmas emléke volt
 gödhös görög óráimnak.
 De most érzem, hogy éltek,
 tökéletesek vagytok,
 ti bozontos márványistenek,
 most érzem szépséges, végtelen erőd,
 Zeusz,
 és most didergek zárt és örökkön élő
 szépséged előtt Afrodité,
 Héra meg Niké Ápterosz.

Kicsiny és hívó lettem előtted,
 óriás Olimposz.
 Fejem íme, lehajlik, mint bűnös zarándoké
 a szent kapu előtt.
 Hiszek benned, és várom szép, bölcs haragod
 Zeusz,
 s ezért letérdelek előtted,
 alattad,
 az Olimposz tövében.

Tempe völgye

BÁCSKAI ÉJJEL

Szabályos sorokban zsendül a vetés,
 a józanság egyeneseket húz,
 az önzés határköveket állít,
 és megbízható lakatot tesz a magtárra.
 Minden oly hasznos, minden oly józan,
 nagy értéke van a trágjának,
 a késnyelők és komédiások
 félve, idegenül kullognak e tájon,
 és alázatosan köszönnek
 a füstölgő trágyaszekereknek.

Minden oly hasznos, minden józan,
a szépség apró angyalkáit éppúgy
kiűzik a hurkaszagú házakból,
mint az éhes, lázas, riadt szemű
koldusokat.
Éjjel pöffedt hasak horkolnak e tájon
az álom pilléi senkit sem visznek
smaragdos, rubintos óperenciákba.

Nem kérdem, szabad-e, helyes-e,
józan, hizlalós, értelmes dolog-e
álmodni bércekről, búzáatlan sziklákról,
sasokról, fényekről, Párizsról, világról,
csodáról, mákonyról, szent, jó asszonyokról. . .
Éjjel van, horkol a dagadt disznóhizlaló,
a százláncos gazda gutaütötten emészti
az esti vinkót meg a paprikást,
mialatt én spanyolul tanulok,
Hölderlint vagy Rimbaud-t forгатom bűvölnen,
Van Gogh lángoló vonalait ámulom
vagy Nietzsche megejtő mélységeibe szédülök
sápadtan, lázasan, szikkadt szemekkel.
De aztán hirtelen kibúvok a könyvek
magos és biztos bástyája közül,
ki az ólszagú éjszakába!
Kapzsi, otromba ebek csaholnak utánam,
de én már kint járok a vetések közt
gonosz mosollyal, mint a kazalgyújtogató.
Alattomosan kuncorgok,
káröröm bugyborékol bensőmben,
mert most ültetem el a téboly
mákonyos, magtalan, tündérszép
virágait
a hasznos, trágyás, egyenes
bácskai barázdákba.

CSODÁLKOZÓ SÓHAJ AZ IDEGENHEZ

Szeretni szeretnék,
hatalmas Idegen,
barátságban szeretnék élni veled,
mint repkény, mely óriás
tölgyre kúszik.

Szeretni szeretnék,
 és bizalmasod szeretnék lenni,
 hogy megértsem munkád, játékod, szeszélyed,
 és szeretném, ha érezném
 a jószág megbocsájtó melegét benned.
 Ó, ha testvéremnek tudnálak,
 milyen könnyű volna!

De jaj! te elviszed hitem és múltam,
 apámat, kis húgom, meleg tenyerű
 jó barátom,
 elcsened álmaimat, ifjúságom
 ritka, rejtett, tisztavirágos mosolygásom
 elviszed, ami szép, ami drága,
 ami meleg, ami vigaszos,
 és pucéran, társtalanul hagysz
 az évek kopasz, hűvösödő őszében.

Nem értelek. Ozirisz, hatalmas úr,
 borzongva látom szívtelen szeszélyed,
 kegyetlen munkád, fenséged, halhatatlanságod.
 Megdöbbenek örök és végtelen
 hatalmadtól!
 Csodállak, féllek, ámullak, tisztellek,
 de nem tudlak, nem tudlak szeretni!
 Idegen maradsz, gőgös úr maradsz,
 és én örökre ámulós rabszolgád maradok.

1929

TE VAGY A LEGKEGYETLENEBB: IDŐ

Szeretek hanyatt feküdni a nyári éjjel ölében, és elámulni, elborzadni a hártalan csillagmezőn.

– Tovább kell menni!

Könyvek lapján elidőzni, eltűnődni a szavak csodálatos muzsikáján és a gondolatok örvényét nézni elbűvölten.

– Tovább kell menni!

Kedvesem szeme tükrében keresni magam, és elpihenni a mámor puha, ölelős karjai között.

– Tovább kell menni!

A halottak sápadt arcára visszanézni, és szürke fényképeket csodálni édesen, szomorúan.

– Tovább kell menni!

Szunnyadó Csipkerózsikákat felkelteni a zongorából, és a billentyűkön fejteni tétova kezem.

– Tovább kell menni!

Egy olasz este megállítani a Nagy Mutatót: zúgna a tenger, lihegnének a szegfűk, és enyém lenne az élet. . .

A Nagy Mutató azonban tovább megy, és továbbsöpör bennünket: embereket, életeket, szegfűket és emlékeket, csókokat és csillagokat. Nincs ötperces vágy-állomás, áhítatos jelen-áldozás, sohasem lehet időt csenni, sohasem lehet megpihenni!

– Tovább kell menni!

KAKAS AZ ESŐBEN

Eltévedt volna? Hol van a hazája?
 Vagy különös oka van, hogy búsan, betegen s egyedül
 álljon az esőben, mely veri, mint az átok?
 Megadással, könnyes türelemmel áll
 a falusi utca híg levű sarában,
 behúzott nyakkal gubbaszt, didereg
 és lehunyja lázas, vizes szemét,
 szederjes tarajáról, ázott, mállott tollairól pedig
 csepeg, csurog a víz meg
 a szomorúság.
 Ó, hajnal hírnöke, hol van a peckes lépés,
 a büszke nyak, a tollak ünnepi fénye?
 Hol van országod, trónusod, hódoló háremed?

Gémberedetten áll, s talán éppen
 ragyogó, királyi múltakról álmodik,
 mikor parancsoló szavára vérvörös isteni tányér
 emelkedett a pajta fölé. . .
 Fölveti fejét, a szeme könnyes,
 és kurta krákogás csuklik fel ráspolyos torkából.
 A rekedt, beteg, panaszos csuklásra senki sem figyel,
 cselédei nem szaladnak feléje buja alázattal,
 a nagy, fényes és forró tányér sem izzik át
 az ólmos ködburán, mely e ragadós, mocskos tájra borult.
 Mindössze egy kis paraszt hajít röhögve
 törött, sáros cserepet feléje.
 De ő nem mozdul, szemét lehunyja,

s árván, megható megadással
 álmodik, ázik, gubbaszt, mélézik
 az átkos, fénytelen bácskai sárban.

ADDIO

Estére elvisz a vonat
 északra, messze, borús ég alá,
 és én felmegyek Pincius hegyére,
 hogy búcsút intsek a múltba nyargaló
 szép olasz napok seregének.

Száll a füstnek finom fátyla,
 száll az est és száll az emlék.
 Minden elmegy. Ki emlékszik ma már
 a finom Lucullusra, aki innen ámulta
 az alkonyt, amint a Tiberis tükrébe sápad?
 És ki látta az én ámulásom,
 az én Szigetem szerelmes szépségeit?
 Ki látja, hogy a tovairamlott napok
 felgereblyézték a lelkelem,
 és új magokat szórtak belé?

Az életünket magunkba zárjuk,
 mint tüdőbajos az áruló köhögést.
 Emlékdobozunk kulcsát magunkkal visszük
 mindenhová.
 Az érzelmes olasz dalokat,
 az Etna fehér fennségét,
 a portások és pincérek arcát,
 az útitársak hangját és nyakkendőjét,
 kedvesünk mosolyát, a szamarak bús bőgését,
 a mimózák kábító didergését
 gondosan becsomagoljuk,
 és nem mutatjuk meg a vámnál,
 sőt: nem mutatjuk meg senkinek.

Mégis: Árva vagyok.

A szép napok hajóra szállnak
 ott messze az azúros estben,
 és én nagyon szegény maradok
 a lanyhán hulló borulatban.

A gályák elvisznek sok-sok kincset,
s már mennek is a messzi ködbe,
velük úszik egy élet-ünnep,
melyet a múlás fátyla főd be.

Búcsúm fájdalmát és szépségét
csak én érzem e sok víg ámuló közül,
és csak én értem át a szó sajátos sajtását,
mikor lehunyt szemmel, torzult ajakkal
kimondom:
Addio. . .

Róma

A TEGNAP ELVESZTÉSE

Állva szürcsölöm az espressót,
mellettem egy apa beszél, hogy fiát délután
a kórházba vitte. Két legény röhögve
egy ötlírás nőről mesél.

Kint vastag, puha este zajlik,
a cinemák előtt izzó fénykoszorú
és riadt, lángoló plakátok.
Lefizetem a hatvan centit, és
belehullok az emberárba,
mint messziről jött esőcsepp a folyó vizébe.
Lelkem szétfolyik a puha estben,
múltam kontúrja elmosódik:
honnan jöttem? Ki vagyok tulajdonképpen?

Színész talán, aki a nagyszerű kulisszák között
elfelejti a komédiát?

Vagy igaz élet ez, amit most élek és érzek
a nagy Tegnap nélkül?

Nem itt születtem? Nem ide tartozom?

De hol van hát a Tegnap-út?

„Ora! Recentissime!” üvölti az újságárus,
és én mohón vásárlom az esti lapot.

A zúrló tömegben élek teljesen.

De miért érdekel a sok idegen hír,
miért akarok átérezni minden szót

és mozdulatot?
 Miért veszítem el a múltam és otthonom
 hangjait?
 Hol van a Tegnapiom, és hol van az út,
 amelyen idejöttem?
 Miért élek egy más életet, és miért hagytam el
 a régit, amely meghatóan öleli fonnyadt karjaival
 tűnő, türelmes éveimet?
 Ahaszér vagyok talán vagy
 hollandi hajós?

– Hol vagyok otthon? – kérdem magamtól olaszul,
 és döbbenet megállok a kérdőjel előtt.
 Majd elsodor a zaj s az élet,
 és a sarkon pontos palermói polgár módjára
 figyelemmel elolvasom
 az ebzárlatról szóló rendeletet.

Palermo

TESTVÉRI KÖSZÖNTŐ

Domizio Torrigianinak

Az estnek könnyes, ibolyás kódében
 ott púposodnak a Lipari-szigetek.
 Kinyújtom karom, és kiáltom:
 – Testvér! Veled vagyok!

Mily kurta a karom s mily végtelen a tenger!
 Mily gyenge a karom s mily erős a ma!
 És mi mind, akik a Tiéd vagyunk,
 gyengék vagyunk, mint békés pálmaág,
 mellyel harcot víni nem lehet.
 Nincs fegyver, harag, hatalom a kezünkben,
 s ezért nem adhatjuk Neked vissza
 a munkát meg a szabadságot.

Gyengék vagyunk, de erős az Eszme,
 kicsinyek vagyunk, de hitünk nagy,
 mert tudjuk, hogy eljön a Fény, a Béke,
 mert a Jóság mindennél nagyobb.

És vajon Te ott a sómarta sziklán
a tompa, társtalan estben
látod-e a Feléd csillogó láncszemek
hűséges tekintetét?
És hiszed-e – de hiszen hinned kell –
hogy Kelet felől egyszer majd szelíden, szeretettel
felsóhajt ismét a Világosság,
és aranyos fénybe fürdetsz fáradt, kínzott,
nagy, nagy, nagy
lelkedet?

Milazzo

TAVASZ A HOSSZÚ TÉL UTÁN

Tűzpiros virág lánghoz az oszlopokon,
mimózák remegnek, szegfűk lihegnek,
violák csókolódnak körülöttem:
Oly duzzadt, gazdag, illatos az élet,
annyi virág és annyi fény!

De én kopár és sötét lélekkel ülök,
amíg nem jönnek a puha, hosszú ujjak,
és le nem hantolják a komor, keserű napok kérégtét,
félre nem simítják elfonnyadt sóhajok avarát,
ellobogott vágyak hamuját,
és meg nem mutatják bennem a tavaszt,
a sápadtan csengettyűző virágokat,
a nagy boldog rétet, amelyen úgy nyújtózkodik
a napsugár,
mint lomhán ébredő hetéra
normann királyok ágyában.

Taormina

1930

NOSZTALGIA

Látod ott azt a kis felhősóhajt?
A nap bíbora rózsaszínre festi:
ott van Toscana.
Ott ibolyás köd olvad szét a völgyben,
felmered a Dómnak kékes kupolája,
és a Palazzo Vecchio karcsú tornya
egyre közelebb jön a selymes révületben.
Egy autó száguld harsanó fénykévékkel
Fiesole felől a város felé.
Az autó száguld, a sebességmérő
a hetvenet is meghaladja.
Aki benne ülnek, célhoz érnek,
pár perc múlva a szállodában lesznek,
a szállodában lesznek, és így beszélnek:
„Gyönyörű volt a katedrális meg Fra Angelico!”
A Város felőlti esti selymét,
sok hívogató villanygyöngyét,
az Arno pedig sötéten kullog, mint véres álom.
Idegesen piheg az este. Nem tudom, az emlék
vagy tán a valóznak útját járom?

Egyszerre sirály száll fel a sziklák közül,
majd mintha messze útra kelne,
magosan húz a messzét lomhán szelve
Nyugat felé, a bíbor sóhajtás felé,
Toscana felé. . .

Io non posso raggiungere l'ardente desiderio!
– kiáltom hirtelen felrettenve.
A felhő pírja olvad, bágyad, és sirályom aléltan,
csüggedt szárnyakkal hull be a tengerbe.

Szplit

VEREBEK AZ ORGONÁN

Az orgona leveleit lerágták a kőrishogarak,
most bágyadt szeméremmel áll az udvarban a kopasztott
török bokor,
mint pucér, sorvadtt gyermek az orvos előtt.
A május már messze jár, a szerelemre sem gondol senki.
Szárász a július, por üli a lankadt bácskai tájat,
az orgona aszottan tesped a tüzes serpenyőben.

Most néhány veréb repül kopasz ágaira,
poros, görnyedt, kókadtt verebek.
Nem beszélnek, merev-csüggedten néznek,
mint a halálraítéltek.
Kábák a forró, fülledtt júliustól,
a fojtó, nyomasztó por-dunna alatt,
s tán már repülni sem tudnak,
a vad tikkadás lenyomja ájult szárnyukat.
Vajon tudna-e álmodni még
ez a néhány csukott csőrű veréb?
Vagy oly szegények lennének a poros madarak
a kopasz török bodzán,
ebben a forró, esőtlen júliusban,
mintha álmuk se lenne már,
mintha lelkük ványadt hajtásait
lerágták volna a kőrisek,
s leperzselte volna a kegyetlen nyár?
Hát álmuk is lehervadt már? . . .
A néma, kába madarak
a halálra gondolnak konokul,
mely mint óriász, légtelen harang
fojtogatósan reájuk borul.

FÜLEMET RÁNYOMOM A FÖLDRE

Tikkadt nyári éj, milliárd csillag
hunyorog s dermeszti a vért bennem.
Egy kis gyöpön fekszem, körülöttem
sok ezer hold a paraszti munkát
zengi, éli, érleli a csendben.
Messze van a falu, messze minden:
ember, szerelem, gyűlölet, élet.
Itt-ott messzi szállások felül

ugatás bugyog fel, majd elül. . .
 Éjjel. Bácska. Csak én heverészek
 fáradt földek tikkadt kebelén.
 Csak én.
 Piheg a föld. Hallgatózom. Hátha
 valahol szekér jön messze, messze?
 Fülemlányomom a földre, mintha
 gyermek volnék, ki lihegő lovast
 vár az alvó földben hangot lesve. . .

Éjfél. Egyedül virrasztok néhány
 kónok komondorral. Lesem, mi jön?
 Titkok húznak át a lohadt levegőn. . .
 Zord zűrök szítálnak, mintha esne. . .
 Valaki nyöszörög halkan esdve,
 mintha valaki messze könyörögne:
 „Ne bántsál! Ne bántsál!” Most hirtelen
 robban valami. Talán egy gránát.
 Csend, majd vad sikoltás. „Jézus! Jézus!”
 „Segítség!” Motor berreg. „Balra át!”
 A messi zaj erőre kap.
 Recsegés, rikoltás. Egy szónok beszélne:
 „Testvérek! Testvérek! . . .” Értetni nem lehet.
 „Adjatok kenyeret! Adjatok életet!”
 „Egy maszkot adjatok!” Zuhanó robajok,
 sístergő morajlás, fegyver sívít egyre.
 Kattogás, kopogás. „Pusztuljon az élet!”
 Pokoli már a zaj, itt a végítélet.
 Bombák robbannak fel. „Jó anyám, megölnek!”
 Házak dőlnek össze. „Meghalok! Meghalok!”
 Ropognak, zuhannak tornyok és templomok.
 Fároszok hullanak, kereszték hullanak.
 Nagyszerű halál!
 Állatok vonítanak, emberek hörögnek,
 csecsemők visítanak, minden ajkon átok.
 Paloták recsegnek, bilincsek és rácsok
 csörögnek lihegve. „Halott az anyátok!”
 Ó, hova szédültünk!
 Hol van most az ember? Hol van az istenünk?
 Minden összeomlik, dübörög a messze,
 megborzong a föld is, mintha lábba esne. . .

Ki hallja ilyenkor néma földek szívét?

Tikkadt, nyári éjjel, sok millió csillag
 hunyorog rám messzi, félelmetes fénnyel.
 Én fekszem csak ébren fáradt földek tikkadt
 kebelén. Ugyan ki másnak lenne gondja,
 hogy fülét a bácskai rónák és lázálmos idők
 mélyen lent pihegő nagy szívére nyomja?

Sztári Szivac

1931

SZÉLMALOMHARC

Los poetas son todos insensatos
 Anon de Montoro

Gyerünk hát, harcra! Rajta! rajta!
 Ily hízott malmot vajh' ki látott?
 Híszén ez alszik, folyton hortyog,
 Nem tudja, mi a harc és átok.
 A vitorlák is állnak régen,
 Mereven állnak, mint a holtak,
 Az idő, élet nekik semmi.
 Sohasem lesznek, mindig voltak.
 Hát döfj belé! Sohase sajnáld!
 Hátha megindul lomha szárnya,
 Híszén még él, mint téli medve,
 És idehallszik hortyogása.
 Törjünk rá gyorsan! Döfjük! Szúrjuk!
 Mindannyian egyforma hévvel
 Talán egyszer mégis felébred,
 És elmúlik a hosszú éjjel.
 A szélmalomnak telt a gyomra,
 Szívét hiába is keressük.
 Pulyán s meredten ül és alszik,
 Hiába döfjük és sebezzük.
 Szégyellj magad, te lomha medve!
 Te tespedő lelkiismeret!
 Hát nem halod az énekünket,
 Mely panasz, vágy és szeretet?
 A Don Quijoték énekelnek,

Szent hit ragyog a harci kincsen,
 De szélalmunknak nincsen füle,
 A szélmalomnak szíve sincsen.
 Hát nem érzed a szél nyögését,
 Az élet ezer új keresztjét,
 Hogy forog minden körülötted?
 S te alva vársz reggelt meg estét.
 A Don Quijoték énekelnek,
 hangjukban zeng a hit s az élet.
 A szélmalom azonban alszik,
 Mint átkozott turáni lélek.
 – Mi lesz a vége? Érdemes-e?
 – Ne csüggedj, és ezt sose kérdjed!
 A Don Quijoték énekelnek.
 S bíznak, hogy a közöny fölélbred.

LEVÉL A KEDVESHEZ KÉSŐ ÉJJEL

Nem tudok írni, bocsáss meg nekem.
 A fejem zúg, helyemet nem lelem,
 felcsavarom a rádiót, újságot lapozok,
 az asztalon új könyvek, felvágatlanok. . .
 Hiába! nincs már ideg és idő,
 könyvben, pohárban nincs feledtető.
 Néhány sort kopogok le az írógépen,
 őszinte akarok lenni mindenképpen,
 szavaim azonban hazugul hangzanak.
 Széttépem a papírt. Mint a vak,
 aki idegen világba került, botját elvesztve,
 tétován tapogat, a levegőt reszketve
 fogdossa. Hova megyek? Hova megyünk?
 Világos választ ki adna nekünk?
 Ötvenmillió a munkátlanok száma,
 és mind többen lesznek. Hiába.
 Milyen szép lenne, ha csak mi ketten
 lennénk egymásnak: élet, vágy, cél s egyetlen
 probléma. Ha tiszta ég simulna ránk,
 mint ragyogó selyemsátor. S katáng
 meg kakukkfű pihegne a lábunk alatt.
 Ha tiszta lenne a láthatár, s falat
 nem látnánk sehol. Oh, sápadt kezű kedves,
 ne haragudj, de erről álmodni üres
 buborék-játék. Hallod, mit mond a rádió?

A munkátlanok száma ma ötvenmillió.
Halál, materializmus, gázbomba,
Hitler, Al Capone, földrengés, India. ...
Fáradt vagyok, aludni kéne már,
az álomban nincs talaj és határ.
Bután horkolni! S ha felnyitnám szemem,
megpillantanám egy riadt reggelen,
mint úszó, hívó messi délibábot,
az igaz embert s az igazabb világot.

HINDUSZTÁNI TÁNCOSNŐ

Mint ijedt gyík rebben ide-oda,
kezét védőpajzs módjára maga elé tartja,
féli a bámész, fehér tömeget,
amely okker testét úgy bámulja,
mint vadállat sörényét.
Karja sietve mozog és kígyó módra görbül,
mintha Visnu száz karja mozogna,
és tekintete lassan biztosabb lesz.

Már nincs is itt a párizsi fabódében,
kandi fehér arcok gonosz fintorában.
Kígyókarjai titkos falakat húztak,
s most már pálmás Keleten táncol,
szeme messze réved, tikkadt ind tájakat lát,
talán Siva borzalmas arca vigyorog rá.
Ki hallja most a rokkant zongorát?
A póre test nem érzi a párizsi őszt,
a kábulat puha selyemfüggönyöket húz
a hindusztáni táncosnő köré.

Egyszerre ájultan földre hull,
mint nyilat kapott aranymadár.
Taps, röhej és olcsó tréfa
zúg lent durván és veszettül,
de a révület szent, szivárványos selymén
semmi se hatol keresztül.

ON REVIENT TOUJOURS

Egy pillanat volt az egész:
 lassan felfelé mentem a Métróból,
 és kint a Place Pigalle zűrös zaja úgy duruzsolt,
 mint régi, kedves társaság meleg hangzavara,
 mikor az ismerős ház előszobájába lépünk.
 Igen, hát ismét itt vagyok,
 fények, emlékek, vágyak és varázsok
 édes és illatos tenyerében.
 De csak most, ebben a felfénylő pillanatban
 eszméltem rá a valóságra,
 Párizsra, a beteljesült életre,
 elcsukló bácskai vágyak csodás megvalósítására.
 Vidámabban lépem a lépcsőt, s mikor kint vagyok
 a párás párizsi délutánban, zakatoló szívvel érzem,
 mint ölel át a régi kedves vágyott karja,
 mint szorít magához szívós szerelemmel,
 hogy lélegzetem is elakad.
 – Igen, én hűen visszatértem!

1932

EZÜST TULIPÁN

Valahol a magyar mesének
 smaragdos selymes mezején,
 százzsínben szikrázó napfényben
 elém villant egy lenge lény.
 A tünde lény ekképpen szóla:
 „Milyen volt az utad? Nehéz?”
 Szemében bús fények csillogtak,
 s haja aranylott, mint a méz.
 Intettem, és ő így folytatta:
 „Tovább kell menned, még tovább,
 de utadra virágot adok,
 s e virág néked lángot ád.
 Lángot, erőt, vigaszt s világot,
 hogy mindig tudjad, merre menj.”
 Mentem tovább, elmúlt az álom,

Az út nehéz, sötét a menny,
az éjszaka öröknek látszik,
és végtelennek az ugar,
de virágom egyre világít,
s utat mutat, mint égi kar.
Nézem a szirmok fényvarázsát,
a tulipánra hajolok,
s most értem csak a bűvös rejtélyt:
a szirmok közt egy szív dobog!
Egy szív dobog! Egy szív ragyog!

1933

ÁKÁCOK AZ ŐSZBEN

Állnak az ákácok bús, bácskai őszben
kopaszul, szegényen s türelmesen állnak,
szél rázza fejüket, fejsze csap húsukba.
Nincsen épp jó sora az ákácifáknak.

Állnak csendben, árván a csatorna mentén,
állnak szerteszórva a Tisza vidékén,
ákác-bánatokról sír zörgő harasztjuk. . .
Fanyar ákácfüstöt fúj a zsellér kémény.

Tölgybe, cserbe, hársba villám csap le néha,
de az erdei fa már tündért is látott!
Ti csak sivár síkot s sáros embert láttok,
aki tépi, töri az árva akácot.

Vártok valamire, bús, árva akácok?
Álmodtok-e néha nagy, zúgó erdőről?
Vagy belenyugodtok a mostoha sorsba,
s nem törődtek véle, a holnap mit örül?

Mennyi árva akác áll a nagyvilágban. . .
Nagy testvéri vággyal gondoltok-e rájok?
Rosszabb, jobb-e sorsuk, milyen az ősz arra?
Tépi őket ott is ember, vihar, átok?

Ne nyögjeteK, tarlott bácskai ákácok,
sáros világtoknak ha nincs fénye, pírja,
lesz azonban ünnep, lesz még egyszer május,
s a sok ákácillat összeborul sírva.

FELHŐK

Elnézem, mint úsznak, eveznek gőgösen a végtelen azúrban. Az egyik talán a holland partok felett verődött össze, talán Amszterdám csatornáí felett, a másik talán a finn tavakban pillantotta meg először habos alakját. Most dél felé húznak, mint régi vikinggályák is elkószálnak a Földközi tenger öblei felé, s tarkává varázsolják Szicília, Malta, Ciprus egét. Az országhatárokkal nem törődnek, a sorompók, az egyenruhák éppúgy nem érdeklik őket, mint a városok és a nyüzsgő terek, ők magasan járnak, s talán tudomásul sem veszik, hogy az alattuk vergődő sárgolyón harcol, sikong, álmodik, felgyúl és ellobban az élet.

Ó, milyen tiszták vagytok, s milyen gőgösek vagytok, milyen szabadok és milyen örökkévalók a formák születésében, halálában, a szétfoslásban és a tömörülésben! Egy morzsa salak, egy porszem sincs harmattesteteken, tiszták vagytok, mint az angyalok lelke. Ember hiába repül föl közetek: hamarosan ismét le hull a földre, a sárba, az élet meleg mocsokjába.

Nézlek benneteket, foszló, veszteglő alakokat. Órákig elbámulom az örökké változó játékot. Most egy szomorú leányfej dől hátra, de íme, a haja leválik, apró pihékbe foszlik, s a fej olyan lesz, mint habzó pezsgős pohár. Nem messze háromcsúcsú hatalmas havas hegylánc úszik, amott pedig egy nagyszakállú agastyán hunyorít a bal szemével, azután szétnyílik az arca, mintha lobogós poszszakállá nőtt volna. Fehér lombú fákat is látok ott, alattuk talán bárányok barangolnak a kékítő színű mezőn. Ó, hogy vágyódom utánatok, ti játékos, főlényes elérhetetlenségek! – Lehunyom a szemem.

Sötét szobában járok, és gyertyavilág mellett egy könyvet keresek a polcon. Végre megtaláltam. Sárga, ódon kiadás. Bologna 1633. Fioretti – áll a címlapon, és én szívemhez szorítom a könyvet. Lassan kimegyek a kertbe, letörök egy szál liliomot, a Fioretit az imazsámolyra teszem, és kezemben a liliummal olvasom a nagy szent életét. A nap szelíden szórja fényét, madarak csicseregnek, és rászállnak a feszület karjára.

– Mehetünk! – szólal meg valaki mögöttem, és megérintette a vállamat. A lilium kihull a kezemből. Megyek, bandukolok az idegen után kapaszkodó utakon, fekete erdőségeken keresztül. Fejem elkókad, lélegzetem egyre szaporább. Végre itt állunk a csúcson Isten előtt.

– Mít akarsz? – kérdezte az Úr kissé türelmetlenül, és arra kényszerített, hogy fehér arcába nézzek.

– Felhő szeretnék lenni – mondtam gyorsan.

Az Úr a tekintetével végigsimította lelkemet.

– Jó. Ha teljesen tiszta vagy, ha nincs benned egy szem salak se. . .

– Tiszta vagyok – mondtam mély meggyőződéssel. – Minden földi mocsoktól megtisztultam. Azt hiszem, jó felhő lenne belőlem.

Az Úr rám pillantott, és máris ott úsztam a végtelen azúrban. Szabadon! Könnyen! Tisztán! Gőgösen! Hűvösen! Fölényesen! Minden földiségtől megszabadultan! Lent kavargott a sár, a sóhaj, a gyűlölet, a fájdalom, a harc, a hit és az ostobaság. Nagyon magosan jártam. A nap vakító kék fénye szikrázott a hűvös magasságban. Milyen tiszta vagyok, ó, milyen kábítóan tiszta!

Egy karcsú felhőhúgocska úszott el mellettem.

– Nem érzed a porszemet? – kérdeztem elfulladva, s máris éreztem, hogy mázsás súlyok kapaszkodnak felhőtestembe.

– A porszem! – dörgött egy borzalmas hang, és a felhők megremegetek.

– A porszem! – sikoltozott a nap ezernyi kék lángú szikrája.

Hát mégsem voltam tiszta? Nem tudtam lerázni magamról minden földi mocskot?

Éreztem, hogy zuhanok. A porszem oly súlyos volt, mintha egy tonna ólom lett volna.

– Mit jelent ez a porszem? Honnan jött ez a porszem? Ó, hát miért nem lehetek tiszta minden földiségtől? Hiszen én tiszta akartam lenni, tökéletesen tiszta!

Senki sem hallotta panaszos hangomat. A porszem kegyetlenül húzott, és én zuhantam, egyre gyorsabban, zuhantam vissza a sárba, a mocsokba, az életbe, a fájdalomba.

1934

KÄTHE EMLÉKKÖNYVÉBE

Olyan meghatóan szép s meghatóan felesleges
megőrizni a múltat,
összesöpörni az elhullott tegnapi-szirmokat:
arcokat, mosolyokat, feslett lapokat,
elnyargalt őszöket, bágyadt írásokat, névtelen neveket,
egy kurta nótát, egy sietős szót, ütődött szegfűket,
egy pillantást, egy nyár rózsáit, egy könnyes zsebkendőt.
És olyan jó tovább élni egy más életben,
élni Benned édes emlék-életet.
Márványmosollyal, néma ajakkal, viaszos arccal
feküdni az elvarázsolt fehér palotában,
és várni, várni, alázattal várni,

míg a királyasszony arra jön,
 és varázspálcájával meg nem érint.
 Ekkor új élet költözik belém,
 mozgok, mosolygok, beszélek én,
 míg a varázslat életben marasztal!
 Sőt sima homlokod simítja hűs kezem talán,
 és kérdezem szelíden, alázattal:
 – Emlékszel, királynóm? Emlékszel-e rám?

Sztáriszivác, 1929. február 20.

AZ ANYÁM

„Ezt a verset drága Kornéloom, az első tüdővérzés után írta”

Ezzel a megjegyzéssel küldte e verset Szenteleky Kornél édesanyja szerkesztőségünknek. (A Kalangyának – a szerk.)

Milyen szomorú,
 milyen szomorú,
 ahogy itt állsz, s ahogy elgondolom
 a te öregséged.

Fáradt vagy, öreg vagy,
 de felkelsz az ágyból,
 és borogatást teszel mellem köré.
 És orvosságot öntesz a kanálba
 öreg kezeddél, mely gyenge és reszketős,
 mint őszi alkonyat kéréje,
 mely sápadtan vibrál a szobában.

Dolgozol, folyton dolgozol,
 hajolsz és emelsz,
 és szíved gyenge, rosszul végzi dolgát.
 Az ajkad néma.
 Karjaid ernyedtek és szárazak,
 mint csüggedt, törött ágak
 a fán.
 Éjjel felriadsz minden neszre,
 aggódva jössz át, és kérdezed:
 – Kell valami?
 Dolgozol, tipegsz a napok sikló
 hátán.
 Ápolsz.

Szolgálsz mint nagy urat,
és nincsen pihenőd,
és nincsen éjjeled,
örömed nincsen, mint minden csúnya cselédnek
vasárnap.
Csak hétköznapok vannak alkonyodó életedben,
görnyedt, gondtól ráncos,
fáradt, fekete és nagyon szomorú
hétköznapok.
Nem mosolyogsz, csak dolgozol,
Szolgálsz engem, mint nagy urat,
és én nézlek.
Éjjel van, a szoba kihűlt,
te állsz öregén, őszén, fázósan előttem.
Nézlek.
Borogatást hozol, majd betakarsz,
mint nagyon régen, mikor kisfiú voltam.
Aztán lefekszel, de hallom éberléted.
Nem alszol.
Rám gondolsz, betegségemre, halálomra,
talán titkos könnyek is csorognak
fonnyadt arcodon,
de mikor ismét jössz, semmit se látni rajtad,
és mondod:
– Meg fogsz gyógyulni, fiam.

Szolgálsz, mint nagy urat,
Mint utolsó, őszi reményedet,
mert ha elmegyek,
sötét lesz életed.

Milyen szomorú ez.
S milyen szomorú,
ahogy így előttem állsz,
fáradtan, görnyedten, öregén,
rendetlenül dobogó szívvel,
fojtott aggodalommal.

Tudom, hogy te más öregséget
álmodtál magadnak.
Csendet, melyben kávé és kalács
nyájas illata terpeszkedik.
Az emlékek muzsikálnak,
mint jámbor, csoszogós
zenélő óra.

A fiad erős lesz, gondoltad,
és megvéd minden bajtól,
gazdag is lesz, úgy álmodtad,
és kényelembe göngyöli fáradt tagjaidat.

A fiad gyenge és szegény,
és nem ad reményt meg biztatást
fakuló alkonyatodnak.
A fiad Krisztus évében van,
és a te öreg, beteg, szerető szívedbe
tőröket dőf az Atya,
aki szeret minket.

1926. január hó

SZANATÓRIUM

Feküdni kell, s a hőmérőt
mint cigarettát tartjuk a szánkban,
köhögés harcol, cincog, recseg és üvölt,
s a könyvtár gyűrött könyveit lapozgatják
a vértelen ujjak.
Kettőtől négyig beszélni sem szabad, csak feküdni,
feküdni s nézni a felhők járását az égen,
s gondolni sok mindenre: nőkre, csókra,
eliramlott boldog szenvedélyre,
életharcra, gigászi munkára, vidám sportokra
s mindarra, ami vissza nem tér, amiben
részünk többé sohasem lehet.
Azután temetésre is lehet gondolni
a koporsón egy ismerős név áll, az évszámot azonban
nem lehet pontosan elolvasni
„... élt 25, 32, vagy talán 43 évet. . .”
Majd kék üvegben dajkált köpetünket zsebre tesszük,
és sétálunk a fenyvesek alatt.
„ – Pozitív? – Negatív? – Kaverna? –
Pneumotoraxot kapott? – Milyen nyomással? –
Én kalciumot kapok, semmi mást. . .”

Lent szlovén parasztok kaszálnak a réten,
vidáman mozog a karjuk, mocskos ingük
büdös és vizes az izzadságtól.
Barna, bárgyú arccal dolgoznak,

kaszájuk után ájult zizegő sikollyal
hull a margaréta, a kék szirmú katáng
s a szelíd, sápadt mécsvirág.

Gohnik, 1932. július

FÜGGELÉK

1923

NE HARAGUDJÁL

ó, kedves olvasó; ne ráncold össze
a szemöldöködet, és ne rajzolj szigorú,
rosszalló ráncokat az arcodra:
mi nem akarunk bántani. Mi csupán
sáros, ócsárolt falunkat akarjuk bemutatni
kicsit vidáman, kicsit torzítva,
kicsit őszintén. Láttál-e már valahol
görbe tükröket, melyben a sovány
kövérnek, a szigorú vidámnak, a
nevető arc ijedten megnyúlnak
látszik, amelyben megnőnek az öblös
vonalak, és domborúvá válnak az
egyenesek? Ilyen görbe tükör akar
ez az újság is lenni. Valószínűleg
te is megtalálod majd benne, kedves
olvasó, sután, furán, megnyúlt
vagy meghízott arcodat, de talán
nem bánt ez a görbe, derűs kép.
Ó, ne feledd, hogy falun élünk, sárban,
szürkeségben, fásult hétköznapok
és kellemetlen kicsinyességek
között, s ezért ránk fér kis kacaj és
kis furaság. Próbáljunk nevetni saját
gúnyképünkön, próbáljunk kis
mérzséggel és némi ötlettel belenézni
ebbe a görbe tükörbe, és felkacagni,
mint ártatlan gyermek. Próbáljunk
kis különösséget és tarkaságot fes-

teni a hamuszínű azonosságok körhintájára, egypár derűs, hahotázó percet lopni zúrós, béklyós életünkbe. Nem dogma vagy parancs az, hogy unalmasan és színtelenül kell leélni életünket merev, prüd és kelletlen kötelességek kényszerűségei szerint. Mi többet és mást követelünk az élettől, ha ezerszer is falura vagyunk számúzve. Nem akarunk üresen, unottan élni, folyton gondokban járni, hétkor lefeküdni és egy fél fejezet Courts-Mahlert vagy Jókait olvasni az ágyban, takarékoskodni a pénzzel, vággyal, mámorral és szenvedéllyel, mogorva, nyárspolgár bajuszt növeszteni vagy merev, szenteltvízszagú kontyba csavarni a hajunkat, kicsinyes tárgyú pletykák között furkálni és mafla, ökörarcú hagyományokat tisztelni – ó nem! Mi nem akarjuk gyáván, fakón, közömbösen, bámészkodóan és örömtelenül leélni rongyos, rövid, falusi életünket. Egy kicsit élni akarunk, kis szépséget, kis mámort, kis vidámságot, kis muzsikát, kis művészetet, kis izgalmat, kis lüktetést akarunk a nagy, csendes fakóságban. Epikurosz azt tanította, hogy az élet kellemes ajándék, melyet okosan minél tovább kell élvezni. Azt hiszem, mi közelebb állunk az ő tanításaihoz, mint a brahman aszkétáihoz. Nem szégyelljük bevallani, hogy mi rajongások, szépségek, nyugtalanságok, szenvedélyek között szellemes derűben akarjuk leélni fakón fonnyadó, fásult, falusi napjainkat. Ha megérted akarásainkat, vágyunkat és forradalmiságunkat, ó, kedves olvasó, úgy meg is fogsz bocsájtani nekünk, sőt te is kacagni fogsz a görbe tükör fonák-

ságain. Még egyszer kérünk hát
szépen és szeretettel: ne haragudjál,
hanem mosolyogjál, ahogy az an-
gyalok és bölcsek szoktak.

AZ ÉLETEM

Jurg Jánosnak ajánlva

A sors ide száműzött engem,
E sivár, sáros faluba,
De ellene egy szavam sincsen,
Nekem már minden Hekuba.
Disznó rőfög a sáros úton,
S ludak gágognak szüntelen,
A kanász káromkodik folyton. . .
Ez a falusi életem,
Az életem.
Mint fogház fojtott udvarában
Körbemennek a nyűtt rabok,
Úgy ismétlődnek unottságban
A fáradt, falusi napok.
Nincs mosoly és nincsen szépség,
Csak röhej van ízléstelen,
Az álmodás itt esztelenség. . .
Ilyen sivár az életem,
Az életem.
Néha sóhajtok: Páris! Páris!
S ti fényes, messzi városok!
De szemem könnybe lábad máris,
Mert oda sose juthatok.
Hiába vágyok messze menni,
Hajózni álomtengeren. . .
Velem sose történik semmi.
Szürke, üres az életem,
Az életem.
Aztán lesz kövér feleségem,
De sovány lesz a hozomány,
Civődünk minden csekélységen,
S megütjük egymást is talán.
De pocakom nő majd idővel,
S családapa lesz a nevem,
Rívó kölyköt dajkálók éjjel,

Ez lesz családi életem.
 Az életem.
 Vasárnap új ruhát veszek fel,
 És délelőtt sörözgetek,
 Délután alsós, pár spriccerrel,
 S arcom vörös lesz, mint a retek
 Aztán jönnek köznapi gondok:
 Munka – adósság – életem. . .
 S én nem mosolygok, nem busongok,
 Csak élem le az életem,
 Az életem.
 S egy zsíros disznótor után majd
 Váratlan szélütést kapok,
 Búcsúképpen hörgök még egy jajt,
 Majd búsan, bután meghalok.
 „Szépen halt meg” – sokan így szólnak,
 S én fekszem bambán, mereven,
 Aztán egy koporsóba tolnak,
 És véget ér az életem,
 Az életem.
 A temetőben a gödör már
 Rútul, zordul ásítozik,
 A kántor eszében a bor jár,
 S a pap szörnyen unatkozik.
 A vénasszonyok óbégatnak
 Hamisan egy gyász-éneket,
 És fásult szívvel elhantolnak
 Egy bús falusi életet.
 Egy életet.

JEGYZETEK

Először jelennek meg Szenteleky Kornél összegyűjtött versei, melyeket a megjelenésük időpontja szerinti sorrendben közlünk.

Alázatos kérdés az élethez. *Bácsmegeyi Napló*, 1925. dec. 25.; Szenteleky Kornél verseiből. *Híd*, 1968. 6.

Ismét Leopardi. *Bácsmegeyi Napló*, 1926. aug. 1.; *Kéve*. Vajdasági költők antológiája, 1928

Hajnalban, kis állomáson. *Bácsmegeyi Napló*, 1926. aug. 1.; *Kéve*. Vajdasági költők antológiája, 1928; Szenteleky Kornél verseiből. *Híd*, 1968. 6.; *A gaz-*

- dátlan világ*. A jugoszláviai magyar költészet antológiája (1918–1945). A *Híd* különmelléklete, 1968. december
- Hiszed-e, drága. *Bácsmegyei Napló*, 1926. okt. 10.
- Milyen jó lenne. *Bácsmegyei Napló*, 1926. dec. 12.; *Kéve*. Vajdasági költők antológiája, 1928; *Szenteleky Kornél–Kornel Senteleki*. 1976
- Egy pillanat. *Bácsmegyei Napló*, 1926. dec. 25. Szomorú vers címmel; *Kéve*. Vajdasági költők antológiája, 1928; *Szenteleky Kornél* verseiből, *Híd*, 1968. 6.; *A gazdátlan világ*. A jugoszláviai magyar költészet antológiája (1918–1945). A *Híd* különmelléklete, 1968. december
- A hold Athénben. *Bácsmegyei Napló*, 1927. febr. 13.
- Kleopátrához. *Bácsmegyei Napló*, 1927. febr. 27.
- Barátom, a számár. *Bácsmegyei Napló*, 1927. márc. 6.; *Kéve*. Vajdasági költők antológiája 1928; *Szenteleky Kornél* verseiből. *Híd*, 1968. 6.; *A gazdátlan világ*. A jugoszláviai magyar költészet antológiája (1918–1945). A *Híd* különmelléklete, 1968. december
- Giorno dei morti. *Bácsmegyei Napló*, 1927. okt. 30.; *Kéve*. Vajdasági költők antológiája 1928
- „Valaki elmegy a szomszéd szobából”. *Bácsmegyei Napló*, 1927. szept. 25. Kis húgom után küldöm; *Kalangya*, 1934. 7–8. „Valaki elmegy a szomszéd szobából” címváltozattal. Ennek szövegét közöljük, amely tartalmazza *Szenteleky Kornél* javításait.
- Aki elvisz. *Bácsmegyei Napló*, 1927. nov. 15. Kis húgom után küldöm.
- A szeme. *Bácsmegyei Napló*, 1927. nov. 25. Kis húgom után küldöm.
- Az első hó. *Bácsmegyei Napló*, 1927. dec. 25.
- Éjjeli menekvés. *Bácsmegyei Napló*, 1928. jan. 22.; *Szenteleky Kornél* verseiből. *Híd*, 1968. 6.; *A gazdátlan világ*. A jugoszláviai magyar költészet antológiája (1918–1945). A *Híd* különmelléklete, 1968. december
- Szerencse kereke. *Bácsmegyei Napló*, 1928. márc. 11.; *A gazdátlan világ*. A jugoszláviai magyar költészet antológiája (1918–1945). A *Híd* különmelléklete, 1968. december
- Könnyű este. *Bácsmegyei Napló*, 1928. márc. 18.; *Kéve*. Vajdasági költők antológiája, 1928
- Rózsás üzenet. *Képes Vasárnap*. 1928. ápr. 8.
- Bárkaút az éjszakában. *Bácsmegyei Napló*, 1928. július 8.
- Csend a víz felett. *Bácsmegyei Napló*, 1928. júl. 29.
- Őszirózsák a fűtő kezében. *Vajdasági Írás*, 1928. 6.
- Ugart kell törnünk. *Vajdasági Írás*, 1928. 6.; *Szenteleky Kornél* versei. *Magyar Szó*, 1973. szept. 9.
- Éva a paradicsomban. *Bácsmegyei Napló*, 1928. szept. 16.
- Az Olimposz alatt. *Kéve*. Vajdasági költők antológiája, 1928
- Bácskai éjjel. *Kéve*. Vajdasági költők antológiája 1928; Új Auróra az 1929-es évre, Pozsony, 1929; *Szenteleky Kornél* verseiből, *Híd*, 1968. 6.; *A gazdátlan világ*. A jugoszláviai magyar költészet antológiája (1918–1945). A *Híd* különmelléklete 1968. december; *Szenteleky Kornél–Kornel Senteleki*. 1976; *Magyar Szó*, 1983. jún. 25.

- Csodálkozó sóhaj az Idegenhez. *Kéve*. Vajdasági költők antológiája, 1928; *Híd*, 1968. 6.
- Te vagy a legkegyetlenebb: Idő. *Vajdasági Írás*, 1929. 3.
- Kakas az esőben. *Vajdasági Írás*, 1929. 3.
- Addio. *Vajdasági Írás*, 1929. 6–7.
- A tegnap elvesztése. *Vajdasági Írás*, 1929. 6–7.
- Testvéri köszöntő. *Vajdasági Írás*, 1929. 6–7.
- Tavasza a hosszú tél után. *Vajdasági Írás*, 1929. 6–7.; Szenteleky Kornél versei. *Magyar Szó*, 1973. szept. 9.
- Nosztalgia. *Bácsmegyei Napló*, 1930. máj. 11.; *Magyar Minerva*, 1930. 16. szám
- Verebek az orgonán. *Bácsmegyei Napló*, 1930. júl. 20.
- Fülemet rányomom a földre. *Erdélyi Helikon*, 1930. 7.; Új Auróra az 1931-es évre; *Koszorú 1931*. Erdélyi, felvidéki, vajdasági írások. Bp. 1931
- Szélmalomharc. *Reggeli Újság*, 1931. jan. 17. *A Mi Irodalmunk*; *Kalangya*, 1933. 10. *Reggeli Újság*, 1938. aug. 21.; *Szenteleky Kornél–Kornel Senteleki*. 1976
- Levél a kedveshez késő éjjel. *Reggeli Újság*, 1931. márc. 22. *A Mi Irodalmunk*; Szenteleky Kornél verseiből. *Híd*, 1968. 6. *A gazdátlan világ*. A jugoszláviai magyar költészet antológiája (1918–1945). *A Híd* külömmelléklete 1968. december
- Hindusztáni táncosnő. *Reggeli Újság*, 1931. okt. 11. *A Mi Irodalmunk*.
- On revient toujours. *Reggeli Újság*, 1931. okt. 11. *A Mi Irodalmunk*.
- Ezüst tulipán. *Kalangya*, 1932. 3.; *Magyar Írás*, 1932
- Ákácok az őszben. *Kalangya*, 1933. 1. Szenteleky Kornél–Kornel Senteleki. 1976
- Felhők. *Reggeli Újság*, 1933. júl. 2.
- Käthe emlékkönyvébe. Szenteleky Kornél posztumusz verse. *Napló*, 1934. jan. 7. A közlést az alábbi jegyzet kísérte: „Szenteleky Kornél, akinek a neve halála után is változatlanul ragyog, – mint az isteni szikra ellobbant az elmúlásban – de a művei itt maradtak és hirdetik a nevét végtelen időközön. Szenteleky Kornél posztumusz verse került a kezünkbe, amelyet egy kedves, fiatal úriasszony emlékkönyvébe írt 1929. február 20-ikán. A vers megrázó erejű és a költő-orvos fájdalmát és azt a nagy várakozást tükrözi vissza, amellyel teljes letargiában és megadással várta a halált. Az emlékkönyv őrizte meg az emlékezésnek Szenteleky Kornél kis versét, amelynek minden sorából kiérzik, hogy a nagy író már régen készült a halálra és tudta, hogy az élettől már nem sok követelni valója van. A vers, amelyet Tauss László szubotcai törvényszéki jegyző felesége, Hettesheimer Käthe, a néhai szíváci református pap leánya bocsátott a rendelkezésünkre, így hangzik.”
- Az anyám. *Kalangya*, 1934. 2. szám
- Szanatórium. *Kalangya*, 1934. 7–8.; Szenteleky Kornél–Kornel Senteleki. 1976. A vers kéziratának hasonmása *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933*. 1943. című kötetben.

A Függelékben a *Ne haragudjál* és *Az életem* című versek a *Sziváci Élet* című „pikkelő piknik lapban” jelentek meg 1923. febr. 3-án.

B. I.

A verseket kéziratok híján a korabeli nyomdatechnikai esetlegességek kiküszöbölésével a mai helyesírás szerint közöljük. A központozást – remélve, hogy ezzel a szövegek értelmezését is megkönnyítjük – a szintaxis engedte határok között a mai szabályokhoz igazítottuk. Az idegen szavakat és a tulajdonneveket meghagytuk eredeti alakjukban.

T. É.

TARTALOM

1925

Alázatos kérdés az élethez 438

1926

Ismét Leopardi 439
 Hajnalban, kis állomáson 441
 Hiszed-e, drága 442
 Milyen jó lenne 444
 Egy pillanat 445

1927

A hold Athénben 446
 Kleopátrához 447
 Barátom, a számár 448
 Giorno dei morti 450
 „Valaki elmegy a szomszéd szobából” 450
 Aki elvisz 452
 A szeme 453
 Az első hó 454

1928

Éjjeli menekvés	455	
Szerencse kereke	456	
Könnyű este	457	
Rózsás üzenet	458	
Bárkaút az éjszakában	459	
Csend a víz felett	459	
Őszi rózsák a fűtő kezében	461	
Ugart kell törnünk	462	
Éva a paradicsomban	462	
Az Olimposz alatt	463	
Bácskai éjjel	464	
Csodálkozó sóhaj az Idegenhez	465	

1929

Te vagy a legkegyetlenebb: Idő	466	
Kakas az esőben	467	
Addio	468	
A tegnap elvesztése	469	
Testvéri köszöntő	470	
Tavasza a hosszú tél után	471	

1930

Nosztalgia	472	
Verebek az orgonán	473	
Fülemet rányomom a földre	473	

1931

Szélmalomharc	475	
Levél a kedveshez késő éjjel	476	
Hindusztáni táncosnő	477	
On revient toujours	478	

1932

Ezüst tulipán	478	
---------------	-----	--

1933

Ákácok az őszben 479
Felhők 480

1934

Käthe emlékkönyvébe 481
Az anyám 482
Szanatórium 484

Függelék

1923

Ne haragudjál 485
Az életem 487

Jegyzetek 488

A SZENTELEKY-VERS

B Á N Y A I J Á N O S

Szenteleky Kornél verseinek ez ideig kevés figyelem jutott. Egész szépirodalmi műveinek is kevesebb, mint irodalomszervező és -alapozó, levelező és vitatkozó szerepének. Nyilván azért, mert – mintha – eltolódás keletkezett volna mű és szerep között. A mű egy másik gondolatkörben, az érzések és hangulatok terepének más szellemi koordinátái között született. A szerep vállalkozás volt, fellépés, célszerű cselekvés, és így mintha ellenpontja is a művet formáló gondolatnak meg érzésnek.

A kérdés most az, mit kímélt meg az idő jobban, a művet vagy a szerepet? Szenteleky szervező és polemizáló vállalkozása nyomán irodalmi kiadványok, antológiák, folyóirat-kezdeményszékek és folyóirat-alapítások, a kisebbségi irodalom és művelődés fogalomtárának kidolgozása, szerkesztésben meg bírálatban való alkalmazása eredményeként egy kisebbséginek, vajdaságinak nevezett magyar irodalom konstituálódott és jutott el az önismeret biztos alapjaiig, még akkor is, ha ezek az alapok az elmúlt évtizedek során változtak és átalakultak, miként a kisebbségi irodalom nála felvonultatott fogalomkészlete is, különösképpen az irodalmi hagyomány megítélésében, valamint az irodalmi fejlődés lehetséges irányainak kijelölésében. Minek folytán Szenteleky irodalomalapító szerepe mára irodalomtörténeti dokumentum. Nem folytatható, nem gondolható tovább, ám – így is – megkerülhetetlen kezdeményszékek.

Mi történt a művel az elmúlt évtizedek során? A művel, amely más alapokról, a szerepben is meghirdetettől meg megalapozottól eltérő szellemi és érzelmi közegben fogant.

A mű keretei, sőt az e keretbe foglalt irodalmi tartalmak készen voltak, amikor Szenteleky „hazatért”. Azt hozta magával, amit Herceg János az „indulás éveiről” szólva írt le 1943-as Szenteleky-írásában. *A Héibben* közölt versek, elbeszélések, színházi és képzőművészeti beszámolók, jegyzetek és kisprózák, az *Egy fáradt szív szerelemei* (1988) című kötetben olvashatók mind sorra a „fővárosi”, a „magas” irodalmi értékrendbe tartoznak. Herceg szavaival szólva, a költészet finom fátylát, a bánatos férfiúi szívet, a jázmin-felhőket,

a gyantaillatú fenyveseket, a finom selyemcipellők nyomait és a mámort szó-
laltatják meg. Leopardi, Baudelaire, Edgar Allan Poe, Tóth Árpád, Krúdy
Gyula és a zene meg a festészet világa gazdagítja ennek az – ismét Herceg Já-
nos szavával – „üvegházban nevelt szépléleknek” korai „virágzását”. A „szép-
lélek” jellemzőit, Bori Imre irodalomtörténete szerint, a kései virágzás is fel-
mutatja, amikor is új témák és új élmények áramlanak be Szenteleky irodalmi
világképebe, elsősorban a közvetlen élettapasztalat, majd a valóságos beteg-
ség nyomai. Biográfiájának kutatói mutathatják ki, hogy a magas irodalom
irányából hozott színes és tartalmas (irodalmi) témakör meg formai keret mi-
kortól kezdődően távolodik majd el az egykori Szivácon gyógykezelő orvos, a
Szabadka, Újvidék, Verbász és Óbecse felé közlekedő irodalomszervező életé-
ből, és lép át *A Hét* körében, a fővárosi kávéházakban még teljességében vál-
lalható életvitel és irodalmi szemléletmód a vágyak, az elvesztett paradicsom,
az elrejtőzött álomvilág térségeibe. Az Éjjeli menekvés című versében beszél
a „huszonnégy órás hétköznapok”-ról, egy másikban – a Szerencse kereke cí-
műben – a „sok keshedt, keserű hétköznap”-ról, amiben a „hazatérés” után
volt része, s amiből csak elvágyakozni lehetett, távoli világokat megidézni,
könyvekkel, zenével bélelt éjszakákon át álmodni az izgalmat, a szellem és
a lélek kalandjait. Ez a világ egyszer már adva volt számára, de mostanra
elveszett. S minthogy elveszett, átkerült az óhaj, a szomorúság, a nosztal-
gia érzelmi tartományai, s a távolra, a Kelet felé vezető utazások em-
lékeibe.

A Szenteleky-vers ebben az élethelyzetben különös lírai élmények objekti-
vációja. Az eddigi interpretációk legtöbbje azt figyelte meg, hogy a Szente-
leky-vers két szintjén játszódik le a lírai témakör tárgyiasulása: az egyik jelen-
tősszintet a realitások adják, a bácskai éjjel, a vidéki vasútállomás, az „ólszagú
éjszakák” és a „hurkaszagú szobák”, a por és a sár. A másik szintet a távoli vil-
ágok, a sivatag „ragyogó rózsaszín” szikláit, a könyvélmények mámore. Az
„Olimposz” alatt érzett borzongás az ismeretlen előtt, a nagy költőtársak ide-
gennyelvű képei és sóhajai meg természetesen a változatlan hőfokú elvágyó-
dás az álmok és látomások világába. A San Remóban készült Könnyű este cí-
mű vers például egy ilyen álmodható világkép beteljesülése, amelyben a lebe-
gés, a könnyed mozgás, a hangok és az egyszerűség szép pillanatai sorakoznak
egymás után, és teremtik meg a megtalált lírai világ otthonosságát. Még akkor
is benne marad ebben a látszólag megélt és nem álmodott világban, amikor a
pálmaág érintése nyomán „Valaki egy messzi világból” megérinti a lelket, mintegy
figyelmeztetve a rajongás veszedelmes illúzióvilágára. De ebben a versben még
nem kerül a „tök felső” az asztalra, miként az Egy pillanat című versben, ami az-
tán egyszerre eloszlatja a karácsonyi illúziót, az érzelmi emelkedettség ritka pilla-
natát.

Vitathatatlan, hogy ez a kettős jelentésszint együtt van a Szenteleky-vers-
ben. Egyik oldalon a látható és tapasztalható, a másikon az álomképekbe meg
a távoli világok szépségébe rögzített vágy és sóhaj. A Szenteleky-vers e két ol-
dala mintha soha párbeszédbe nem keveredne. Csak léteznek egymással pár-

huzamosan, de sohasem egymásba ágyazottan. A közöttük feszülő ellentét se a gondolatban, se az érzésben nem oldható fel.

Csakhogy kimerül-e ebben a feloldhatatlan és izzó feszültségben a Szenteleky-vers sajátos lírai világrépe?

Az egymással szembeállított két élménykör, amely nem egészíti ki, hanem kizárja egymást, úgy gondolom, nem az utolsó szava a Szenteleky-versnek. Előtér ez csupán, látható és felmérhető előtér, amelynek pontos referenciái vannak mind a költő életrajzában, mind élethelyzetének közösségi és társadalmi viszonylataiban. És ennek az előtérnek a háttérben egy mélyebb, keményebb lírai élmény ismerhető fel. A költői létezés drámája. Ebben a drámában érvényüket veszítik a leírások, mert csupán véletlen helyszínek jelölnek, és a re-ferenciák is visszavonulnak a megbízható, de közömbös tények világába. „A könyvek magas és biztos bástyája”, az „ólszagú éjszaka”, a „zsírfortos batyuk, kajla kosarak” vasútállomása, a „gránátpiros fény” a San Remó-i éjszakában pontos költői leírásai a világnak, nemegyszer narratívákba oldott helyszínek és élethelyzetek, melyek ezzel együtt ablaknyitásnak is tekinthetők arra a mély lírai drámára, amiben a Szenteleky-vers igazi belső jelentésvilága sejlik fel. A jelölhető és az életrajzból is kiolvasható tények jelzőlámpák csupán a kimondhatatlan felé vezető úton.

Ha groteszknek tűnhetett a reáliák és az álomképek párhuzamba állítása, ez a fordulat a Szenteleky-versben több mint hagyományos fogalmakkal leírható lírai tartalom. Lélektani indoklását se érdemes keresni, valóságbéli megfelelői meg nincsenek. Az időtlen, a rejtőzködő, a titokzatos fénylik fel ebben a lírai mélyrétegben, s a költészet lényege figyelhető meg benne. A felszínen látható mögött a tiszta líra hangja.

Az *Ismét Leopardi* című vers így fejeződik be: „És a kései barát, mikor ezekre / az írásokra hajol, úgy érzi / mintha titokzatos, fekete tó / tükre fölé hajolna: // látja a lelkét.” A *Giorno dei morti* című költeményben „szürke fénykép lóg a zongora felett”, és ezt a fényképet az „emlékezés mécsesei” világítják meg: így lép elő, halvány fényben, szinte rejtetten a lélek, a lélek lírai mélysége, az az „ezer esztendőkkal” korábbi és mégis mindenkor jelen lévő tapasztalat, amely *Az Olimposz* alatt című versben az emberi feledékenység, a mulandóság meg a maroknyi lét élményét kezdi ki a borzongató hegycsúcsok láttán, hol Zeusz is, Aphrodité is „örökkön élő”, ahogyan örökkön élő az a lírai mélység is, a kimondhatatlan, amit a Szenteleky-vers a látványokon, az élettapasztalatokon túl felmutat.

Szenteleky minden írásában, novelláiban és regényeiben, feljegyzéseiben és bírálataiban is lírikus volt, mégpedig nem azért, mintha prózáját elöntötte volna a versekből előlépő lírai fénymáz, hanem azért, mert a felszíni, de nem felszínes jelek mögött, mint ama „titokzatos, fekete tó” mélysége, rejtőzik a lélek látható és kimondhatatlan lírai drámája.

A lélek e titkainak felmutatásával állt ellen a Szenteleky-vers a rozsdásító időnek.

SZENTELEKY LÍRAI PRÓZÁJA

HARKAI VASS ÉVA

1. Az első Szenteleky-regény, a *Kesergő szerelem* a huszonegy éves író irodalmi tapasztalatainak gyűjtőlencséje. Az 1914-ben írt mű szépirodalmi, esztétikai hozadékából jelen pillanatban csupán az írói pálya későbbi alakulása látható be, ám ellenkező irányba nem vezetnek szálak. Homályban maradnak az opusnak a regény előkészületeiként is felfogható szövegei, részletei: a „pályakezdés fontos dokumentumai”¹, a fővárosi folyóiratokba és napilapokba írt „finom hangulatú versek” (ahogyan Bisztray Gyula nevezi őket Szentelekyről írt tanulmányában²). Ezeknek az ismeretére nemcsak amiatt lenne szükség, mert a zsengekkel, a korai írói megnyilatkozásokkal egyetemben tudnánk kerreknek, egésznek az életművet, hanem amiatt is, mert általuk válna láthatóvá az a folyamat, amelynek eredményeképp az említett regény világa, nyelve, stílusa 1914-re kialakult.

A *Kesergő szerelem*ben nemcsak Szentelekynek a tízes évek közepéig kikristályosodott írói arculatát véljük felfedezni, felismerni. A regény szövege az íráság egyéni jegyein túl a kortárs magyar próza uralkodó vonásait is felvonultatja. A századvég és a századelő prózájának lírai érzékenységu jellemgére, a cselekményességet háttérbe szorító lélektaniség, érzelmesség, hangulatiság dominanciájára, az említett időszak irodalmában hangsúlyosan jelen levő szecessziós és impresszionista jegyek nagyfokú keveredésére, egymásba áramlására, mindezek következményeként pedig a próza lírai elemekkel való telítődésére ismerhetünk benne. Az életmú további szakaszaiban is tovább éló képiiség, hangulatiság, líraiság egyaránt arra utal, hogy Szentelekyt nem közelmúltjának stíltromantikája ragadta magával; a költői prózában már első regényében belső érzékenységének adekvát kifejezésmódját lelta meg.

Irodalomtörténet-írásunk már rámutatott e próza Krúdyéhoz hasonlítható hangulati vonásaira³, az eddigi regényolvasatok pedig a *Kesergő szerelem* Lengváryjának rokonait Asbóth János századvégi *Almok álmodójának* és Török Gyula későbbi, *Por* címú regényének hősében vélük felfedezni. A *Kesergő szerelem* keletkezését megelőző regények sora tovább bővíthető Justh Zsigmond 1888-as regényével, a *Művészszerelmmel*, hiszen Justh is „pasztelles” képeket fest a természeti és ipari tájról, s főhősének lelki rezdüléseit szemléli a regényszövegbe iktatott analízisekben, mely utóbbiak egyben e két regény különözöségeire is rámutatnak. Szentelekynél ugyanis nyoma sincs a justhi Zola-indíttatásnak, a naturalizmus természettudományos módszereket követő analízisének. A kínálkozó analógiák sorában Kosztolányi korai novellisztikája sem kerülhető meg, hiszen a századforduló költői prózában megmutatkozó lelkisége, a szecessziós-impresszionista-szimbolista próza eszköztára a regényekig vezető Kosztolányi-novellákban hasonló módon ad jelt magáról (talán hangsúlyosabban fordulva a szimbolizmus kedvelte titokzatosság, sejtelmes-

ség felé). Az érzelmek hálójában vergődő hős lélekrajzát tekintve pedig eleve adottak a párhuzamok a *Kesergő szerelem* és az ennek megírása előtt mindössze egy évvel megjelent Kaffka Margit-regény, a *Mária évei* között.

2. Lengváry, a Szenteleky-regény főhőse a századvég és századelő érzékeny, álmatag, sápadt és életunt hőseinek meghatározó vonásait viseli magán. „Különös, fáradt arcú és kedélyű”, „halk, félszeg” és „életunt férfiú”. Jellemfestésében a rámutató gesztusként funkcionáló jelzők töltenek be meghatározó szerepet (ő „az álmatag szerkesztő”, „a reményt és fájdalmat kereső szerkesztő”, „a bágyadt, unalmas férfiú”, „a szerelmes szívű, szótlan szomorúságú férfiú” stb.). Ugyanez a jellemformáló eljárás érzékíti meg Margit szépségét, érzékenységét is („a puha bőrű asszony”, „a fehér testű asszony”, „a sápadt mosolyú hölgy”, „a sziromkezdű, puha lelkű asszony” stb.). Ez a megjelenítésmód a többi szereplő esetében szinte állandó, „eposzi” jelzőkre redukálódik (dr. Linder „a gyöngyvirágillatú férfi”, Vanda „a hattyúnyakú leányzó”, Perényi Renée „a vörös hajú szende”). A jellemábrázolásnak ez a módja egyrészt sematizálja, már-már mechanikussá teszi a jellemzést, másrészt miközben a jellemzés így látványosan a jelzőkre támaszkodik, s nem cselekedeteikben, reakcióikban jeleníti meg a hősök tulajdonságait, a regény cselekményét, belső mozgásait lassítja, ezzel egy időben pedig kiszélesíti, elmélyíti a szöveg jelzői apparátusát. A jelzők funkciójának növekedése pedig a prózaszöveg lírizálódását eredményezi. E stíluselemek túlnyomó része a lágyság, finomság, puhaság jelentésköréből való, s arra az érzékenységre, szenzibilitásra utal, amely a századvég és századelő hőstípusainak jellemzője.

A környezetrajzokban ugyanakkor a komorság és szürkesség benyomásai mélyülnek el. Az „ólomszínű ég”, a „magas felhők szürkésege”, a „homály láthatatlan, puha felhője”, a „tompá sötétség” a lélekre is rátelepszik, s az atmoszferikus képek a hősök hangulatainak lenyomataivá válnak. A líra nyelvén gyakori metaforák és hasonlatok a környezet képeinek a lélekben való tükröződései, s egyben azt is jelzik, hogy a sivár külvilág, a „fakó napok lélekölő üressége és iszonya” a hősök lelkületében hiányként projektálódik. Az atmoszferikus képek és hangulatok a cselekmény külső síkjairól a lélek belső síkjára csúsztatják a hangsúlyt. A regény cselekményváza egyébként is sablonosan anekdotikus (Lengváryt a két beteljesületlen szerelem végül vágyainak mediterrán vidékére röpti).

3. Szabó Zoltán a századvég és századelő más stílusirányzataival együttesen jelentkező szecesszió körvonalazásakor hangsúlyozza a stílusirányzaton belül meghatározó szerepet betöltő különös, furcsa, titokzatos érzések és hangulatok meglétét, amelyekhez gyakran tépelődés, türelmetlenség, idegesség társul. Az általa említett Kosztolányi-novellákban „ezeket a nyugtalanító érzéseket a novellák hősei csillapító, zsongító »ellenzerekkel« próbálják hatástalanítani, az »élet fölbogozhatatlan rejtelmét« megpróbálják kibogozni, feloldani azzal, ami megnyugtató, vigasztaló, ami védelmet, menedéket jelent” – írja⁴. Szenteleky prózájában ilyen szerepet töltenek be a kulturális allúziók (amelyek a főhős jellemének kiegészítői is egyben), továbbá a főhős költészetébe, majd

képelete színházába való menekülései, valamint elvágyódása. „Byron *Manfredja* a mottóban, Puskin *Anyeginje* Lengváry kezében – jelképi erővel bíró adaléka a regénynek. A romantikának ezek a sokat forgatott imakönyvei azonban nem a világból való kivonulásról beszéltek, és Lengváry is az álmok segítségével a kurtának tudott valóságot toldja meg ezekkel az olvasmányokkal” – mondja Bori Imre⁵. A valóság meghosszabbításául, a teljesületlen vágyak pótcselekvéséül szolgál a versírás is, s ugyanezeket a hiányokat hivatott kitölteni a főhős képzeletében szüntelenül megjelenő, „levegőben függő színpad”. (Miként a bomlott elméjű férj is képzelt szerepében, Mefisztóként fordul Margitjához.) Ennek a vizionált színpadnak a kulisszái Z.-ben eltűnnek, felszívódnak, minthogy a főhóst is másmilyen szerepben és jellemvonásokkal látjuk magunk előtt a tespedt alföldi kisvárosban. A szecesszió kedvelte elvágyódás is a furcsa lelki szenzációk kivételése, s a zsongító „ellenszer” szerepét tölti be Lengváry lelkivilágában. Olasz és francia tájakról álmodik, majd Z. lélekölő unalmából ugyanilyen vágyképként villan elő Budapest mozgalmas élete. A vágyképek Lengváry tündésciben olykor látomássá kerekednek, s a szecesszióba a romantikából átszivárgott elemeket, „a romantikus lelkiség”⁶ jegyeit vonultatják fel. „Örökké mellette lenni, felcsókolni könnyét és búját, csókkal illetni a szalagot, mely hajában volt, a rózsát, mely kebelén szendergett, elmerengni kis lábnyomokon, melyet sétatkor a kert fővényében hagyott, éjjel gitárt pengetni ablaka alatt, mint középkori trubadúr, és puha, kéklő hóbán fekvődni hideg, téli reggelen holtan, megfagyottan, átszúrt szívvel, vörös vérrózsák között – mindent csak Ómiatta”⁷ – tündözik a főhős jellegzetes krúdys látomásában.

A regény jelzett részletei a szecesszió és impresszionizmus stílusjegyeivel telítődnek. Szenteleky költői prózáját egyrészt ezek a stílusjegyek alakítják, másrészt a lélektaniség fokozott jelenléte, melyek következtében a próza műfajspecifikus jegyei elhalványulnak, s a hangsúly a hangulat rajzára s a lélek mélyén zajló, nem cselekményes folyamatokra kerül.

4. Végül a dolgozat elején felvetett analógiák egyikéhez szeretnék visszatérni: Kaffka Margit említett regényéhez, a *Mária évei*hez, amelynek kapcsán Bodnár György a lélektaniség és elemző szándék révén létrejött sajátos nyelvi-stiláris jelenségre hívja fel a figyelmet. Arra, hogy Kaffka Margit „meg akarja érteni és meg akarja magyarázni hőse lelki életének titkait, s mivel homállyal, tudományosan is alig felfedett jelenségekkel találkozik, igyekezete görcsössé válik. Egyre inkább halmozza az elvont szavakat, s mivel nem elég-szik meg a pszichológia készen kapott fogalmaival (. . .), próbára teszi saját nyelvvalakító képességét is. Leggyakrabban a szóösszetétel eszközához folyamodik (. . .) Az így létrejött művi szótömeg határozza meg a regény egész stílusát”⁸. A hangulatképek megalkotásában, a finom lelki rezdülések leírásában Szenteleky első regényében is a fent említett jelenségnek szinte ikerpéldáira találunk, amikor a szövegben olyan kimódolt szókapcsolatokra és szóösszetételekre bukkanunk, mint amilyenek pl. a „miértek égették ajkát”, az „órakegyegős csend”, a „valóságfeledés”, „alkonyathaldoklás”, „holnapézés”, „hol-

napgondolat”, „életbúcsúzás”. A regény nyelvi rétegének ezen elemei Szenteleky küzdelmét fedik fel. Azt a küzdelmet, amelyet a lélektaniséget kifejező lírai hajlékonyságú próza kialakításáért vívott első regényében. Mégsem mondhatjuk, hogy a regény a kezdő író kézjegyét viseli magán. A fenti példák nem túl gyakoriak, s nem is uralják túlságosan a szöveget. A mű hangulatképei, víziói, lélektaniséga kiforrott írói érzékenységről vallanak, a kisvárost megjelöltő szövegrészek pedig a „helyi színek” elméletének majdani megalkotóját látatják.

5. A regényből a tízes évek Szenteleky-prózájába vezetnek tovább a szálak. Szenteleky ugyanis a jelzett időszak kisprózai alkotásaiban is a hangulatrajz s az elvagyódás képeit festi. A regényében említett „málnavörös alkonyat” szó szerint kerül át *Vergődő vágyak* (1917) című szövegébe, a cselekményt a múlt aranypora futja be, a „képzelet tarka, bársonyos szárnyakon száll az enyhe éjszakában” (*Notturmo*, 1918), s a „fantázia álmatag, fehér kócsagját” látjuk megütközni a sivár valóság tényeivel. Idők és terek olvadnak egybe, álmok és emlékek sorakoznak a szövegekben. A főnévi igeneves formák a statikus állapotszerűség kidomborítói (*Vergődő vágyak*, 1917; *Notturmo*, 1918), a meghosszabbodott mondatok (*Karácsonyi legenda*, 1917) a lélektani és hangulati tartalmak hullámveréseit képezik le. A kor szüntelenül felmerülő komor képei, az „oly sivár minden, ami a jelenből kínálkozik” sóhaja itt is azt az írói állásfoglalást tükrözi, miszerint az álom és emlékek puha bársonya a jelen nyújtotta lét érdekességét hivatott ellensúlyozni.

JEGYZETEK

- ¹ Bori Imre meghatározása. In: Szenteleky Kornél: *Egy fáradt szív szerelmei*. Egybegyűjtött írások 1914–1920. Hagyományaink 13., Forum, Újvidék, 1988; Utószó, 367. l.
- ² Idézi Bori Imre, uo.
- ³ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*. Forum, Újvidék, 1993., 110. l.
- ⁴ Szabó Zoltán: A szecesszió stiláris sajátosságai Kosztolányi prózájában. *Irodalomtörténet*, 1984. 2., 392. l.
- ⁵ Az idézett Szenteleky-mű Utószava, 369. l.
- ⁶ Bori Imre: Uo., 367. l.
- ⁷ Uo., 25–26. l.
- ⁸ Bodnár György: A „mese” lélekvándorlása. A modern magyar elbeszélés születése. Szépirodalmi, Budapest, 1988., 284–285. l.

SZENTELEKY KORNÉL ÚTIRAJZAIRÓL

JUHÁSZ ERZSÉBET

Szenteleky útirajzai 1923 és 1930 között íródtak, könyv alakban azonban csak posztumusz láttak napvilágot a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség kiadásában, 1944-ben. Ennek a nagy megkésettységnek minden bizonynyal a két háború közötti jugoszláviai magyar könyvkiadás viszonylagos akadályozottságában lelhető a magyarázata. De talán nem tévedünk akkor sem, ha arra gyanítunk, hogy e szövegek kötetbe gyűjtését, tényleges értékük felismerését épp a Szenteleky által megfogalmazott irodalmi program gátolta, az, hogy írónk túlságosan is szó szerint értelmezték a couleur locale elméletét, s így legalábbis némi ellentmondást véltek felismerni Szenteleky útirajzai és az általa hirdetett program között.

Figyelemre méltó megállapítással zárja Herceg János e kötethez írt utószavát: „Útirajzait Szenteleky Kornél minden írásánál jobban szerette. Bizonyosan nem csupán azért, mert szép emlékeket ébresztettek benne, s mert szép hangulatokat őriztek, hanem azért is, mert ezekben volt leginkább hű írói hitvallásához: úgy írhatott meg mindent, ahogy látta.” De mielőtt elidőznénk ennél az utolsó mondatnál, azt kell szemügyre vennünk, hogy mi az igazán hangsúlyos Szenteleky útirajzaiban, minthogy az útirajz is szubjektív műfaj, akár a levél, annyi fajtája létezik, ahány írója.

Kétségtelen, hogy Szenteleky ihletének legfőbb forrását a honi vidékről való ideiglenes eltávozás képezi. Amit egy-két évtizeddel előbb a szecesszionisták a közéletből való kivonulásként hajtottak végre, azt Szenteleky, sajátos körülményeinél fogva, már nem tehetette meg. Mindenekelőtt azért, mert kisebbségi sorba került íróként nem övezte úgyszólván semmilyen irodalmi- és közélet, majd amikor az irodalmi szerveződés megindulásakor épp őt választották eszmei vezetőjüknek, aligha tehetette volna közvetlenül szóvá e honi vidékre vonatkozó legintimebb élményét: a fojtogató sivárságot. Szenteleky útirajzainak egy részében az utazás egyértelműen a nagyvilágban való megmártózás élménye, a honi vigasztalanságoktól való ideiglenes elmenekülés alkalma. Az ilyen típusú útirajzaiban a művelődéstörténeti reflexiók, egy-egy jellemző jelenséget vagy hangulatot megragadó leírások, megfigyelések a jellemzőek (egy-egy útközben látott részlet alapján egyéni véleményének megfogalmazása). Ilyen útirajza például a *Bukarest* című, mely a külszíni ragyogás mögötti műveletlenségre és elmaradottságra figyelmeztet. De ilyen az anekdotikus történetű szövegdő útirajza is, az *Oreg úr a Moulin Rouge-ban*, mely híven az anekdota műfajához, megmarad a külszín kuriózumainak megragadásánál. Valamennyi útirajza éles szemű megfigyelőre vall, mely igen sokszor nemcsak a részleteket illeti, hanem gyakran a korhangulat egészét is át tudja tekinteni. Ilyen például az 1925-ből való *Szeretem Rómában* című útirajz, mely a férfierő s általában a férfisság tüntető hang-

súlyozására hívja fel a figyelmet, majd így összegezi: „Farkastej, fasizmus, férfiaság.”

Herceg János a kötet utószavában nagyon pontosan fogalmaz, amikor azt írja: „Szenteleky Kornél útirajzai nem egy rajongó világpolgár vallomásai a mindenütt fellelhető szépről.” S nemcsak azért, mert mint a továbbiakban megállapítja: „Itália és Párizs műkincsei, a kultúrvilág pezsgése, nagyszerű megnyilatkozásai sohasem tudták úgy ellepni az ő szomjas, ámuló lelkét, hogy elfojthatták volna benne a kritikát és elnyomhatták volna szkeptikus természetét”. Vitathatatlanul pontos Herceg azon megállapítása is, hogy Szenteleky „egy kulturálisan passzív vidékről indult Európába, de ő maga mégsem volt elég vidéki, hogy fenntartás nélkül adta volna oda magát a csodálatnak. Európával ő nem utazásai alatt ismerkedett, szelleme, művészete, irodalma rég megejtette”. Majd ezeknek az útirajzoknak legfőbb erényeként azt is hozzáfűzi: „Kirándulásain most közvetlen közletről figyelhetted, s epidermiszén nemegyszer talált betegséget sejtető foltokat.” Kétségtelen erényük ezeknek az írásoknak, hogy mentesek a feltétlen rajongás kritikátlan eufóriájától. Megítélésem szerint azonban – kiváltképp a mai olvasó számára – igazi hozadékuk másban rejlik.

Ezt a mást, ezt a többletet kívánom az alábbiakban megragadni. Van e kötetben néhány olyan írás, melyekből a szemlélődés külsőségessége és esetlegessége teljesen kimarad. Ilyen például az *Este Pompeiben*, amelyben az útirajzíró számára a szó legnemesebb értelmében lesz ürüggyé a helyszín, mert szemlélődésében a látható síkjánál sokkalta mélyebbre ás: a lét és a drasztikus hirtelenséggel bekövetkező elmúlás két partját pásztázza be. Pompei itt nem turisztikai érdekesség, még csak nem is művelődéstörténeti eszme-futtatásokra sarkalló látvány, sokkal több ennél: *meditációs objektum* a fogalomnak abban az értelmében, ahogyan Hamvas Béla határozza meg *Anthologia humana* című kötetének előszavában a kiválasztott szövegselejtekre vonatkozóan. Szenteleky számára Pompei az életről és halálról való gondolkodás meditációs objektuma. Jól érzékelteti ezt stílusának a leírásából a megjelenítésbe, tehát prózába való áthajlása: „. . . oh, milyen nagy béke alszik most Pompeiben! Kétezer éves béke. Akkor hirtelen jajjal és robajjal megszakadt az élet a korzó Fortuna útján, a kereskedők rábeszélő rikácsolása, a borbélyok gálánsan csicsergő modora. A színházban talán előadás volt hirdetve délutánra, a rimák vastagon kenték arcukra a viaszos festéket, a Vittiusok házában fürdőben viháncolt a fiatal úr egy egyiptomi hetérával, a Basilicában sanda görögök verekednek haragos, vörös nyakú római gabonásokkal és borkereskedőkkel. Pansa építész háza, mint mindig, most is zajos, zenés, mozgalmas. Diomedes házában pedig, úgy látszik, a panateszek ünnepe van ma. Vénusz templomában szagos füvek égnek az oltáron, és a fürdőkben gomolyog a gőz, izzadt, lepedőbe csavart testek hortyognak a pihenőben. Jupiter templomában nagyban kopácsolnak a kőművesek, pár hónap múlva talán már készek is lesznek, a »Kis Színház«-ban hangversenyre készülnek a zenészek. . . augusztus huszonegyediké van, forró, tikkadt délután.

Aztán néhány lökés, néhány eszelős perc, kiáltás, visítás, néhány kapkodó, ájult mozdulat. . . Aztán csend. . . Béke. . . Halál. . .”

Életről és halálról, mulandóságról és öröklétről való töprengés ürügyévé lesz a *Hathor és Ozirisz* című útirajzban a fáraók és piramisok látványa, képzőművészeti utazással a *Fra Angelico da Fiasole* című írás. A *Borzongás hajnalban* című útleírás Velencéje úgyszintén meditációs objektummá válik, de úgy, hogy maga az objektum jelöletlen marad, s a meditáció teljes egészében prózába vált át. Figyelemre méltó e mű hangulati rétegezettsége, s a vízió, az álom és a való egymásba olvadása igazi feszültségteremtő eszközzé lesz, ugyanis nem derül ki pontosan, külső leírásról van-e szó, vagy a leírás már az *elbeszélő*, nem pedig az útleíró élményének megjelenítése, akit elfognak, s börtönbe vetnek:

„Hogy csillognak a lámpák ott messze a Piazzán, meg a vámház felé, meg a Campanilékben. Hunyorgatnak, belesiklanak az éjszakába, vagy iromba árnyakat vetnek a vízre, mely fekete, mint a halál. És milyen kísértetiesek az el-kent árnyvonalak, a Maria della Salute kupolája vigyorgó oroszlánfejhez hasonlatos, a San Giorgio tornya sziszegő sárkányhoz, a Giardini Publici fekete fáit pedig összekuporodott, alattomos farkasfalkára emlékeztetnek. Istenem, kicsoda rémek!”

Önmagán túlmutató értelemben válik meditációs objektummá e kötet két útleírásának látványvilága. Mindkét esetben nem valóságos, csak képzeletbeli utazásról van szó. Az egyik a *Levelezőlap*, a másik az *Utazom* címet viseli. Azt bizonyítja mindkét írás, hogy Szenteleky írói képzeletének felszárnyalásához már-már nélkülözhetetlenül fontos a „helyi színek” helyszínéről való tényleges vagy képzeletbeli eltávolodás. De az így szóra bírt írói élmény és tapasztalat lényegét illetően nem változik meg. Ugyanaz a dermesztő magányosság fogalmazódik meg benne, amiről a „fanyar azonosságok” honi helyszínén jobbra csak hallgatni lehet. E magány azonban az ismétlődésekben nyilatkozik meg talán a legtávolabbra utalóan, amikor az útleírások írója oda-odafordul néma és lemérhetően csak fiktív útitársához: „emlékszik még rá, kedves?” Vagy: „nézze, kedves”. „Adja ide a kezét, kedves.” Vagy befejezésül csak elköszön: „Adieu, ma chère. . .” Vagy: „jőéjt, asszonyom”.

Késői – netán túl kései? – tanulságként az vonható le az *Útitársznya* írásai-ból, melyek között Szenteleky prózai műveinek legjava is található, s szép számmal olyanok is, amelyek csirájukban legalábbis a valóságosan meglévőknél esztétikailag sikerültebb művek felé mutatnak, hogy csak élénk irodalmi élet és jó pályatársi művek ösztönözhetik az írót arra, hogy legjobb képességei szerint írja meg műveit. Ezek hiányában aligha lehetséges teljes értékű írói kibontakozás.

A KRÓNIKÁK SZEMLÉLETI ÍVE

FARAGÓ KORNÉLIA

A *Krónikák* címmel kötetbe került kis írások az 1922-től 1933-ig terjedő időszak termékei. Talán azért vonzzák a tekintetet, mert jelenünk kontextusába jellegzetes kordiagnosztikai vonásaik ellenére is aktuális elemekben tudnak belépni, mozgásba hozzák a viszonyító gondolkodást. Noha az a korszemléleti tér, amelyet a kötet behatárol, tökéletesen beleillik abba a képbe, amelyet az egyéni válság gondolkodásról, annak mozgásirányairól, magatartásbeli következményeiről a kríziselméleti megközelítések kialakítanak. Az első írásk az egyetemes „léttörés-élmény” mélypontját az utópikus energiák kimerülésében jelölik ki: „Az utópia nem lehet felelet, csupán megnyugtatás, redő-elsimítás, lelki cirógatás. Sajnos, nekünk még ebben sincs részünk.” Ebből a mélyponti perspektívából érinti az első világháborús pszichózis közelségétől meghatározott korélményt, későbbi megítélések szerint a legnagyobb kiábrándulást, amely valaha megesett az emberiséggel. Bizonytalanság, reménytelen-ség, kiábrándultság, káosz a világhangulat kulcsszavai, az apokaliptikus tudatmozgások erősödnek fel.

Az a táv, amelyet az írások szemléleti íve befog, a jelenen túl nincs semmi képzetétől a tudatos, energikus jövőalakítás belső kényszeréig terjed. Az első írás címe, a *Mi lesz holnap?*, és egyáltalán a kérdésvilág, amelyet a kötet a lényegi dilemmák, a világtájékoztató kísérletek mentén felépít, a kor nietzschei „kérdésszerűségét” hozza be látószögünkbe (A kérdésszerűség az a mozzanat, amely az időbeli szinkronicitást, a történeti kereteket feledtetve időszerűsíti Szenteleky mondatait). Az irányvesztés gondolatkörében a jövőbe tekintés út a relativitásba: „... csupán a bizonytalanság bizonyossága él bennünk. . .”, „... nincs reményünk, nincs óhajunk, nincs akarásunk, mert nincs holnapunk. . .” Hogy ez a gondolkodás a nihilizmus léttalaján a maga célhiányosságában képes a későbbi írásokban tapasztalt módosulásra, abból következik, hogy a „nihilizmus végső magatartása határhelyzet, és már utal arra, ami túl van rajta” (Hamvas Béla). Szellemiségek szembenállását rejti, szemléleti kettősséget ígér. A krízisirodalom a válságból való kibontakozást a válságjelenség integráns részeként értelmezi. A válságtudatban jelen van a készenlét a cselekvésre. Míg korábban Szenteleky kétségbe vonta az utópikus gondolat életheletőségét, a centripetális és centrifugális erőkről kifejtett elképzelésével, valamint az örök ismétlődésbe vetett hitével tulajdonképpen utópiát fogalmaz meg, a centripetális erő utópiáját hirdeti. Felülkerekedésük elősegítésében fontos szerepet szán a kisebbségi közösségnek, amely közvetíthet ezen utópia életre keltésében azzal, hogy az általános emberi felé tör, hogy horizontja széles, több népet átfogó, azaz, alapvető érdeke, hogy ne csak partikuláris célokot kövessen. Azt ismeri fel tehát, hogy a kisebbségének szellemileg megfogalmazott érdekénél fogva a fennálló létezési keret kitágítására kell törekednie, kö-

vetkezéséppen a közösségi elvet, a centripetális irányultságot kell támogatnia. Valahol az elmondottakból bomlik ki az a továbbmutató gondolat, amely Szentelekyt az alapértékek tekintetében értetlen érzékenységgel és a szellemiség nélküli életforma iránti ellenszenvével párosulva aktivitásában való kibontakozásra ösztönzi. A tevékeny szemlélet tehát a kisebbségi kultúra gondolkörében, a regionális vonzódásokban leli meg az egzisztenciális formát, a kollektív idealitásban, a kollektivista etikában gyökerezőt, egyes írásaiban határozottan az individuális ellenében. Az a momentum nyer hát jelentőséget gondolkodásában, amelyben az „alanyi megrendülés”, a közösségi kibontakozás ösztönét táplálja. Azonban ha Szenteleky meg is ragadta azt a pozitív pontot, amelyből kiindulva a kibontakozásszerű hangok erősödnek fel, sohasem iktatta ki, mert nem iktathatta ki a válságvonatkozásokat. A *Krónikák* kapcsán tehát teljes szemléleti átváltozásról nem beszélhetünk, gondolkodása kettősségbe hajlik: egyik oldalon továbbra is a „bizonytalan és csüggedős élet” átérzése és lesújtó véleményezése, a másikon azonban a tenni akarás, a szerepvállalás, sőt az imperatív magatartás jellemzi. Más szemszögből közelítve ez az az ambivalencia, amelyet Utasi Csaba a „tagadva afirmál” gesztusában ismert fel.

ARANY, MADÁCH – SZENTELEKY ÉS A HAGYOMÁNY

GEROLD LÁSZLÓ

*„A régiek közül Petőfi, Arany és Madách voltak a kedvencei ...”
(Bisztray Gyula)*

Arról szeretnék szólni, amiről – ismereteim szerint – eddig Szenteleky Kornéllal kapcsolatban nem írtak: hagyományképéről. Mielőtt azonban bárki is megdicsérne, mert felfedeztem a vajdasági – ahogy a húszas-harmincas években írni és mondani kellett: vojvodinai – magyar irodalom szervezőjének, kisebbségi Kazinczyknak életében s a róla szóló irodalomban egy fehér foltot, sietek kijelenteni: szinte természetes, hogy erről a kérdésről nem esik szó a Szenteleky-irodalomban. Természetes, mert az életmű, a művek és kivált a szervező-szerkesztői munka viszonylatában valóban jelentéktelen, mit írt Szenteleky a magyar író ősokról, régmúlt korok műveiről. A teljesebb Szenteleky-képhez azonban hozzátartozik, s így talán mégsem egészen mellékes legalább felemlíteni, kikre figyelt, hivatkozott. Lássék, hogy annak, aki anynyira a jelenben és a jövőt formáló feladatoknak élt, mint Szenteleky, mit jelent irodalmi hagyományunk.

Néhány cikk- és levélbéli utalás mellett részletesebben, külön dolgozatban Szenteleky *Arany János*ról és *Madách Imréről* írt. (A mottóként kiemelt Bisztray Gyula)

ray-idézet Petőfit is említi, ismereteim szerint róla Szenteleky nem írt, neve hivatkozásaiban is ritkán fordul elő.)

Szenteleky Kornél mélyen a jelenben élt, miközben a jövőt tervezte, idejét, erejét a jugoszláviai magyar irodalmi élet mindennapjai kötötték le, és jövője foglalkoztatta. A Bácska érdekelte „mint művészi és szellemi egység”, a vers a Vajdaságban, meg hogy milyen szellem, milyen irodalom tenyész(het) az „ákácok alatt”, s hogy mit jelent itt az írói felelősség. Ha tágabb horizontokra nyitotta tekintetét, akkor a modern művészetekbeli törekvéseket és irányokat próbálta közelebb hozni, megértetni környezetével, író társaival, akiktől a modern vajdasági magyar irodalom kialakítását várta, remélte. Általában a modernség érdekelte, a közelmúltból mindenekelőtt Ady, kevésbé a múlt század vagy a régebbi korok. Sőt, azt is megkockáztatnám, hogy a korabeli délszláv irodalom is inkább figyelmének homlokterében állt, mert – úgy érezte – szervesen beletartozik irodalomteremtő programjába az itt élő népek irodalmának ismerete, a kölcsönösség szorgalmazása, bár nagyon is jól tudta, hogy az új nemzedék, amely az iskolában nem tanult magyarul, nem szerzett magyar irodalmi ismereteket, képviselőinek „abban az esetben, ha írni akarnak, nemcsak olvasniok kell, hanem tanulniok is. Nemcsak a helyes és tiszta nyelvet kell megtanulniok, hanem a magyar irodalom történetét is. Irodalomtörténeti ismeretek nélkül nehéz elképzelnünk költői lendületet, írói munkát és önkritikát”.

Így ír Szenteleky *Irodalmi önképzés* című cikkében 1932-ben, ugyanabban az évben, melyben Arany Jánosról írja s jelenteti meg szép esszéjét. Hogy nem véletlenül említi a magyar irodalom szegényes ismeretét éppen, amikor Arany Jánossal foglalkozik, bizonyíthatja egy levélrészlet is. Fekete Lajosnak írja 1932. február 25-én: „Nem várok elismerést, hiszen munkámat senki sem tekintheti át, még megértést sem várok, de ezek a felületes, fitymáló megjegyzések fájnak. Kristálynak, Magisternek, Sziráknak, Czakó Tibornak már mégis illene tudni, mi az itt: irodalmat csinálni és írókat nevelni, mikor a húszévesek közül már senki sem tud magyarul és Vörösmartyról, Petőfiről vagy Aranyról legfeljebb csak hallottak. Roppant szomorú leveleket kapok olyan magyar fiúktól, akik – mielőtt elnyelné őket a délszláv tenger – megkísérlék elérni az északi partot: nyelvüket, kultúrájukat”. Nem kétséges, már ekkor, 1932 februárjában érlelődik benne a néhány hónappal későbbi Arany-írás, „Holnap egy Arany-cikket küldök bevezetőül. . .” – írja Csuka Zoltánnak Újvidékre október 22-i keltezésű levelében.

Arany-esszéjét a költő halálának fél évszázados emlékére írta, s a Madách-tanulmánnyal együtt abban a kis kötetben kapott helyet, amelynek címe – *Ugartörés* – jelképesnek is tekinthető, hiszen írásai szellemi, irodalmi ugárunk felszántásának szándékával készültek, s ilyenformán úgy is tűnhet, hogy az Arany- és a Madách-írás nem tartozik szervesen közéjük. Meg is jegyzi az utószó szerző jegyzetben Herceg János: „A Madáchról és Arany Jánosról írott tanulmányokat inkább a kegyelet soroztatta velünk ebbe a kötetbe.” Ugyanis: „Szenteleky nem foglalkozhatott olyan elmélyüléssel a nagy magyar költőkkel,

ahogyan azt tudásban és ismeretekben gazdag egyéniségétől elvárhattuk volna. Nem bonthatta ki új, egyéni szempontjait, többé-kevésbé kompillálnia kellett, hogy olvasói megértsék”. Ezért is minősíthette a jegyzetíró a két tanulmányt „Szenetelek hős magatartásának emlékéül.” Olyanoknak írt a két nagy íróról, akik legfőljebb ha nevüket ismerték, ismerhették. Meg talán azért is hősit tett, mert Szentelekynek, míg Aranyról és Madáchról írt, sikerült felülemelkednie a mindennapok mindennél fontosabbnak tartott feladatvállalásán, újból az „esszéíró finom műszereit” vette kezébe. Mindkét írás, ahogy az írók készítette íróportrékra rendre jellemző, arckép és önarckép is egyszerre. Szenteleky is Aranyról és Madáchról írt, de közben önmagát látja, önmagára gondol. Ezt nyilván a tárgyválasztás is alátámaszthatja. Nem véletlenül éppen a „hallgatag, önmagába mélyedő”, „schizotim típus” Aranyról írt, aki „mélyen – mint ő – a lelkében hordozza fájdalmas ellentmondásait”. Ilyennek látja Szenteleky Aranyt, miközben írásában felismerhetően részben az *Őszikék*-ről író Péterfy-, részben a lírikus ellenében az epikus költőt túlhangsúlyozó Gyulai-féle Arany-képet interpretálja, ugyanakkor azonban nem mulasztja el felemlíteni, hogy Arany János „csodálatosan szilárd és változatlan” irodalmi értékének magyarázata „a tökéletesség”. Tökéletes a formakezelése és tökéletes a nyelve. S ha közben nem feledkezünk meg róla, s nem feledkezhetünk meg, mert írásainak zöme ezt sugallja, hogy Szenteleky megszállottan vállalja és gyakorolja az írónevelés szép, de nagyon is veszélyes feladatát, akkor az Arany János-i tökéletesség hangsúlyozását akár példamutatásnak tekinthetjük.

Ha az Arany-esszé többek között alkalomul szolgálhat irodalmunk szervezője-szerkesztőjének, hogy hivatkozzék a követendő eszményre, a Madách-tanulmány a drámával is kísérletező író, különben színikritikákat megjelentető és a kortárs magyar dráma kérdései iránt érdeklődő Szenteleky szempontjából lehet tanulságos, annál is inkább, mert drámái szövegei – *Aki eljő, s aki elmegy*, kivált pedig *A fény felgyűl és ellobog* – kétségtelenül *Az ember tragédiájának* hatását mutatják. Mindkét mű, akárcsak írói opusának zöme, a pesszimizmus vonzáskörét jelzi, bennük a magára maradt emberről, az ember feloldhatatlan magányáról vall. Ezt látja elsősorban *Az ember tragédiájában* is, melynek szerzőjét a múlt század két, Madáchhoz hasonlóknak vélt egyénisége, a filozófus Schopenhauer és a költő Leopardi mellé állítja. Ők hárman fejezik ki Szenteleky szerint legpontosabban, hogy „az emberiség fejlődésébe vetett hit fájdalmas megcsúfolt álom marad”. Madách esetében ennek magyarázatát a Taine-féle miliőelmélet alkalmazásával kívánja nyújtani. Életrajzában hangsúlyozza vissza-visszatérő betegségét s felesége viselkedését, az a fizikai, ez a lelki fájdalmat okozta, s így jut el a tanulmány kulcsmondatáig: „Madách egyedül marad.” Ennek következménye lesz, hogy „nagy csalódásával” bezárkózik „bolt-hajtásos dolgozószobájába”, ahol – „nagy, sötét, sivár magányban” – megszületik „a legnagyobb magyar drámai írás: *Az ember tragédiája*”.

A mű elemzése – a haladás gondolatának szempontjából –, gondolati rétegeinek sorba vétele, a *Fausttal* való előnyös összevetése, irodalmának és műfaji, világirodalmi családfájának elősorolása, valamint a Paulay-féle színrevitel-

nek mint színházi tévedésnek említése után tér vissza Szenteleky kiindulópontjához – *Az ember tragédiájának* pesszimizmusához. Madách művében, „akárcsak Leopardi költeményeiben vagy Schopenhauer filozófiájában”, Szenteleky „fájdalmas megtisztulást” érez. „Úgy érezzük – írja –, hogy magas csúcsra vezet, ahol hatalmas, hideg szél hadonászik, de ahonnan végtelen horizontok nyílnak szemünk előtt. Kicsinyek vagyunk, porszemek vagyunk, de beismerésünk nemes, nagyszerű, felemelő szomorúság.” S amikor Szenteleky köszönetet mond „a vigaszos világosságért”, amit *Az ember tragédiája* nyújt, „a mély messzeségért, a szép, nagy szomorúságért, amelyet nekünk adott”, akkor ez a Madáchéhoz rokon írólélek s ember köszönete. Azt kapta ő Madáchtól és drámájától, amit az irodalom szerepének, értelmének érez, hogy az embert, ezt a pirinyó porszemet megismerteti s megajándékozza a végtelen fenséges játékaival, „a napsugár kényébe” taszítja, s „ebben a ragyogó világosságban csilloghatnak, csodálkozhatnak és megsemmisülhetnek”.

Az 1927-ben írt Madách-tanulmány Szenteleky ars poeticája.

A magyar irodalmi hagyomány vonatkozásában a Szenteleky-opusban a két tanulmányon kívül csak hivatkozásokra bukkanunk. Többek között felháborodik az akadémiai vaskalaposságon, amely akadály a modern irodalom-szemlélet térhódításának. Figyelmezteti a magyar parasztról írókat, hogy „ma már nem lehet Vas Gereben modorában novellát írni”. S a számára kedves, rokon író Török Gyula értékét azzal kívánja bizonyítani, hogy „Mély, bús problémákat” kereső rajzait, melyekben „fáradt” lelkeket ábrázolt, s „komoly, szinte vigasztalan”, „sötét szálakkal” szövögetett, Kemény Zsigmondéhoz érzi hasonlatosnak.

Közelmúltjának magyar irodalmi hagyományából Szenteleky legtöbbet talán Ady Endrét említi. Nemcsak mint szerb költőknek kínált méltó fordítói feladatot, hanem mint a modernség követendő huszadik századi eszményét, mércéjét.

Talán a vártnál kevésbé gazdag az író Szenteleky magyar irodalmi hagyományképe, de kétségtelenül végiggondolt, megalapozott: vagy követendő irodalmi példaként tűnik fel, mint Arany esetében a tökéletesség hangsúlyozása, vagy a modernség irányadója, mint Ady költészete, vagy pedig Szenteleky önarcképeként áll előttünk, mint a Madách-portré.

TETSZÉSEK ÉS TÖREKVÉSEK

CSÁNYI ERZSÉBET

A *Híd* 1971-es januári száma különmelléklet formájában közli Bori Imre összeállítását a század eleji hazai magyar szerzők esztétikai vonatkozású írásaiból. A bevezetővel ellátott szemelvénygyűjtemény címe: Esztétikai gondolkodásunk történetéből. Hét író szerepel itt a század első felében írt szövegeivel, tehát abból az időből, amikor a jugoszláviai magyar irodalomnak önnön

létezésére is rá kellett ismernie. Loósz István, Láng Árpád, Szenteleky Kornél, Farkas Geiza, Csányi Endre, Sinkó Ervin és Kázmér Ernő került fel mellé erre a listára; Ady, Baudelaire, a dadaizmus, a modern művészetek, termékeny tetszésezstétikák, az egész magyar esztétikának is új szempontokat adó művészetfelfogások és impresszionista kritikai módszerek foglalkoztatták őket. Ezek a vállalkozások többnyire rendkívül korszerű hozzáállással közelítettek az irodalmi jelenségekhez, de összekötik őket a szerzőik közötti találkozások és egymásrahatások is. Az Ady- és a Baudelaire-könyv is az úttörő vállalkozások közé tartozik, így elmondható, hogy a gondolkodói bátorság és önállóság esztétikai kultúránk sajátja.

E körkép kontextusában Szenteleky Kornél képviseli azt az érzékenységet, amely nemcsak az „európai látókerü entellektüel”-ről, nemcsak a modern művészeti törekvések közvetítőjéről vall, hanem a konkrét helyzettel, hellyel és sorssal szembesülő művészemberről is. Olyan irodalomvizíó bontakozik ki előtte, amely már nemcsak az izmusok kiáltványaiiban és esztétikai kategóriákban fedez fel újszerű gondolati töltetet, hanem programot, irányt, sajtáságos helyzetfelismerést feltételező célkitűzést is tud adni a vajdasági magyar irodalomnak. Ezeket az elképzeléseket azonban már nem volt ideje olyan módszerességgel kidolgozni, mint az 1924-ben írt s a válogatásba is bekerült *Törekvések és irányok a modern művészetben* című nagytanulmányát. Itt a helyi vonatkozások és a későbbi sajtáságos „milióelmélet” érintése nélkül tárgyalja a modern művészetek mibenlétét.

Művészetfelfogásának kiindulópontja mégis, már ekkor is egy olyan kétely, amelynek rezonanciái csupán a jellegzetes vajdasági életkörülmények folytán erősödhetnek fel ennyire. A művészet létjogosultságának, értelmének, céljának kétségbevonásáról van szó. Szenteleky érzékletes megfogalmazásában: „. . . Ha állandóan látjuk és keserűen érezzük a hasznosságnak, a materiális gondolkozásnak kegyetlen uralmát, ha látjuk a pénznek, az üzletnek, a könyörtelen haszonhajhászásnak csúnya, fojtogató viaskodását, csodálkozunk kell, hogy művészet is van ezen a bolygón. Művészet, melynek közvetlen haszna nincsen, melynek mélységei és szépségei nagyon távol esnek a létért való küzdelemtől, a mának hidegen gyakorlatias életfelfogásától. Miért van hát mégis művészet?” Okfejtése a „céltalan élet – céltalan művészet” párhuzamba torkollik, s egy rezignált tanáccsal végződik: „Ha már élnünk kell, szépen éljünk.”

Másik jelentős gondolkodónk, Sinkó Ervin sokkal nagyvonalúbban bánik el ezzel a riasztónak tűnő kérdéssel: „Ha a művésztől, művészettről vagy röviden a poézisról beszélék, mindig magáról az emberről és az emberiről, az életről van szó. . . Pontosabban: a poézis nem élhetne eleven életet a művekben, ha az alkotó képzelet nem volna magának az emberi életnek az egyik elementáris hatalma; a poézis nem teremthetne közösséget poéta és közönség között, ha a poézis nem volna magától az emberi léttől és annak belső ellentmondásaitól elválaszthatatlan, tudatos vagy öntudatlan, de közös *magatartás*.”

Szenteleky számára a művészet, a szépség a térrel és az idővel való dacolás

lehetőségét adja meg, az örökkévalóság és a végtelenség kategóriáit emeli ki. Mindamellet a szépségideál folytonos átalakulását észlelve a művészetet mint vágyat, „gyönyörű kutatást, sóvárgást, akarást” határozza meg. Szenteleky tetszésítélete idillikus vonásokra épül, „a szép varázsos érzete őt tiszta magasságokba emeli”, „lelke megfinomul és felemelkedik a művészetrajongásban, mint könnyű finom fehér füst, mely mennyei felhőhöz hasonlatos. S mi onnan felülről angyali mosollyal, szelíd megbocsátással tekintünk e sárra, vérre, harcra, csúfságokra. . .” A *szép* fogalma számára ily módon egypólusú, egysíkú, habár koronkénti, írónkénti relativitása nyilvánvaló. A *Mi tetszik és miért?* című könyvében Farkas Geiza egy dialektikusabb tetszésezesztétikai felfogást sugall, mert az élvezet problémáját a szenvedésből bontja ki. A szenvedés mint feszültség fogalmába ugyanis szerinte az élmények, a benyomások is beleférnek. Loósz István Adyról írott könyvében a tetszés következményeiről szóló felismerést emelnék ki: a szerző szerint – Nietzsche nyomán – „az eksztázis és mámor állapotában ébred az ember tudatára az ő lényegbeli egységének”. Láng Árpád dadaista esztétikája egy provokatív gesztusokkal megközelíthető *harmónia* lehetőségébe kapaszkodik; Csányi Endre, aki a „legelső magyar nyelvű Baudelaire-könyvet” írta meg Zentán, tetszésítéletében a *modern ellenmondásosság*ot hangsúlyozza. Sinkó esztétikai kategóriák helyett az *élet kategóriáit* építi be a művészi lényeg fogalmába, Kázmér Ernő pedig a tetszés állapotát az *impresszió* hőfokától és erejétől teszi függővé.

Élvek, eszmék, tanok és törekvések nem összefüggéstelen halmaza járható körül ebben a kis szemelvénygyűjteményben, s a viszonylatok, értékösszefüggések hálózatában Szenteleky helye és sajátos jelentősége is kirajzolódik.

SZENTELEKY ÉS AZ INTÉZMÉNYES KÖNYVKIADÁS KEZDETEI

CSÁKY S. PIROSKA

Amikor a két háború közötti intézményesített könyvkiadási kísérletről beszélünk, nem kerülhetjük meg Szenteleky Kornél nevének említését, irodalomszervező munkáját. Az 1930-as évek elején kezdeményezett és 1932-ben beindított könyvsorozatokat, a Jugoszláviai Magyar Könyvtár és a Kalangya Könyvtár (1933) köteteinek szerzőit Szenteleky igyekezett serkenteni – főként levelezés útján – művek írására, sajtó alá rendezésére. Szenteleky ekkor már nagy betegen, gyakran lázasan írta leveleit barátainak közvetlen hangnemben, másoknak a tiszteletet sugalló tartózkodóbb, udvarias szöveggel. Levelezése

* Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933. Sajtó alá rend. és bevezetéssel ellátta Bisztray Gyula és Csuka Zoltán. Zombor–Budapest. Kiadja a Szenteleky Társaság, 1943. A levelek hivatkozási sorszáma a fenti kötetre utal a továbbiakban

alapján figyelemmel tudjuk kísérni, milyen szervezési nehézségekkel kellett megküzdenie, hogy a két sorozat 12–14 kötete napvilágot lásson. A Jugoszláviai Magyar Könyvtár 12 kötetében (tkp. 9 mű, mivel három kétkötetes) szerkesztőként Strelitzky Dénes neve van feltüntetve, a Kalangya Könyvtár első kötetének szerkesztője Szenteleky volt (a 3–4. kötetben már Szirmai Károly neve áll). De vajon mennyire volt ő a szerkesztő, és valóban csak ezt csinálta-e? Ezekre a kérdésekre szeretnénk választ adni vázlatos áttekintésünkben.

Az intézményes könyvkiadás beindítása és megvalósítása a Literária Lap- és Könyvkiadó tevékenységéhez kapcsolódik. Valójában Szenteleky és Kende Ferenc együttműködésének eredménye volt. A Literária könyvbehozattal, lap- és könyvterjesztéssel foglalkozott elsősorban. Mivel a *Kalangya* irodalmi folyóirat anyagi nehézségekkel küszködött – Vajdaságban mecénások alig akadtak –, a Literária, illetve Kende Ferenc vállalta, hogy új terjesztési módot alkalmaz a folyóirat megjelentetése érdekében és előfizetők gyűjtésével biztosítja a lap zavartalanabb megjelenését. Akkoriban merült fel egy könyvsorozat beindításának a gondolata is, amelynek az ötletét az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadványai adták (7 esztendő alatt 68 szép és tartalmas kötetük jelent meg.) Vajdaságban sokkal szerényebbek voltak a lehetőségek. A szervezett könyvkiadás minden bizonnyal serkentette volna a vajdasági írók alkotótevékenységét. Maga a tudat is, hogy művével nem kell házalni az írónak, mert ha a tervezett sorozatban jelenik meg, akkor ezt a feladatot a forgalmazó végzi el helyette. Csak más formában. A forgalmazó nem házal, szervezeten terjeszt. A sorozat megindításának tervéről a *Kalangya* híreiben olvashatunk már 1932 májusában. (*Kalangya*, I. évf. 1932. 5. sz.) Itt jelezték, hogy a sorozat Kalangya Könyvtár címen jelenik meg, s „az író és olvasó szövetkezése lesz a magasrendű élő irodalom megteremtésére és fönntartására”. (*Kalangya*, I. évf. 1932. 6. sz.)

Főleg prózai művek kiadását tervezték, verses kötetek közül esetleg antológiát számítottak kiadni. Szenteleky kezdetől fogva jónak látta a Literáriával való együttműködést, mert a jó szervezéstől függ a kiadói vállalkozás sikere. A könyvek terjesztését ők tudnák legeredményesebben elvégezni, pontosabban ők adminisztrálnák és szerveznék meg. Tekintve, hogy a könyvkiadás ötlete a Becskereki Magyar Közművelődési egyesület keretében működő írói szekcióban született meg, voltak más vélemények is. Egyesek úgy gondolták, hogy az Egyesület női szakosztálya a propaganda erejével, s a sajtó segítségével olcsóbban tudná megszervezni. Szenteleky nem ismerte ugyan a Literária ajánlatát, mégis úgy vélte, hogy üzletileg aligha drágítaná meg a dolgot, s a siker biztosabb, ha értő emberek végzik a munkát, mint ha csupán a lelkesedéstől fűtött magánemberek, akik nem értenek kellőképpen az adminisztráció bonyolult ügykezeléséhez. (255. levél, Draskóczy Edének, 1932. I. 21.)

Végül is létrejött a megegyezés a Magyar Közművelődési Egyesület és a Literária között, miszerint az 1932–1933-as évben 10 kötetes sorozatot ad ki, mivel a 10 kötet adminisztrációja ugyanannyiba kerül, mint az eredetileg tervezett 3–4 köteté. A terv szerint évi 4 könyv, 4 vajdasági regény jelent volna meg 160–200 oldal terjedelemben, s azokat a *Kalangya* előfizetőihez jutányo-

sabban küldték volna meg. Elsőnek Radó Imre Gyóni Gézáról szóló regényét tervezték. (*Kalangya*, 1932. 5. sz.)

A Kalangya Könyvtár mellett dr. Sterlitzky Dénes szerkesztésében Jugoszláviai Magyar Könyvtár címen másik sorozatot is terveztek, amely havonta egy magyar könyvet szándékozott kiadni: „A könyvtárnak kettős célja van. A magyar kultúrát szolgálni azzal, hogy az itt élő magyar íróknak lehetővé tegyünk munkáik nyilvánosságra hozatalát és a magyar közönségnek, hogy ezekhez hozzájusson. . . Másrészt meg akarjuk ismertetni a délszláv népek irodalmát, művészetét, történelmét és népi szokásait. Közelebb akarjuk hozni egymáshoz az itt élő két népet, mert a kölcsönös megértés a boldogulás egyetlen útja. A délszláv népek szellemi és lelki életének megismerése az annyira óhajtott közeledésnek első komoly lépése lesz. Programunk nem szorítkozik csak szép-irodalmi művekre, hanem életünk minden megnyilvánulását igyekszik megőrizni. Ezért történelmi, gazdasági, művészi és etnográfiai tárgyakat is felölel.” (*Kalangya* hírei. *Kalangya*, I. évf. 1932. 7. sz.)

A tízkötetes sorozat tetszetős terv volt, komoly kiadói vállalkozás, de néhány problémát is felvetett. Egyrészt több író jutott volna szóhoz; Szenteleky, a szervező mégis aggályainak adott hangot: „Csak persze tíz jó könyvet kiadni nem könnyű dolog, különösen, hogy 7–8 regény legyen közöttük. De megpróbáljuk. Jobb, ha ilyen ultimátum alakjában szólítanak fel bennünket a munkára”. (257. levél, Csuka Zoltánnak, 1932. I. 27.)

Szenteleky komolyan kezdte el a szervező munkát. Kristály Istvánnak írta, mikor a Literáriával való együttműködést jelezte neki: „A tíz kötetből egy a tiéd. Kérdezlek tehát mit akarsz adni? A mai közönség okvetlenül regényt olvas legszívesebben, ezért Tőled is regényt kérünk és várunk, mert különben is szűkölködünk a regényírókban.” (258. levél, Kristály Istvánnak, 1932. I. 31.) Külön kérte a szerzőt, hogy nagyon szép legyen az írása „mert ennek a sorozatnak nemcsak életrealitásunkat, hanem erőnket, nivónkat kell bemutatnia. . .” (uo.) A kért regény nem készült el, vagy ha elkészült, nem ütötte meg a mércét. Tény, hogy a sorozatban nem jelent meg.

Hasonló kéréssel fordult Szenteleky Szirmai Károlyhoz. Arra kérte, hogy novelláit gyűjtse kötetbe, és adjon neki címet is: „Szeretném, ha a te könyved lenne az első.” (263. levél, Szirmai Károlynak, 1932. II. 18.) (Szirmai kötete meg is jelent, a *Kalangya* Könyvtár 2. füzeté lett. Kendővel némi nézeteltérései voltak a kötet miatt – ennek a levélváltásnak az ismertetésére nem térünk ki ezúttal.)

A kéziratok begyűjtése, a sorozat szerkesztése sok munkát igényelt. Szenteleky fáradhatatlanul írta a leveleket. Akitől csak elfogadható kéziratot remélt, azt igyekezett beszervezni. Kiss Vilmosnak (Magisternek) írt leveléből: „Örömmel olvastam, hogy regényt készülsz írni. Természetesen szívesen vennék abba a Vajdasági Sorozatba, ha a többi illetékes is elfogadja. Egyelőre sok az ígélet, de kész kiadásra alkalmas könyv mindössze kettő van. Sem a Közművelődési Egyesület, sem a Literária nem sietteti a dolgot, aminek részben örülök is, mert a sorozatnak igazán reprezentatívnak kell lenni, ezt a tíz

könyvet gondosan kell összeválogatni és nem sietve összecsapni. Mire az első könyvek megjelennek, talán a te regényed is készen lesz.” (264. levél [Magister] Kiss Vilmosnak, 1932. II. 24.) A regény nem készült el az idő alatt, amíg a sorozat fennállt, vagy a „többi illetékesnek”, esetleg Szentelekynek sem tett. Tény, hogy Magister-kötet nem jelent meg a Szenteleky által Vajdasági Sorozatnak említett könyvek között – valójában a Kalangya Könyvtárról, illetve a Jugoszláviai Magyar Könyvtárról van szó. Magister 1931-ben kiadott elbeszéléskötetét *Filmtekercek* címen a Literária Lap- és Könyvterjesztő Vállalat adta ki. 1933-ban *Száz asszony* : Regényes életek Napóleon körül címen, 1934-ben pedig *Szerelmes istenek* : 6000 év regénye c. műve a Minerva nyomdában készült. A két kötet egyikéről tudhatott Szenteleky.

Időközben lassan rendeződött a *Kalangya* ügyvitele, és a *Kalangya* hírei között ezt olvashatjuk: „A legutóbbi hónapban azután az a jelentős eredmény is történt, hogy véglegesen kialakult a jugoszláviai magyar irodalom adminisztrációjának kérdése a *Kalangya*, a Kalangya Könyvtár és a dr. Strelitzky Dénes szerkesztésében megjelenő Jugoszláviai Magyar Könyvtár adminisztrációját Kende Ferenc szakértő vezetése mellett összpontosítottuk. . .” (*Kalangya*, I. évf. 1932. 8. sz.)

A Literária Lap- és Könyvterjesztő vállalat fennállásának ebben a szakaszában fejtett ki legeredményesebb, legértékesebb tevékenységet a vajdasági magyar irodalom életében: a *Kalangya* előfizetőinek számát 2000-re növelte, s létrehozta Szentelekyék segítségével az annyira hiányolt intézményes vajdasági magyar könyvkiadást. Azzal, hogy a Literária átvette a könyvkiadást, s megindította a kiadást megelőző népszerűsítő akciókat (hirdetés, előfizetési felhívás stb.), nem szűnt meg az együttműködés Kende és Szenteleky között. „Ami a Jugoszláviai Magyar Könyvtárt illeti, tudod, hogy mindenképpen Veled vagyok a munkában és nagyon szívesen szolgálok tanáccsal, tervvel, ötlettel. Egyelőre két kötetre ajánlanék szerzőket. Először Börcsök Erzsébetnek, ennek a fiatal és tehetséges írónőnek van egy érdekes, eleven, ha mindjárt kissé asszonyos regénye, mely azonban határozottan jó regény. A regényt a Közművelődési Egyesület tervezett könyvsorozatába gondoltuk beilleszteni. Másodszor illő lenne, ha Petrovity Velykónak magyar tárgyú és vajdasági novelláiból egy kötetre valót összegyűjtenénk, lefordítanánk és a JMK-ban megjelentetnénk. Ez olvasóközönségünket mindenestre jobban érdekelné, mint Ducicity csevegése. . .” (323. levél, Kende Ferencnek, 1932. X. 27.)

A Jugoszláviai Magyar Könyvtár első kötete 1933 januárjában jelent meg (az előszó 1932 decemberében íródott), s nem Veljko Petrović novellái, hanem Jovan Dučić *Álmok városa* c. műve volt. A kötethez mellékelte tájékoztató a tervezett sorozatokat ismertette, a kötetek előállítását, a megjelenés előtt álló műveket, azzal, hogy az esetleges változtatások jogát fenntartja a kiadóhivatal. Szenteleky nem lelkesedett Dučić művéért, Dučić „csevegéséért” – ahogyan az előszóban műfajilag meghatározta Debreczeni József, a fordító. „Csevegés mindenről, mindenkinek, ötletek, axiómák, portrék, vázlatok és elhatározóan frappáns meghatározások népekről, emberekről, korokról és hősök-

ről, annak a földtájnak művészi leírása kapcsán, ahol az író éppen megfordul.” (Dučić: Álmodó városa. – 9 p.)

Dučić az előszóban köszöntötte az induló könyvsorozatot (JMKtár) és sikert kívánt a „rokonszenves vállalkozásnak”. „Minden célkitűzést, mely a népek közeledésének eszméjét szolgálja nemesnek és pártolásra érdemesnek tartok. Az ilyen közeledési akciók elhivatott vezérei természetesen az írók és költők, akiknek feladatai nagyon megsokasodtak korunkban, mikor szerte a világon a gyűlölet és elfogultság kiáltó szava harsog.” (uo. 13) S míg Dučić elégedett volt Debreczeni József fordításával, Szentelekynek merőben más volt a véleménye róla: „A fordítást összevettem az eredetivel, s megdöbbenem, milyen »szabad« Debreczeni fordítása. A kihagyásokról nem beszélek, lehet, hogy azok Ducsy beleegyezésével történtek, de a meglevő szöveg értelme sokszor egészen más, mint az eredetie. Debreczeni hozzákölt, sőt saját szellemességeit csempészi be a szövegbe, mikor nem érti meg a kissé komplikált mondatokat. A helyesírás rettenetes!” (359. levél, Kende Ferencnek, 1933. jan. 29.) Magáról a műről sem volt jó véleménye: „A Jugoszláviai Magyar Könyvtár első kötete némi csalódást okozott. Most, hogy végigolvastam Ducsy útleveleit, látom csak, mennyi erőszakolt szellemesség, történelmi botlás, művészettörténeti tájékozatlanság hemzseg ezekben a nagyképű balkáni franciasággal megírt lotyogásokban.” (Uo.) (Talán túl szigorúan ítélte meg Szenteleky Dučić szövegét. Abban mindenestre igaza volt, hogy nem ilyen olvasmányt kellett felkínálni a vajdasági olvasóközönségnek, különösen akkor nem, amikor amúgy is kevés könyv közül választhatta meg szellemi táplálékát.)

Azonnal jelezte, hogy nem óhajt a könyvről ismertetést írni. „Talán Czako Tibor vállalná ezt a feladatot, de az eredeti szöveget nem szabad a kezébe juttatni” (uo.). Csuka Zoltánnak is jelezte: „A Ducsy kötetéről azonban nem írok, mert jót nem írhatok róla. . .” (360. levél, Csuka Zoltánnak, 1933. jan. 31.) Rosszat viszont nem akart, hiszen mégiscsak az előre népszerűsített, legjobbnak minősített sorozat első kötetéről volt szó (amelynek a sorozatszerkesztője maga Szenteleky volt – legalábbis névlegesen), egy rossz kritika semmiképpen sem töltött volna be könyvnépszerűsítő szerepet. Márpedig az intézményesített könyvkiadásnak az is célkitűzése volt, hogy hazai íróktól minőségi műveket juttasson el az olvasóhoz.

A két párhuzamosan induló sorozat közül Szenteleky a Kalangya Könyvtárat szorgalmazta volna jobban, mivel a Jugoszláviai Magyar Könyvtár koncepcióját nem látta tisztán. „Az sem tudom mi a célja, a szempontja a Jugoszláviai Magyar Könyvtárnak? Irodalmi, népszerűsítő, népies, a kisebbségi öntudatot nevelő, avagy szórakoztató? Véleményem szerint roppant fontos lenne legalább minden évben egy-két olyan kötetet kiadni, amely földünkkel, népünkkel foglalkozik. Nem éppen szigorúan tudományos munkákra gondolok most, hanem jól megírt, élvezetes és hézagpótló kötetekre, amelyek Bácska és Bánát történelmével, néprajzi érdekességével, etnikai kölcsönhatásával, Tisza menti magyar folklórával, magyar néplélekkel, népművészetével, miljöhatásával

val foglalkoznának. Milyen életbevágóan fontos lenne ezeknek a témáknak feldolgozása!” (356. levél, Cziráky Imrének, 1933. jan. 21.) A sorozat szerkesztője Streliczky Dénes inkább anyagiakkal tudta pártolni a magyar irodalmat, mint hozzáértéssel előbbre vinni. Ez az anyagi támogatás elég homályos volt – vagy csak az anyagiak felhasználása. Míg Kende Ferenc önéletrajzi valóságaiiban (Így éltem. . . OSZK, kézirat) nyíltan kimondta, hogy a Magyarországról juttatott anyagi támogatást egyesek a kultúra fejlesztése ürügyén zsebre vágták, addig Szenteleky csak barátaihoz írt leveleiben juttatta kifejezésre kételyeit a pénzeléssel és Streliczky szerepével kapcsolatban. Szenteleky befolyásolhatóan és határozatlan egyénnek tartotta Streliczkyt, aki huzamosabb „mérlegelés” után csak abba fekteti a pénzt, amit érdemesnek tart támogatásra. Szenteleky nem véletlenül jegyezte meg: „Úgy látom nincs megfelelő ember, aki ezt a Jugoszláviai Magyar Könyvtárt szerkesztené. Ebben a sorozatban – úgy érzem – rettenetes dolgok fognak napvilágot látni.” (324. levél, Szirmai Károlynak, 1932. okt. 31.) Több név is felmerül a sorozat lehetséges szerzői között, de a művek ismerete nélkül nehéz lenne őket értékelni: Ivői Aleksa, Govorkovich János, Kázmér Ernő, Havas Emil.

A könyvsorozatok terve lassan letisztult, és kialakult lassan a könyvkiadás ritmusa is. A Kalangya Könyvtár négy könyvet tervezett, ennyit is adott ki; a Jugoszláviai Magyar Könyvtár pedig havonta egy kötetet. A megjelent kilenc címszóból három két kötetben jelent meg. Ezek közé tartozott a vajdasági magyar irodalom antológiája, az *Ákácok alatt*. A tervezett antológia anyagát az íróknak küldött körlevél alapján szerették volna begyűjteni. Szenteleky, a kötet szerkesztője arra kérte a szerzőket, küldjenek saját választásuk alapján szöveget. Szerinte az antológiának csak akkor lesz létjogosultsága, ha nem közepszerű szövegeket tartalmaz, s a szövegek színesegek, jellegzetesen az itteni szellemiséget tükrözik. Szenteleky igyekezete nem minden írónál talált megértésre. Március 13-án adott hírt az első visszautasításról (Laták Istvántól kapta). „Merev, elvakult felfogását nem lehet megváltoztatnunk, nélküle is megleszünk, noha tehetsége vitán felül áll” – írta Kende Ferencnek. (378. levél, 1933. márc. 13.) Kende Ferenc *Gyík anyó* című novellája viszont Szenteleky szerint nem tükrözte a „vidék lelkiségét”, enélkül viszont „antológiánk unalmas, gyökértelen, érdektelen gyűjtemény lesz – és sikere nem lesz”. (390. levél, Kende Ferencnek, 1933. márc. 29.)

Szenteleky nemcsak a könyvek megjelenésének útját egyengette, szorgalmazta a könyvismertetések írását is. Fontosnak tartotta, hogy a *Kalangyában* rendszeresen jelenjenek meg ismertetések az új könyvekről. Néha előre jelezte, mi várható. Draskóczy Edének írta Óbecsére (386. levél, 1933. márc. 21.): „Geiza bácsi regénye a »Fejnélküli ember« hamarosan megjelenik, mint a Kalangya Könyvtár első kötete. Nagyon szeretném, ha a *Kalangyában* Te írnál erről a könyvről, melynek pszichopatológiai értékét és érdekességét Te tudnád legalkalmasabban, leghozzáértőbben kifejezni, mert az értékelésben okvetlenül szükséges ismerni Geiza bácsi nagy tudományos múltját és egész sajátos egyéniségét”.

Folytathatnánk az idézéseket, utalásokat, hogy közelebbről megvilágítsuk

Szenteleky szerepét az intézményes könyvkiadás kialakulásában. Állítólagos szerkesztője volt a Kalangya Könyvtárnak és irodalmi tanácsadója a Jugoszláviai Magyar Könyvtárnak. „Én tanácsadó lennék, de eddig még nem igen kérték ki tanácsomat” – írta keserűen Cziráky Imrénnek. (356. levél, 1933. jan. 21.) A szerkesztői munkára anyagilag is ráfizetett, de azt jobban elviselte, mint az erkölcsi kudarcot, a sérelmeket. A Szirmai-novelláskötet körüli félreértések kapcsán írta Kende Ferencnek: „Én azt hittem eddig, hogy a Kalangya Könyvtár szerkesztője vagyok s csak a Vilt-féle előszó alkalmával rendült meg kissé a hitem, de Te hamarosan megnyugtattál. Most azonban látom, hogy nekem a K. K.-hoz jóformán semmi közöm sincsen s ezért nagyon kérek, intézkedj mielőbb, hogy nevem sehol se szerepeljen, mint szerkesztő, amely cím semmiképpen sem illet meg engem.” (362. levél, 1933. febr. 15.) S valóban, a Kalangya Könyvtár 3. és 4. kötetét már Szirmai Károly szerkesztette.

Vázlatos áttekintésünkben csak néhány könyv megjelenési körülményeire utaltunk konkrétan, hogy illusztráljuk Szenteleky irodalomszervező tevékenységét. Felmerülhet bennünk a kérdés: vajon miért végezte ezt az áldozatkész munkát? A választ maga Szenteleky adta meg Kende Ferencnek írt levelében (364. levél, 1933. febr. 18.): „Én szívesen csinálom a dolgaimat, a kritikát, a buzdítást, az útmutatást, a tervek és elgondolások felvázolását, ezt a szívós kazinczskodó szerepet, . . . nem hiúságból – munkám nagyobb részéről úgysem lehet tudomást szerezni – hanem tisztán kötelességérzetből.” Tanuljuk meg tőle legalább ezt a kultúránkhoz való ragaszkodást, a kitartást, a mások munkájának a megbecsülését! És tiszteljük benne a fáradhatatlan, áldozatkész szervezőt is, ne csak az alkotót!

A Jugoszláviai Magyar Könyvtár kötetei

1. Jovan Dučić: Álmodó városa (1933)
2. Sz. Szigethy Vilmos: A vármegye kapujában (1933)
3. Börcsök Erzsébet: A végtelen fál (1933)
- 4–5. Ákácok alatt / Szerk. Szenteleky Kornél. 1–2. kötet (1933)
6. Arányi Jenő: A szentendrei bírós (1934) – díjnyertes regény
7. Cziráky Imre: . . . mosoly. . . könny (1933)
8. Gergely Boriska: Nagyokról kicsinyeknek (1933)
- 9–10. Tamás István: A kék vonat 1–2. kötet (1934)
- 11–12. Városok. . . falvak. . . 1–2. kötet (1933)

A Kalangya Könyvtár kötetei

1. Farkas Geiza: A fejnélküli ember (1933)
2. Szirmai Károly: Ködben (1933)
3. Radó Imre: Áram (Szerk. Szirmai Károly) (1934)
4. Havas Károly: Az idők mélyén (1934)

Előfizetési felhívás

Mélyen tisztelt olvasónk!

Könyvtárunk első kötetét nyújtjuk át. Kérjük fogadja megértő szeretettel: megértését kérjük, mert mi nem kvantumot, hanem kvalitást adunk. Nem nyomtatott papirosi kiló száma-ra, hanem eszmei tartalmat nyújtunk. Szeretettel kérjük, mert sok hittel és energiával állunk a magyar kultúreszme szolgálatában és erkölcsi erőforrásunk olvasóink szeretete.

A mi közönségünk számszerint kicsi és ezért kultúr szempontból magyar könyvet termelni nemcsak ideális bátorság, hanem küzdelmes, nehéz vállalkozás. Mi nem vehetjük fel árban a versenyt a százezer példányokat gyártó, irodalmat üzemésített könyvkiadókkal. Ezért, ha kizárólag anyagszerűség szempontjából ítéli meg kiadványunkat, lehet, néhány dinárral drágábbak vagyunk. Az esetleges árdifferencia nem a mi hasznunk, hanem a kis példányszám előállításai többlete. Más megoldással a jugoszláviai magyar könyvkultúra kiteljesedése nem oldható meg.

Vegye mégis figyelembe, hogy az első három hónapban mit nyújtunk:

1–2–3 A „Kalangya” külföldön is már magas nívójáról elismert havi folyóiratunk három számát, Szenteleky Kornél szerkesztésében harminc kiváló munkatárs közreműködésével. E számokban indul el Radó Imre: „Mélypont alatti” című regénye, amelynek sikere az a tény, hogy egyik legnagyobb budapesti kiadóvállalat külön kiadásra máris lekötötte.

4 Ducsic Jován munkájáról már nem kell szólnunk, az Ön kezében van most, csak egy kérésünk van, olvassa el.

5 Könyvtárunk második kötete lesz Havas Károly a kéticsillagos cikkek közszeretben álló írójának regénye, „Az idők mélyén”. Az új magyar könyvtermés szenzációja ez a regény, tele ragyogó fantáziával és mélységes emberszeretettel.

6 Harmadik kötete könyvtárunknak a kedves csevegő és ragyogó tollú páratlan anekdota író Sz. Szigethy Vilmosnak a könyve lesz. Címe: „A vármegyeház kapujából”. A régi torontáli urak, a magyar élet kedves és finom felrajzolása.

7 A „Kalangya Könyvtár” első nagy regénye is ebben az évnegyedben jut el Önhöz. Szerzője Farkas Geiza. E sokoldalú nagy szellem most új formájában mutatkozik meg és nagy regénnyel lepi meg a közönséget. Regényének címe: „A fejnélküli ember”. Ebben a regényben egyedül a tudós mély látása az érdekesítő izgalommal. E regény az egyetemleges magyar irodalom egyik mesterműve és a mi büszkeségünk.

A „Jugoszláviai Magyar Könyvtár” kiadóhivatala

Subotica, 1933. január

U. i. Sorrendi változtatások fenntartásával.

ÁKÁCOK ALATT

UTASI CSABA

Az első világháború után, lévén, hogy standard, továbbfejleszthető hagyománya nem volt, irodalmunk tétován tette meg első lépéseit. Az avantgárd hívei, mintha mi sem történt volna, forradalmas lendülettel folytatják munkásságukat, a más karakterű törekvések pedig jórészt csak egymástól elszigetelten juthatnak érvényre. Becskereken útjára bocsátják a rövid életű *Renaissance* és a *Fáklya* című folyóiratot, a *Bácsmezei Napló* irodalmi rovatot indít, szórványosan, szerzői kiadásban kötetek jelennek meg, de mindezeket a jelenségeket semmi sem köti egybe: a jugoszláviai magyar irodalom egyelőre az igazak álmát alussza. Csak a húszas évek derekán kezdeményezett irodalmi viták nyomán válik nyilvánvalóvá, hogy elodázhatatlan valamely eszmei és esztétikai közös nevező kutatása, melynek jegyében különféle tájékozódásokat felölelő, tényleges irodalmi életet lehetne teremteni. De még ekkor is sok a tétovázás. A *Bácsmezei Napló* az évtized végén almanachokkal próbálja kiküszöbölni a súlyt képező irodalmiság hiányát, ezek azonban korántsem azt a célt szolgálják, hogy író és olvasó egyaránt közelebb kerüljön irodalmunk jövőt ígérő megalapozásához. Fenyves Ferencék kedélyeskedő liberalizmusa jószerevével csak arra törekszik, hogy az olvasó megbízható információkat kapjon mindarról, ami az írói műhelyekben készül. Ugyanakkor azonban egyáltalán nem tartják szem előtt az új ország szociális gondjait, s ami még zavaróbb, a megoldatlan nemzeti kérdést sem.

A húszas évek végén, elsősorban Csuka Zoltán és Szenteleky Kornél összefogásának eredményeképpen, gyökeres szemléleti változás áll be, s ezt a harmincas évek elején mennyiségi gyarapodás is követi. A *Vajdasági Írás* megszűnte után a *Reggeli Újság* mellékleteként már 1930-ban útjára indul *A Mi Irodalmunk*, majd 1932 májusában a *Kalangya* is, amely a mostoha anyagi körülmények ellenére egészen 1944 nyaráig fenn tudja tartani magát. S ugyancsak a harmincas évek elején, irodalmunk anyagi alapjának átmeneti erősödésekor, csaknem egyszerre két könyvsorozat, a *Kalangya Könyvtár* és a Jugoszláviai Magyar Könyvtár kötetei kezdenek megjelenni. Szenteleky helyi színek elmélete ekkor már készen áll, épp ezért magától értetődő igényként merül fel, hogy az 1928-ban publikált *Kéve*¹ után a jugoszláviai magyar kispróza eredményeit is prezentálni kellene. A Jugoszláviai Magyar Könyvtár szerkesztősége Szentelekyt kéri föl az antológia összeállítására, két tízves kötetben állapítva meg annak összterjedelmét. Szenteleky örömmel vállalja a munkát, úgy véli, végre a gyakorlatban is érvényt szerezhet évek óta hangoztatott elveinek. Mivel azonban egyrészt kevés olyan novellát ismer, amely igényeit kielégítené, másrészt pedig mind súlyosabb betegsége gátolja abban, hogy a számtításba vehető írót személyesen fölkeresse, együttműködésre felkérő körlevelet küld szét író társainak.²

A körlevél pontosan rögzíti, hogy milyen novellákra számít, s miként reméli

elérni célját. Irodalmilag „komoly, értékes” alkotásokat vár, melyek méltóan reprezentálhatnák írójuk munkásságát. A témaválasztást természetesen a felkértekre bízta, de siet hozzátenni, hogy ha olyan szövegük volna, melyben „bácskai-bánati levegő remeg”, akkor inkább azt küldjék el, mint valamely „idegen, ismeretlen környezetben lejátszódó, általános problémákkal foglalkozó írást”. Majd többször hangoztatott felfogása szellemében a helyi jelleg és a művészi színvonal kívánatos egységét nyomatékosítja: „Természetes, hogy a művészi értéket, az írás erejét többre becsülöm az erőltetett, gyenge írásba ágyazott helyi színeknél, de annak örülnék legjobban, ha az esprit locale, a genius loci egyesülhetne az erős, életos művészettel.” Egy elérhetetlen álom nevében föltételezi tehát, hogy vajdasági témák feldolgozására készítheti íróinkat, anélkül hogy a készülő szövegek az európai irodalom folyamából kiszakadnának. Tapasztalatai alapján azonban sejti, hogy e „közösségi” célt ezúttal sem lehet zavartalanul elérni, épp ezért nemcsak arra kéri íróitársait, hogy két-három írást küldjenek neki, hanem egyúttal felhívja a figyelmüket, hogy nem megjelent novellákat vár, olyant pedig, amely a *Kalanyában* már napvilágot látott, semmi esetre sem használhat. Azt jelenti ez, közvetve úgyszintén a helyi színek jelentőségét domborítva ki, hogy Szenteleky letér az antológiakeresztés szokásos útjáról: nem meglevő, ismert elbeszélésekből akarja megtalálni a jugoszláviai magyar kispróza keresztmetszetét, hanem mintegy a jövőből szeretné kiszakítani azt. Ha viszont meggondoljuk, hogy az írókat ábécé sorrendben megszólaltató antológia tervének realizálására csak néhány hónap állt rendelkezésre, sőt azoknak, akik az ábécé első betűivel írják a vezetéknevüket, Szenteleky alig néhány hetet ígérhetett az esprit locale művészi megragadására, akkor nem nehéz belátni, hogy a vállalkozás eleve kérdéses volt.

Annál inkább, mert Szenteleky, bármekkora tekintélyt szerzett is ekkorra irodalmi körökben, voltaképp függőségi viszonyban állt azokkal szemben, akik a válogatás közzétételét pénzelték. Amint az antológia első része elnyerte végső formáját, az első íveket talán már szedték is, szabadkai írói körökben felerősödött az érdeklődés a kötet iránt, s közvetítők révén nem egy dilettáns nyomást próbál gyakorolni Szentelekyre, hogy amúgy menet közben változtatáson koncepcióján. Amikor 1933 márciusában Radó Imre afelől érdeklődik nála, hogy Lucia szerepel-e az antológiában, kategorikusan azt válaszolja, hogy nem küld neki körlevelet, mert fél, hogy szellemeskedő írást kapna „hely és idő nélkül, a Nőről meg a Férfiről, esetleg a nemzetközi háromszögről”, amire semmi szükség, hiszen egyébként is elég sok ilyen íztelen, gyökértelen szöveg érkezik, nem is tudja, sikerül-e egyáltalán „valami egységes lelket lehelni az antológiába”.³ A szelíd nyomásgyakorlás azonban ezzel még nem ért véget. Szabadka továbbra is kitart Lucia mellett, s miután a teljesen indokolatlanul dédelgetett kékharisnya végül mégis fölkéretik az együttműködésre, Szenteleky borzadva számol be arról, hogy megküldött novellájában Lucia „egy vadregényes erdőben élő párról cseveg, aki 20–30 év előtt szerelmes volt bele”.⁴

Mit tehetett volna? Besorolta a „novellát”. Azt viszont már nem tudta erkölcsi felháborodás nélkül elviselni, hogy a szerkesztői munkálatok utolsó fá-

zisában újabb határozott igénybejelentés érkezett Szabadkáról, miszerint Havas Károly, Havas Emil, Vidor Imre és Farkas Frigyes írásaitól sem tekinthet el. Levélben keresi föl Radó Imrét, vele eddig rendszerint szót tudott érteni, s nyomatékosan kéri, hogy nevét azonnal vegyék le a kötet címlapjáról, előszavát hagyják ki, s az immár „csöppet sem találó címet”⁵ változtassák meg. Nem sokkal később pedig a kiadó Kende Ferenchez fordul panaszos levéllel, melyben egyebek közt kimondja: „Nagyon keserít ez az ügy, nagyon fáj, hogy elgondoláson kívül részben sem valósíthattam meg. Én egy egységes, érdekes antológiát szerettem volna összeállítani, amelynek eleven lelke van (. . .). Az írók nagyrésze nem akarta vagy nem tudta megérteni szándékaimat, egyedül a fiatalok álltak mellém és siettek a segítségemre. Ha tettem is megalkuvásokat, hitem makacs volt és megmásíthatatlan, sőt még ma is vallom, hogy irodalmunkból csak akkor lehet valami, ha földünkbe, népünkbe, problémáiba kapaszkodik. Közben Radó látogatott meg, és meggyőzött arról, hogy más szempontokat is figyelembe kell venni és legalább 6–7 olyan kivénült dilettánsot kell felvenni az antológiába, akik az elgondoláson kívül nem is ismerik, és ha ismerik, nem respektálják. Az antológia így úgy fog festeni, mint kivénült, mindentől távol álló dilettánsok menhelye. (. . .) Belátom, hogy ezeknek az embereknek szerepeltetésére szükség van, hogy nem lehet nélkülük az antológiát megjelentetni, de ugyanakkor beláttam azt is, hogy én teljesen felesleges vagyok makacs hitemmel, miljő elméletemmel, Taine-nel, Crocéval irányt szabó és igaz irodalmat teremtő szándékaimmal. Hitem semmit sem rendült meg, de be kell látnom, hogy a jelen körülmények között kudarcot vallottam, nem való vagyok arra a szerepre, amely hitfeladást és végnélküli megalkuvást követel.”⁶

Visszavonulni azonban ekkor már nem lehetett, az antológia nyomdai munkálatai vége felé jártak,⁷ s Szenteleky fölzúdulása mindössze annyit eredményezett, hogy a két Havas, Farkas Frigyes és Vidor Imre novellái mégsem kaptak helyet az antológiában. De mert Lucia pánkodó csicsergését Szenteleky mégiscsak besorolta, a mellőzöttek komolyan megnehezíteltek rá, s alig néhány hónappal később vihart kavartak mind az antológia, mind a helyi színek elmélete körül.⁸

Az előszóban Szenteleky a válogatás „egyedül helyes szempontja”-ként az értékek kévébe gyűjtésének elvét nevezi meg. Bármilyen politikai hite, művészi elgondolása vagy világnézete van is valakinek, hangoztatja, ha magyarul ír, és ha írása értékről tanúskodik, a kévében a helye. Ez az elv minden normálisnak vehető szituációban megbízható nyomjelző lehet a szerkesztők számára, minthogy azonban Szenteleky nem novellairódalmunk *tényleges adottságaiból* indul ki, hanem *programos vágyképzetekből*, csakhamar ellentmondásokba keveredik. A kéve-elvet, fejtegeti, egy novellaantológia esetében nem is oly egyszerű megvalósítani: ha a gyűjteménynek nincs „egységes lelke”, mit sem ér a vállalkozás. Első számú gondja épp ezért az, hogy miként biztosítsa a kiadvány szellemi egységét, melynek erre felénk nemigen van alapja. A jugoszláviai magyarság politikai elhagyatottsága nem kedvez a „merek, állandóra beállított” nézőpontoknak, nálunk minden összefolyik, bizonytalanná válik, a

„tisza osztályöntudatot” éppoly ritkán találjuk meg, akár a „kisebbségi öntudatot”, a „polgári öntudat” pedig sohasem fejlődött ki. Világnézeti egységet tehát nem lehet létrehozni, ugyanakkor azonban a művészi közös nevező föllelése is lebírhatatlan akadályokba ütközik. A jugoszláviai magyar írók elszórva élnek csaknem húszezer négyzetkilométeren, nem alakulhatnak ki meghittebb társaságok, nincs közöttük sem egység, sem „hárcias ellentét”, mely „új eszmék, forradalmi művészi elgondolások” megvitatását előlegezné.

Érdekes, hogy Szenteleky ezen a ponton megtorpan, nem kutatja tovább az antológia egységességének belső, szellemi dimenzióit. Nem tudta volna, hogy egy-egy antológiának a teremtőerő megközelítőleg azonos intenzitású megnyilatkozása is kölcsönözhet szellemi természetű kohéziót? Szó se róla, pontosan tudta, csakhogy íróink, írogatóink teljesítőképességét is közelről ismerte, s mert ismerte, az esztétikum elsődleges szerepéről lemondva, az egységtremtés lehetőségét mindenkit egyaránt meghatározó *külső* mozzanatokban fedezte föl. Taine miliőelméletéhez kanyarodott vissza, azt bizonygatva, hogy a környezeti adottságok jelentőségét nálunk fokozott mértékben figyelembe kell venni, hiszen Bácskában és Bánátban a „geopszichológiai tényezők erősebbek a társadalmiaknál, a gyenge kulturális tényezőkről nem is beszélve”. A környezeti hatásban kell hát keresni azt a szervesen egységes szellemet, amely „minden egyéniségen, világszemléleten, írásművészetén túl összefogja e föld elbeszélőit”.

Szenteleky persze maga is tudta, hogy az egységtremtés geopszichológiai alapja leegyszerűsítő eszmélkedés eredménye, s ez okból nyomban árnyalni kezdte alaptételét. A *couleur locale*-t nem szabad szó szerint értelmezni, szögezte le. Nem az a fontos, hogy a „történet Bácskában vagy a Bánátban játszódik le, hogy a környezet színei megfeleljenek az idevaló táj színeinek. A szellem a fontos.” Vagy még nyíltabban: „A lényeg az, hogy igazi életet, igazi mát adjon az író. (. . .) Az igazi írónak élnie kell a mában.” Már itt napnál világosabb, hogy Szenteleky gyorsan eltávolodott a geopszichológiai tényezők mindenhatóságának feltételezésétől, hogy aztán nem sokkal később arra hívja föl a figyelmet, amit szerinte a felelősséget érző jugoszláviai magyar írónak egyszerűen nem szabad megkerülnie: „Rá kell mutatni a fekélyekre, a lázító igazságtalanságokra, azokra a gonosz akadályokra, amelyek a jobb, a tökéletesebb holnap elé fekécsnek.”

Főlöleges lenne bizonygatni, hogy az *Ákácok* alatt előszavának ezen a pontján már egyáltalán nem a Taine-féle miliőelméletről van szó. Geopszichológiai tényezők, időjárás és talajviszonyok, hosszú, forró nyarak, búza, kukorica, homok, eperfák, szegényes, szomorú akácok a csatorna mentén? Nem! Véresen komoly társadalmi-politikai ellentmondások, gazdasági gondok, a légszomjjal küszködő kisebbség fájdalmai, egyszóval: az adott élet nyomora, amelyen az írott szó segítségével változtatni kellene, legalább oly mértékben, hogy a kisebbségi magyar ráismerhessen jogfosztottságának, rossz közérzetének, háttérbe szorítottságának tényeire. Nem kétséges, így van, de mert Szenteleky rejtőzködően, aranyfüstbe csomagolva teszi közzé ezt a kívánalmat, a ju-

goszláviai magyar író társadalom nagy része nem figyel föl rá, hanem inkább azon berzenkedik, hogy apostoli megszállottságában Szenteleky a környezeti hatások Prokrusztesz-ágyába akarja kényszeríteni az írásművészetet.

Maga Szenteleky természetesen példát kíván statuálni, és olyan elbeszélést tesz közzé az antológiában, amely a helyi színek mellett az esprit actuelt is felmutatja. *Ervényesülni!* című novellájának eseményei az első világháború utáni években játszódnak, midőn az újonnan megalakult jugoszláv államban a kisebbségi származás igen kedvezőtlenül befolyásolja a közigazgatási számról-ról való felkapaszkodást. A novella hőse azonban mindenáron érvényesülni akar. Unos-untalan azt hangoztatja a hivatalban, hogy ő valójában nem Szűcs Jenő, hanem Evgen Szics. A Magyar Olvasókörbé be se teszi a lábát, a polgármesternek azt hazudja, hogy anyja bunyevác, a „nácselniknek” azt, hogy a felesége dalmát, ha viszont kollégáival sétálgatva találkozik velük, legszívesebben mindkettőjüket letagadná. Végül, csakhogy pozícióját megszilárdítsa, bésűgővá aljasul. Vitathatatlanul időszerű, a kisebbségek körében ma is kísértő jelenségeket ragadott meg itt Szenteleky, a novella azonban mégsem meggyőző. Szituációi mesterkélték, előadásmódja karikatúrális, emellett pedig semmit sem tár fel a hatalmi mechanizmus eszközeiről, melyek az Evgen Szicscet kitenyészteni szokták.

Ugyancsak az esprit actuel jegyében született Börcsök Erzsébet *Vándor a Nisavánál* című novellája, csaknem két esztendővel a Szentelekyé előtt, eredetileg ugyanis *A Mi Irodalmunkban* jelent meg 1931-ben. Szenteleky tehát ez esetben kivételt tett, mintegy jelezve, hogy a novellát rendhagyóan fontosnak találja. Az írónő itt egy Irma nevű magyar lány szerelmének történetét adja elő, a kisebbségi azonosságtudat megőrzésének vagy feladásának dilemmája elé állítva a hőst. Irma egy Niš környéki szerb fiúba szeret bele, s érzelmei parancsára leutazik Dél-Szerbiába, ahol zavartalanul sütkérezik a patriarkális szerb tűzhelyek melegénél. Kisvártatva azonban fölhorgad benne az érzés, hogy Niš „mégiscsak idegen neki”, „haza kellene már menni”, „oda mihozzánk, a sima barázdák mellé, az akácokhoz”. Amennyire természetes Irma egyre növekvő honvágya, legalább annyira felemás Börcsök Erzsébet kérdésfelvetése. A két fiatal szerelme kapcsán nem a szokások, a hagyományok, a kultúrák különbözőségén inszisztál ugyanis, amelyek csakugyan gátként emelkedhettek volna közük, hanem a „vér szaván”. Irmában a vér üti fel a fejét, a vér lázadozik és követelődik, a vér húzza vissza övéhez. Börcsök Erzsébet természetesen nem valamiféle fajvédő programot hirdet meg, ám ennek ellenére kimódoltnak tetszik Irma föltétlen szerelmének ilyen ellensúlyozása. Nem véletlen hát, hogy a lány érzelmileg semmiképpen sem igazolható meghátrálását későbbi visszavágyódásának következő záróbekezdésével lazítja föl: „Ha sok minden elveszne, az ő gyereke volna mégis. Az ő szívé, az ő érzéseit hordozhatná mégis. Ha idegen szóban, idegen fájban, de tudna emberi értéket felmutatni benne. Utódot, aki folytathatná a harcot az étellel, amely neki nem sikerült.”

E két novella mellett az *Ákácok alatt* valójában egyetlen olyant sem tartalmaz, amely minden tekintetben megfelelhett volna Szenteleky várakozásá-

nak. Herceg János a vérbő tehetség nyilvánvaló jegyeit mutatja fel a *Kekez Tuna lakodalma*ban, a *Dunai hajós* Majtényi Mihály mesélőkedvének megéledéséről tanúskodik, a fiatal Aranyady Györgynek *Három óra múlt öt perccel* című szövege érzékletesen idézi meg a vidéki vasútállomások fojtott éjszakai levegőjét, de még ezekben a figyelemkeltő novellákban sem lelhetjük föl a társadalmi fekélyek, a „lázító igazságtalanságok” és „gonosz akadályok” megnevezésének intencióját. Még kevésbé Dudás Kálmán *Kandúr mászkál a kuckóban* című novellájában, amely a fiatal Móricz Zsigmond modorában mondja el egy dúvad parasztember és hűséges felesége elhidegülésének, majd egymásra találásának „megható” történetét. Ugyancsak a meghatás célja vezérli Adorján Andrást a *Tiszai imádságban*, amely elégtelen prózaírói eszközökkel, már-már érzélgősen eleveníti meg egy Zágrábra sodródott Tisza menti ember keserveit. Ezekben a novellákban már sztereotípiákba fulladnak a helyi színek, azokról nem is szólva, amelyek a hiteles regionális jelleget egy-egy Pero vagy Stevo bácsi fölléptetésétől remélték. S végül nem kis számban ott vannak azok a novellák, melyeknek szerzői nem voltak hajlandók erőltetni a látszatot, hanem a maguk szerény tehetségéhez mérten tovább haladtak megkezdett újukon, s egy-egy igénytelen tárcát küldtek meg a szerkesztőnek.

Míndez azt jelzi, hogy az *Ákácok alatt* koncepciója csakugyan meghiúsult. Szenteleky ellentmondásos vágyképzetei nem tudtak tüzet csíholni a magabízó vidéki dilettánsok gyülekezetében. S mégis, elkeseredett, már-már irracionális gesztusa, mellyel a semmiből valamit, értéket, maradandóságot, jövőt akart kicsikarni, irodalmunk legfényesebb pillanatainak egyikét idézi. Különösen ma, harmadszori szétszórattatásunk napjaiban, midőn nyomorúságunkat tetézendő egyesek újra meg újra afelől szeretnének meggyőzni bennünket, hogy autochton irodalmunk nem volt, nincs, és nem is lesz.

JEGYZETEK

¹ *Kéve*, vajdasági költők antológiája, egybegyűjtötte Csuka Zoltán, a Képes Vasárnap kiadása, Novisad, 1928

² A körlevelet lásd: *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933*, Szenteleky Társaság, Zombor–Budapest, 1943. 329. l.

³ I. m. 340. l.

⁴ I. m. 361. l.

⁵ I. m. 359–360. l.

⁶ I. m. 360–631. l.

⁷ *Ákácok alatt* címmel a Jugoszláviai Magyar Könyvtár 4. és 5. köteteként a gyűjtemény még az év tavaszán megjelent.

⁸ A vitát a mellőzött, hiúságában megsértett Havas Emil kezdeményezte *Vicinális irodalom* című cikkében, melyre Szenteleky azonnal válaszolt (*Kalangya*, 1933. 7. sz.). A disputáról *Irodalmunk és a Kalangya* című kötetünkben fejtettük ki véleményünket; Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984. 19–20. l.

SZENTELEKY KORNÉL BARÁTNŐJE

B O R I M R E

Szenteleky Kornél levelezéskötetének a végén Töredékek cím alatt olvashatók Szattler Katinkának írott levéltöredékei az 1926 és 1930 közötti évekből. Különböznek ezek a levélrészek a más címzetteknek küldött levelektől: hozzájuk hasonlítókat nem találunk a testes, majd négyszázötven levelet tartalmazó gyűjteményben. Különös a címzett: Szattler Katinka asszony, s egyedülálló a levelek tartalma is: a nyílt elméjű Szenteleky Kornél, az esztétikához értő és a művészeti kérdésekről nyilatkozó filozófus fogalmazta őket. A barátaihoz írott levelekben az irodalomszervező beszél, agitál, tervez és biztat. Itt az irodalom- és művészetértő, a vallomások, a lírai ihletettséggű nyilatkozik.

Joggal kell tehát kérdeznünk, ki volt az a nő, aki ilyen típusú megszólalásra készítette Szenteleky Kornélt, milyen tulajdonságokkal bírt, hogy írónk művészi bizalmát annyira élvezte? Legegyszerűbb lenne azt mondani, hogy Szattler Katinka Szenteleky Kornél „drága barátnője” volt – a három ismert női társ között a leginkább inspiráló. Pesti barátnői, ha voltak (s miért ne lettek volna?), művészkörökből kerülhettek ki, színésznők, talán piktorlányok. Szattler Katinka az 1920-as évek második felében kapja a barátnő szerepét, majd Szenteleky életébe lép – mint Bisztray Gyula írta – „egy berlini egyetemi tanár özvegye”, akinek 1929-ben szicíliai útján a kísérlője, s akit elvisz Szivácra is – „bensőséges, tiszta, meleg barátságuk” bizonyosságaként. Ő lehetett az az Éva asszony, akivel 1930 tavaszán Dél-Franciaországban akarta a tavaszt várni. S közben Sziváccon ott van Póth Erzsébet tanítónő, akihez, ismét csak Bisztray Gyula szerint, ugyancsak „lelki barátság s talán reménytelen szerelem” fűzte, s kit halála előtt feleségül vett, viszonyukat mintegy ilyen módon törvényesítve!

Szattler Katinka amolyan francia irodalmi módon lehetett Szenteleky barátnője, s e barátság mintáját is felismerni vélhetjük Georg Brandes és barátnője viszonyában, amelyet Szenteleky Kornél 1924-ben (1924. február 10-én) ismertetett a *Bácsmegyei Napló*ban Brandes barátnőjénél című tárcájában. Idéz is Brandes leveleiből, s jellemzése szerint „csupa gyengédség, gondoskodás, finom csevegés s a végén mindig édes derűs harmóniába olvad fel a levél”. Szentelekyék a test és a lélek szümposzionjait élhették meg a kamenicai Évavillában. Az ilyen feltételezésre mind Herceg János, mind Csuka Zoltán nyilatkozatai feljogosítanak bennünket. „Mind többet járogatott Kamenicára, tudóvizsgálatra, aztán ott maradt vacsorára, sőt sokszor éjszakára a főorvosnál, akinek feleségével, Szattler Katinkával esztendőkn át váltott leveleket. Nem tudni, miféle barátság volt ez. A tény, hogy csak töredékeket lehetett nyilvánosságra hozni az asszonyhoz intézett levelekből, arra vall, hogy több volt irodalmi barátságnál.” Ezt írta Herceg János, aki nem tudhatta azt, amit Csuka Zoltán tudott, hiszen egyedül Csuka volt „beavatva” ebbe a Fruška gora-i szerelmi-szellemi idillbe: Csukával nemcsak Újvidéken, de Kamenicán, az Éva-

villában is találkozott. Az ugyancsak Újvidéken élő Fekete Lajosnak írott levelekben ellenben nem bukkan fel Szattler Katinka neve, s a kamenicai látogatásokról sem esik szó.

Kamenicára – feltételezhetően – 1925-ben vagy a következő évben került, mert 1925-ben hatalmasodott el tüdőbaja egy influenzajárvány után: „egy éjjel, amint egyik betegétől hazatérőben volt, erős köhögési roham fogta el – írta Bisztray Gyula. – Az utcán lett rosszul, ahogy később feleségének elmesélte, a téli éjszakában fehér volt minden, körülötte meg piros lett a hó.” Ezután változik meg külföldi utazásainak célja és jellege is: addig szellemi éhség, azután a gyógyulás keresése a döntő mozzanat a választásában: ezért utazott el egészen Egyiptomba is!

Kamenicán Szattler Mátyás volt a tüdőgondozó főorvosa, az ő vezetésével ápolhatták Szenteleky betegségét is. Szattler Mátyásról és feleségéről, Katinkáról azonban nagyon kevés, amit sikerült megtudnunk. Szattler Mátyás 1913-ban általános orvos Újvidéken, lányok, Éva, 1916-ban született, a család tagjai pedig – Csuka Zoltán szerint is – 1942-ben, az újvidéki razziaiban tűntek el.

Művelt asszony volt Szattler Katinka, irodalomért rajongó művészlélek, a szépség imádója, s talán kicsit irodalmi kékharisnya is, aki, mint Csuka Zoltán írta, „annak idején a legnagyobb európai írókkal levelezett”, s írt – prózát, verset egyaránt. „Ma is őrzöm egy versét – írta Csuka –, amelyben szinte megjósolta tragikus halálát.” Katinka asszonynak Szenteleky idézhette Epiktétoszt, emlegethette Aquinói Szent Tamást, Szent Ágostont, Kempis Tamást, dicsérhette Jakobsent, és bevallhatta, „kicsit rokonnak érzi magát Jakobsennel és tétova hőseivel”, s panaszkodhatta jellemzésével, hogy „azután ő is köhögött, sápadt volt és vértelen”. Parádézhatott Flaubert iránti rajongásával, s kölcsönözhetett az asszony könyvtárából Flaubert-tanulmányt. Nyilván határos volt, ahogyan az esztétát megjátszotta az ugyancsak esztétizáló asszony előtt, aki belemegy ebbe a kettejüket jellemző szerepjátékba. „A múlt héten nyolc vaskos kötet könyv érkezett Bécsből, javarészt művészetbölcseleti munkák és egy különösen érdekes és lenyűgöző: *Bildnisse der Geisteskranken*. . .” S beszélhet az asztalán halmozódó könyvekről, hogy tíz nap múlva (1926. május 28-án) már az asszony segítőkészségét nyugtázhassa: „Az is sok szeretettel kell megköszönnöm, hogy készülő munkámra gyűjti a forrásmunkákat. Zweig könyvére nagyon kíváncsi vagyok. . .” Bizonyára imponáló, ahogyan beszél: „Előre érzem, hogy a végén mégiscsak lesöprök mindent az íróasztalomról és megírom tisztán a saját agyamból a tanulmányt (ti. Az örület és képirás címűt), ami talán inkább költeménynek lesz nevezhető. A végén nem lesz három oldal forrásmunka felsorolva öt vagy hat nyelven, de a könyv talán érdekesebb lesz így.” Nyomban a maga kezébe akarja venni a szellemi kezdeményezést kettejük viszonyában, mert irányítani, befolyásolni olvasmányai megválogatásában. Ne Dosztojevszkijt olvassa, sugalmazza, hanem Puskind! Kitetszik, a *Kesergő szerelem* írója most sem tudja megtagadni magát.

Érthető mindez, hiszen Szattlerék látszanak pótolni azt az elvesztett édent, amelyet a háború éveiben Pest és *A Hét* köre jelentett neki. Panaszai ugyanak-

kor más karakterűek, mint az író társaknak küldött panaszok. Önmagából többet mutat meg – a bölcselőt például elsősorban a Szattler Katinkának címzett levéltöredékekben ismerhetjük meg. Neki mintegy kifejti nézetét nem a politikáról, de arról is, hanem a létről és az eszményeiről. Csak így találhatunk az elgondolásra, mit Szenteleky szavaival Raoul France „rendtana” jelent. Ez az a filozófia, amit maga France „objektív filozófiának” nevez *A növények élete* című művének jegyzetében. Közös felfogásuk lehetett az, amit France-nál találtak: s az is kitészik, 1926-ban adta meg magát ennek az életgondolatnak. Raoul France könyvének végén *A botanika filozófiája* című fejezetben olvashatjuk, hogy „az új filozófia emberének nem lesz nagyobb gondja, mint az, hogyan fejlesztheti ki a legtökéletesebb nemzedéket, hogy az a létet a legtökéletesebben kihasználja, mert tudja, hogy csak eddig terjed az értelme”! Innen érti meg, hogy Szattler Katinka kézen fogta és mondta: „az életnél szentebb és előbbre való ügyünk nincs”, s hogy ő is az „élet fiaihoz tartozik”. S ezt a gondolatot meg is kitészni az asszonyoknak. A szépet élvező asszonynak a maga szavaival is igazolhatjuk ezt a gondolatát *Az erdő halála* című lírai tárcájából (*Bácsmegyei Napló*, 1925. I. 25.): „Jel és figyelmeztetés az elmúlás itt az erdőben. Figyelmeztetés, hogy örök a halál – és fut az élet, Minden törekvés, életvágy, dacos küzdelem bizonyossággal: mementő. . . Őszi erdő! . . . Por és hamu lesz minden, ami élt, él, mint ezek a hervadt, fáradt lehullott levelek, amelyek saját vérükkel táplálják az eljövendő új lombnemzedéket. Csodálatos titok: a lehullott levelek helyén már ott lapul szerényen, ott pironkodik barna-piros alázatban a fakadó rügy. Kis levél- és virágpalánták elmúlt tavaszokba fogant új tavaszok. A nap csókjára várnak, hogy felébredszte őket, hogy az életnek, beteljesülésnek nyomán dac, várás és harcok árán is kitörjön újra a zengő, a dadalmasan ujjongó örökegy – az Élet!”

A kevés számú Szattler Katalin-szöveg legszebbikéből és legjellemzőbbjéből való ez az idézet, zárórésze Ferdinand Hodler svájci festőművésznek *Az erdő halála* című képét leíró írásának. Honi ízléstörténetünknek is kedves epizódja ez a Hodler-jellemzés. Amikor ez az írása megszületett, a berni művész mindössze hét éve volt halott. A szimbolizmus enciklopédiája a szimbolisták közé sorolja, míg *A modern festészet lexikona* a Jungendstilt, a szecessziót is emlegeti festményeivel kapcsolatban. Szattler Katinka interpretációjában az a természetvitalizmus szólalt meg, amit Raoul France is hirdetett. Az élmény- és ezzel kapcsolatban a természetfestésben nyilván Szenteleky tanítványa volt a kamenicai széplelek:

„Az erdő halála – elnézem – milyen megindító, szép, ijesztő. Mélyen bent a fák között, a földbe szédült, síró, lármás falevelek. Még nincs vége az ősznek: még hullik, esik, száll a levél, hangtalanul a csöndben. Ó, ez a levél-eső, levél-halál, ez a kóválygós, ez az élet fáiról csorgó sápadt, vértelen színcsoda. Elnézem a leveleket, a halálba keringőket és magamba szívom a haldokló erdőnek, a hervadt falombnak, ennek az ijesztő ősznek fanyar illatát. A ferdén érkező őszi napsütés különös megvilágításában, átszellemült fatörzsek és ó-arany, bronz, rozsdá színű levelek hirtelen felcsillanásában váratlanul belém dobban,

mint valami látomás, álomszerű elérhetetlen messziségből, ennek az őszi napnak, a mainak sejtelmes, varázslatos mása. . .”

S talán érzékelhető Szenteleky Őszi élmény című lírai tárcájában, „hírfejtésben” (1925. X. 10.), hogy éppen Szattler Katinka őszt dicsérő szövegére küldi a választát:

„Ó, milyen messzi, magános múltba temetkezik az a langyos, aransugáros októberi délután, emlékszik még rá, kedves? Incselkedik, fátyolt ölt magára, majd tompul a fény, alig látszanak a mozdulatok s nem hallatszik a hang, a csintalan csicsérgés, vidám párisi dalok szökellése. Süpped, lapul a tegnapi, sok sárga levél hull már reája s most ismét hulldogál a tölgyek, platánok s nyárfák lapos, tétova könnye. Az avar kesernyés íze úgy nyúlik a párás levegőben, mint panaszos tilinkó, mely hangszer egyébként ismeretlen azon a vidéken.

Emlékszik még a csendre, arra a rőt, fáradt, őszi csendre, mely az erdőben sóhajtozott? . . .”

Természetesen a Hodler írás a másik két, elének került Szattler Katinka-szövegre is ráirányítja a figyelmet, s ezek az írások is azt mutatják, hogy az az európai dekadens modernség, amelyet Hodler szimbolista-szecessziós természetélménye fejezett ki, élménnyé vált nálunk is. A Diadalmas szökeség című írásában a „szökek előnyben” jelszót kommentálja Anita Loos könyve kapcsán, egyszerre mutatva Josephin Baker barnaságára és a tizianvörös hajzuhatagokra, miközben itt az új ideál, az „American girl”, „ez a hajmeresztő mutatványokat produkáló »leányka«, ez a Vesta süzecske, aki csodálatosan egyesíti természetben a fiúnak és a szütleánynak finom testvonalát. Csodálatos összetétele az ijesztő tudatlanságnak és még ijesztőbb romlottságnak”. Azt is tudja, hogy Frank Wedekind Luluja a Pandora szelencéjéből jövendőlte meg ennek a nőtípusnak az eljövételét, a „gyenge, finom, illatos, puha, ápolt leányhúsát, a természetlenségre ítélt lányasszonyok húsát” (1926. XII. 25.).

Megglosszázza a „hírkopf” fogalmát, amelyről azt tartja, hogy a „szűk keretekbe szorítása nagy, fiatalos nekilendüléseknek”, és az életigenlés témájára ír himnikus mondatokat:

„Az életigenlés és az önmagáért felelősséget vállalás a ma költészetének etikai alapja. Enélkül nincs igazi élet. És tárgya: a magát a jelen nyomorúság bilincsbetöréséből fel- és kiszabadítani akarás, a tiszta, még az elfojtottságban, megtépázottságában is diadalmas életörömnék: riadó és egyben újonctoborzása az örök harcnak, dacnak és meg-nem-alkuvásnak, de egyúttal az örök mozgásnak, és az örök, kiapadhatatlan örömi életnek.”

Tudunk (Szenteleky leveléből) egy negyedik írásáról is, amelyben az utalások szerint – Paul Wegener német színészről és rendezőről beszél, aki játszott a *Gólem* című filmben, s Strindberg *Haláltánc* című drámájában alakította a tűzérőnagy szerepét. Szenteleky természetesen Csehov és Dosztojevszkij alakjait állítja szembe Strindbergével és Wegenerrel.

Kár, hogy viszonyuk az 1920-as évek végére valahogy elsekélyesedett, s Szenteleky sem Kamenicán kereste már a gyógyulást. Leveleiben a *Vajdasági*

Írás szerkesztése körüli gondok szólalnak meg, az irodalom és a művészet esztétikai kérdése helyett pedig az irodalompolitikus gondjai. Gondolom, ez már kevésbé lelkesíthette az asszonyt. Fel-felcsillant ugyan egy-egy bekezdésben inkább a vallomásos panaszkodó, semmint az élvező esztétikus arcéle, s még mindig Szattler Katinkának vallja be ideológiai kríziseit. S nagyon hatásos, ahogy az utolsó közölt levelét 1930. november 16-án zárja: „Nem várok már semmit, csak keresek és el-elsüppedek a csüggedés óceánjában. Tudom, hogy minden hiábavaló: a keresés, az élet, a halál, a hit, a vigasz, a holnap és a tovább. Jó volna menekülni ezektől a borzalmas ürességektől, asszonyom, de fáradt vagyok és még egy kicsit kíváncsi is, mint az a megkövült eb Pompéiben, aki kandi szemmel nézett bele a lávába, valószínűleg arra gondolt, hogy hátha a láva megkíméli őt, talán megáll előtte.”

S e levél egészét pedig akár „elbocsátó szép üzenetnek” is tarthatjuk, ha nem asszonykérő levélként fogjuk fel, és úgy olvassuk!

SZENTELEKY PECHÁN-KÉPE

BORDÁSGYŐZŐ

Noha Szenteleky Kornél és Pechán József barátságának „tárgyi bizonyítékai” mára már alig maradtak, nem nehéz elképzelni, hogy a környezete szellemi tunyaságával örökké küszködő Szenteleky a már-már európai magasságokba tört Pechán Józsefben idősebb szellemi testvérére talált. Bár tizennyolc év korkülönbség választotta el őket, és vérmérsékletük sem volt azonos – Szenteleky halk szavú széplélek, Pechán viszont robusztus bohém –, szellemi rokonságuk tartópilléreit kell látnunk abban, hogy Szenteleky is fest, Pechán is ír, és mindketten kitűnő zenészek, műkedvelő előadások rendezői és színészei is.

Pechán Józsefet az első világháború befejeztével verbászi magányában látogatja meg Szenteleky nem sokkal szíváci letelepedése után, hogy aztán Pechán Béla emlékezése szerint gyakori vendég legyen a házban. Egy 1920-ban Verbászon megrendezett Chopin-est fűzi szorosabbra barátságukat, s ennek a koncertnek az emlékére ajándékozza meg a festő a fiatal költőt dedikált önarcképével, amely majd a második világháború után kerül vissza a Pechán-hagyatékba, nem máshonnan, mint egy Verbászon letelepedett montenegrói család trágadombjáról. Pechán Béla emlékezete szerint Lázár Iván verbászi fogorvos szomszédja disznóóljának közelében fedezi fel az időközben teljesen bemocskolódtott képet, amelyet az új háztulajdonos mint „fasiszta bűnjel” dobott ki azonnal a letelepedésük után Póth Erzsébet német származású, deportált nagynénje házából. Póth Erzsébet, mint tudjuk, Szenteleky élettársa volt, s e sorok írója joggal föltételezhetette, hogy az író 1933-ban bekövetkezett halála után nemcsak ezt a festményt, hanem esetleg az azóta is nyoma veszett Szenteleky-könyvtárat is ott kell keresni. De erre vonatkozó nyomozása hiá-

bavalónak bizonyult, s megint csak föltételezhetjük, hogy esetleg e ház Zsolnay-csempés búbos kemencéje nyelhetett el sok mindent. Egy egész könyvtárat azonban mégsem. Csupán mellesleg jegyzem meg, hogy maga Póth Erzsébet egy későbbi levelében az evangélikus templom tövében elrejtett betonkútról ír, ahova kiköltözésük előtt a hagyaték egy részét mentették, de ez a permetezésre használt betonmedence sem került mind ez ideig elő.

Visszatérve Szenteleky és az idősebb Pechán kapcsolatára, előjáróban el kell mondani, hogy Szenteleky 1922-ig, Pechán József korai haláláig inkább csak tisztelője volt a festőnek, mert esszéisztikus vagy kritikai véleményt Pechánról a festő életében nem mondott. Szenteleky a húszas évek elején – bár előzőleg, mint tudjuk, képzőművészeti krónikása is volt már *A Hét* című újságnak –, még bátorítalanul szemlélődik a Pechán-műteremben, hogy csak hónapokkal a festő halála után írja meg első tanulmányát Pechán Józsefről. A *Bács megyei Napló* 1922. karácsonyi számában közölt egész oldalas írásról van szó, arról az írásról, amely valójában vázolata az akkor készülő *Színek és szenvedéseknek*, amit viszont 1923. március 6-án, Pechán József halálának első évfordulóján olvas majd föl a koszorúzást és a gyászmisét követő kaszinóbeli rendezvényen.

Meglátások, impressziók, érzések vegyülnek a *Bács megyei Napló* közölte cikkbe az értéktételek helyett, a „szívét viszi bele minden ecsetvonásába”, a „bámulni kell nagyszerű rajzi tudását”, a „különösen tájképei és csendelelei ragyogják vissza derűs, ötletes, jószívű és jókedvű hangulatait” típusúak, s mint ha itt még nem a kritikus, hanem a költő szólalna meg a túláradó rokonszenv hangján. Az írás nyilvánvaló alkalmi jellegét maga Szenteleky is érzi, de mint ha a mély főhajtáson túl más célja is lenne. „Csupán egyes megrendelt arcképnél lehet észrevenni a kedvetlenséget, a rosszul palástolt unalmat, egyedül itt lehet Pechánnál imitatív művészetéről szó, máskülönben mindig autentikus, Hindebrand meghatározása szerint: kutatva alkot, művészi érzéseket elégít ki, szóval poétája és nem leírója, lemásolója a természetnek. Sokat foglalkozik azonban azokkal az arccal, melyek érdeklik és vonzzák. Fény-, szín- és tónuskeresése szinte tiszta lélektan. Különösen önmagát csodálta, kutatta és elemzi, mint az önmagát megismerni vágyó öreg bölcs. Önarcképei kegyetlenek és nagyon mélyek, szinte tragikusak. Őszintén, egyszerűen és fájdalmasan adja a szárnyaszegett lendületet, a kínlódó, magában álló művészt, a bilincsbe vert akarat kemény komorságát.”

Szenteleky, mint látjuk, az önarcképekben fedezi föl először Pechánt, s megállapítása máig érvényes, de hogy ebben az első megnyilatkozásban Pechán művészetéről még inkább a költő, mintsem a műértő szólal meg, azt írásának zárószorai is bizonyítják: „Élete: művész sors, halála: az elfulladtak, az elhagyottak hangtalan tragédiája. Lehajtjuk fejünket a falusi temető egyszerű sírhantja előtt és lelkünkben a szomorújátékok nemes borúja foglal helyet. Hisszük és reméljük azonban, hogy ez a lapos, falusi sírhalom kiemelkedik a sivár, dermedt, ólszagú síkságból, nagygyá nő, magassá nő, hegygyé csúcsosodik, melynek ormát a magasságok örökös napja aranyozza be, melynek szikár szik-

láít a megbecsülés, a megértés csodásfényű sugarai cirógtatják, mint hosszú, puha, illatos női ujjak, melyek bőkolós babért helyeznek a meg nem értett, hősies, hatalmas halmokra.”

Mindezek a gondolatok és mondatok szinte szóról szóra megismétlődnek a *Színek és szenvedések* Dettre János előszavával megjelent kötetben is, azzal a különbséggel, hogy itt a múlt század végi és az e század elejei művészettörténet áramlatainak mozgásában vizsgálja Pechán művészetét, és kimutatja, hogy ha első müncheni tartózkodása nem lett volna elfecsérelt idő, akkor már azon az úton járhatna, amelyen Manet, Renoir és Picasso, a „sincérité” hirdetői. Így vizont a Hollósy iskolába csak a századelőn érkezve „fáradtabb izmokkal jut el oda, ahonnan már akkor, első müncheni tartózkodása alatt kezdeni kellett volna”. Nem nagyképű megállapítása ez Szentelekynek, különösen akkor, ha ismerjük *Törekvések és irányzatok a modern művészetben* című tanulmányát, amely alapos művészettörténeti és művészetfilozófiai felkészültségről győz meg bennünket. Szenteleky tehát otthonosan mozog a századvég és századelő izmusaiban, de mint írja, számára nem a név a fontos, „a lényeg nem a nevekben rejlik, a lényeg röviden az, hogy a mának művészetében az érzési elem a döntő, a mozgató, az irányító. Az új művészi irány művésze teljesen, szinte maradék nélkül azt akarja adni, amit érez”.

Ennek a hitvallásnak rendeli alá a Pechánról vallott nézetét is. Festészetét férfiasnak, határozottnak és őszintének nevezte, aki nem szereti a ködöt és az alkonyi elbágyadásokat, helyette a „duzzadó derű, a nyílt, nemes szókimondás” a fegyvere.

Bár őszinte rajongás hatja át ezt a tanulmányát is, itt már Pechán József művészetének egyetemes értékeit tárja elénk, s kimondja azt a nagy igazságot is, hogy felénk őt „kevésbé becsülték és jobban szerették”. Kell-e ennél tragikusabb művészsors, kérdezhetnénk ma is, hetven esztendővel később?

Szenteleky a későbbiek folyamán is többször visszatér Pechán képeihez. A *Bácsmezei Napló* 1924. augusztus 20-ai számában egy egész fejezetet szentel ismét Pechánnak, noha e csoportos kiállításon ott szerepel Balázs G. Árpád, Oláh Sándor, Geréb Klára, Lenkei Jenő és a szobrász Baranyi Károly is. De őt ismét csak Pechán nyugózi le, felróva a szervezőknek, hogy „csak egy” szobát kapott. „Itt mint erősen naturalista színlátó szerepel, amott dekoratív hatások keresője, egyik képén heves színmámor kedvelője, a másikon megérezni a nagybányai levegőt”, hogy végül némi keserűséggel állapítsa meg, miszerint „fájdalom, hogy a mester utolsó irányát, amelyben új formalehetőségeket keresett a pointillizmus vibrálásában, a posztimpreszionizmus egység és kifejezés törekvésében – egy kép sem képviselte”.

Noha képzőművészeti jegyzeteiben még többször fölbukkan Pechán József művészetének jellemzése, Szenteleky még csak egyszer, a rövid életű újvidéki *Revü* 1926-ban megjelent negyedik számában emlékezik meg festőnkéről, ahol a művészi sorsának a tragikumát a mindenről lemaradásban látja. De így is „megértette az akadémiai klasszicizmust, az impresszionizmust, az uhde-i na-

turalizmust, Cézanne-t, Matisse-t, sőt talán Picassót is, s így akart eljutni az ő tiszta, tökéletes kifejezőmódjához”.

Végezetül idézzük Szentelekyt a *Bácsmegyei Napló* 1926. december 14-ei számából, ahol egyetlen mondatba sűríti róla alkotott nézetét azzal, hogy nagy gyűjteményes kiállításáról megállapítja: „Pechán József egész munkássága, művészi fejlődése és buzgó formakeresése világosan és gazdagon tárul fel. . . a képek legnagyobb része a diadalmaskodó magyar impresszionizmus lelkes éveiből való, amikor Iványi-Grünwald, Fényes, Ferenczi, Thoma és Téri művészetük zúgós zenitjén vannak, amikor Nagybánya diadalmasan bevonul a Múcsarnokba”.

SZENTELEKY KORNÉL ÉS HERCEG JÁNOS TALÁLKOZÁSAI

TOLDI ÉVA

Huszonnégy éves volt Herceg János, amikor 1933. augusztus 20-án Szivácon meghalt Szenteleky Kornél. Az igen rövid ideig tartó személyes ismeretség ellenére mégis Herceg János lett az, aki a legállhatatosabban kitartott a Szenteleky meghirdette eszmék mellett, műveinek nyolc kötetét rendezte sajtó alá, valamint ő az, aki a legkövetkezetesebben és meglehetősen gyakorisággal idézte fel emberi és irodalomszervezői alakját.

A fiatal íróra rendkívüli hatást gyakorolt Szenteleky Kornél személyisége. Találkozásukat a *Két világ* című visszaemlékezés-kötetben (1972) novellisztikusan beszélte el, s a Szivácon tett látogatás leírásából kiderül, hogy annak személyiség- és irodalmiízlés-formáló ereje volt. Kettejük ismeretsége csak rövid lehetett, ám annál bensőségesebb volt. „Én még emlékszem őszinte, bizalmas összetartozásunk idejére, amikor például Szentelekynek elpanaszolhattam zavaros szerelmi ügyeimet is, amit másnak nem mondhattam el” – vallotta meg Herceg János több mint fél évszázaddal azután, hogy a lelki feltárulkozásra sor kerülhetett (A felfedezés után. Üzenet, 1989. december). A Bisztray Gyula és Csuka Zoltán szerkesztésében 1943-ban megjelent levélgyűjtemény is igazolja ezt a bizalmas, baráti kapcsolatot (Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933). Szenteleky 1933. április 2-án azt írta Herceg Jánosnak Zomborba: „Sok megértéssel olvastam gátlásaidat, jól tudom, mennyire bénítják ezek a képzeletek s milyen csúnya idegállapotba kergetik az embert. Csodálatos a nők csökönyössége és szívóssága! És mert néhány sikert is ér el vele, ez a módszer nagyon elterjedt, majdnem divatos. Legtöbbször türelem kérdése a győzelem, persze zaklatott idegekkel nem igen lehet türelemjátékot játszani. De ne feledd, hogy akaratod rendületlensége sokkal gyorsabban megoldhatja ezt a kínos helyzetet, mint a tér és az idő.” Az idézet nem szorul bő-

vebb magyarázatra: az atyai jótanács az ifjú megvallott lelki gondjain igyekezett enyhíteni.

Herceg János már említett visszaemlékezéseiből azt is megtudjuk, hogy abban az időben Szenteleky volt az egyetlen, aki valóban pártfogolta a fiatal tehetségeket, elolvasta és véleményezte írásaikat. Hogy mennyire fontosnak tartotta a fiatal írók felkarolását, arra egyik, Csuka Zoltánnak írt leveléből is fény derül; a levél 1932. november 6-án kelt Sztári Szivácson: „Magával a Kalangyával nagyjából meg voltam elégedve. Bántott, hogy sok minden kimaradt, különösen két fiatal tehetségű mellőzése érintett kellemetlenül: Dudásé és Herczeg Jánosé. Az utóbbi most szinte meredeken indul felfelé ívelő pályáján, utóbbi két miniatűrje, amit a Kalangyába szántam, nagyszerű, erős írás, láthatárcikkei is jók. Bánt, hogy a M. I.-nak küldött írása se jött ezen a héten. Ilyen »lemaradások« kellemetlenül befolyásolják a fiatalok lendületét.”

A levelezés a bácskai lelkületet bemutatni kívánó novellaantológia, az Ákácok alatt alakulásának történetét is határozottan kirajzolja, s miközben Radó Imrének 1933. március 17-ei levelében szinte esdekel, hogy küldendő írásában „legalább a háttérben legyen kis Bácska, valami idevaló, földünket jellemző esprit locale”, azt is elmondja, hogy a beérkezettek közül „különösen tetszetek” neki „Herceg János kemény, erős novellái”. Elsősorban a Kekez Tuna lakodalmát tartotta sikerültnek. 1933. február 26-án kelt válaszlevelében a lelkesedés hangján szól a szövegről, valósággal lázba hozza Herceg János elbeszélése, amely – tegyük hozzá – egész írói opusának egyik fontos darabja lett; Szenteleky kiváló ízlését dicséri, hogy meglátta rendkívüliségét. „Nagyon kedves uram – írja Szenteleky –, a gyors válasz sok gátló, nyűgös körülményeim mellett a gyors közlés szükségességét jelenti. Sietve, lelkesen akarom közölni Önnek, hogy a »Kekez Tuna házassága« kiváló írás. Kétségtelenül ez eddig az Ön legerősebb, legjobb írása. Igazság, mélység, drámai feszültség, élet és levegő! Nagyon tetszik.” A pusztá dicséretnél azonban sokkal messzebbre megy el Szenteleky, olyannyira eredetinek találja, hogy máris tervei vannak vele: „Roppant sokat várok ettől a Kekez Tunától. Nagyon szép lenne, ha Kekez Tuna életét ilyen novellisztikusan (10–12 novellában) dolgozná fel, amely okvetlenül megjelenne még ebben az évben a Kalangya Könyvtárban.” A továbbiakban pedig Szenteleky korszerű regényfelfogására is ráismerhetünk: „Így tulajdonképpen regényt írna anélkül, hogy a regény szerkezete és kompozíciója írásmodorát feszélyezné. Kérem, kísérelje meg valóra váltani ezt a tervét. Egy ilyen könyvre, amelynek nyugodtan »regény« címet lehetne adni, mindenesetre többen fognak figyelni, mint egy novelláskötetre, azonkívül írói tehetsége is egységesebben, megkapóbban (kevesebb töréssel vagy szaggatottsággal) mutatkozhat be.” Szentelekynek a Kekez Tuna iránti érdeklődése nem pillanatnyi szeszély volt, hanem tartósan biztatta a fiatal írókat a novellaciklus kidolgozására. Szivácrról írja március 10-én: „Nagyon kedves uram, nagyon kérem, folytassa a Kekez-ciklust, hogy egy igazán erős és értékes kötete legyen a Kalangya könyvtárnak. Tudom, hogy Önnek is tiszta megelégedést hoz ez a munka, ha megteremti, útjára engedi ezt a kemény és melegizmú alakot.” Bu-

dapestről, a mártonhegyi szanatóriumból küldött levelében június 17-én, már tegeződve, szintén szóba hozza a témát: „Nem írtál semmit Kekez Tunáról, szinte aggódom, hogy Kekez sorsa és élete eltávolodik Tőled. Nagyon kérlek, ne hagyd elsenyedni ezt a nagyszerű, erős alakot.” S azt is megtudhatjuk, hogy vele ellentétben Szirmai Károly akkor még nem tartotta figyelemre méltónak a novellát. „Tudom, hogy Szirmai gyengének mondja, de ő mindig kicsinyességek között botladozik, semmit se tud zavartalan megérzéssel átfogni, az élet helyett a realitások apró szemölcsseit tapintja és kényszerképzetekkel kifogásolja.” Június 28-án pedig ismét visszatér a novellára: „Nagyon örülök – mondja –, hogy a Kekezt nem ejtetted el és kíváncsian várom további életét.”

Herceg János első novelláskötetéhez, az 1933-ban megjelent Viharban címűhöz Senteleky Kornél írt előszót. A fiatal író már korábban is foglalkoztatta egy kötet kiadásának terve. 1932. augusztus 4-én Golnikról küld levelet Senteleky Zomborba, s megtudhatjuk belőle, hogy Herceg elküldte hozzá tervezett könyvének anyagát véleményezésre; Senteleky azonban ekkor még elutasító választ ad: „Ami a novelláskötet kiadását illeti, egyelőre még várnék vele, mert véleményem szerint csak öt novella lenne alkalmas a kötetben való megjelenésre. A kötetben megjelenő írások között nem lehetnek nagyobb nivó- és erőkülönbségek. Ezért várna talán addig, amíg 8–10 egyformán értékes novellája gyűlik össze. Készséggel segítenék az összeválogatásnál és nagyon örülnék, ha ez a tervezett könyv valóban napvilágot látna.” Az elutasításon aligha kell csodálkoznunk, hiszen Mák Ferenc bibliográfiája szerint 1932 augusztusáig a fiatal írónak mindössze öt novellája jelent meg. 1933. június 28-ai levelében Sentelekytól arról értesülünk, hogy a felkérés – írta előszót a Viharban című Herceg-kötethez – kényes helyzetbe hozza, korábban ugyanis már megtagadta az előszóírást Cziráky Imrének, azzal az indoklással, hogy „a J. M. K. családi könyvtár, amelynek olvasói egyúttal a Kalangya előfizetői is, következőleg az ismertetés, bemutatás teljesen felesleges”. A másik ok, ami a bevezetőírás ellen szólt, hogy Senteleky szívesebben írt volna bírálatot Herceg könyvéről, az előszó és a kritika azonban kizárja egymást. A döntést mégis a fiatal íróra bízta: „Ezért tehát válassz, drága barátom. Ha előszót kívánsz, rögtön megkapod.” Az elutasított Cziráky Imrének pedig július 5-én magyarázza a „bizonyítványát”: „egyedül Herceg János *saját kiadásában* megjelenő víziós írásai elé írtam néhány magyarázó szót, részben, mert ezek az írások valóban magyarázatra szorultak, részben pedig mert a szerző ezzel az előszóval jobban gondolja terjeszthetni könyvét”. A két utóbbi levél megírása között mindössze egy hét telt el, ez alatt az idő alatt készült tehát el az előszó Herceg János kötetéhez.

Senteleky értő előszót írt Herceg János novelláskötetéhez, amely az ifjú alkotó számára egy csapásra meghozta az igazi írói sikert. S bár a kötetben az expresszionista és szürreális víziók mögött megjelenik a realista ábrázolás igénye is, Senteleky – saját elméletével ellentétesen, de írói gyakorlatával egybehangzóan – egyértelműen a víziós jellegét emeli ki a szövegnek. Nem magyarázza, elemzi a víziót, hanem tényszerűen megállapítja: „Vannak igazsá-

gok, vannak hatalmas vágyak és érzések, melyek csak titkos képekben, furcsa szimbólumokban fejezhetők ki.” S abban sem tévedett az előszó írója, hogy „Herceg János is hamarosan kiemelkedik a rónák poros síkjából, és szélesebb horizontok nyílnak meg előtte”.

Természetesen következik mindezek után, hogy Herceg János a Kalangya 1933. októberi, Szenteleky Kornél emlékére kiadott számában parabolisztikus példázatnovellával búcsúzott tőle: a zúgó jegenyék közt van egy magányos, amely csendes, hasznos, óvja a madarakat, s ezért mindenki szereti, a baj is őt éri, ám még halála is értelmes halál.

A Szentelekyvel való személyes kapcsolat ezzel végérvényesen lezárult, ámde tanainak valódi élete csak ezután kezdődött el igazán. Öt év múlva s egy hosszabb, kiábránduláshoz vezető pesti tartózkodás után tér meg szülőföldjéhez Herceg János. A Zarathustra Bácskában című vers jelzi ezt először (Kalangya, 1938. aug.–szept.), majd hamarosan a Bácska mint irodalmi nevelő (1938. aug.–szept.–okt.) és a Cél és vallomás (Kalangya, 1938. október) című tanulmányában a szülőföld szeretetének patetikus megvallása után rátér a Szenteleky meghirdette helyi színek elméletén alapuló regionalizmuskonceptiójának kifejtéséhez, melyben már nemcsak a bácskai táj és lélek hű irodalmi kifejezését tartja fontosnak, hanem Szentelekyvel ellentétben fontosnak tartja „a szélesebb horizont feláldozását”-t a szűkebbért.

Szenteleky azonban a későbbiekben is foglalkoztatta. A Kalangyában 1940-ben Szenteleky szerepe címmel értekezik, fölmérve benne az írói teljesítményeket, az eszmei változásokat és az irodalomszervező és irodalmi vezér szerepét. „Mi volt nagyobb benne: a teremtő vagy az összefogó erő?” – teszi fel a kérdést Herceg János, mint azóta is oly sokan: ki volt nagyobb, az író vagy az irodalmi vezér. Herceg méltányolja ugyan Szenteleky hatalmas műveltségét, hogy több nyelven, több kultúrában is otthon érezte magát, mégis amikor műveit értékeli, saját későbbi nézeteit kéri rajta számon. Azt veti a szemére, hogy első regényében, a Kesergő szerelemben „nem bontakozik ki” „Bácska csodálatos misztikuma”. Novellái, „ezek a semmilyen irodalmi műfajhoz nem tartozó apró remekművek szinte az életem túl játszódnak le és az önmagáért való művészet kiteljesedései”, ám nem állja meg, hogy hozzá ne tegye: „egy nagykulturájú széplélek enyhe izzású líráját és nosztalgiáját” fejezik ki. Művészete „önmagáért való” művészet, s az írásban sem találja meg a célját, „gyökerévesztve él”. Ma is helytálló tanulmányában Herceg János kimutatja Reviczky, Leopardi, Lessing, Nietzsche, Szent Ágoston, Thomas Mann, Romain Rolland hatását. Rendkívüli módon izgatta Szenteleky sokrétű, ám ellentmondásos egyénisége, amely „kiegyenlítette”, összebékítette a szellemi sokrétűséget: „Fejlődése a kollektív irodalomig, állandó olvasója volt a Monde-nak, a francia kommunisták lapjának, könyvespolcán ott voltak a szovjetírók legújabb kötetei, ugyanakkor Grecóért lelkesedett, Fioretit olvas-ta, halála előtt áttért a katolikus hitre és temetésén három pirodinges szokoslista vitt egy koszorút.”

Mégis, Herceg János az irodalomszervező munkát tartotta fontosabbnak, s

még inkább azt, amit ennek a munkának a háttérében fedezett föl: hogy Szenteleky „a kisebbségi öntudat ébresztője” volt azzal, hogy a helyi színek elméletét megteremtette.

Amikor Szirmai Károlytól 1941-ben átvette a Kalangya szerkesztését, Múlt és jövő című programcikkének második részében már Szentelekyvel foglalkozik. Ezúttal műveivel nem, csak eszméivel, s kimondja: Szenteleky „nem hirdetett kevesebbet, mint Reményik Sándor Erdélyben, hogy foggal és tíz körrmel itt kell megkapaszkodni, itt kell élni, ahogy lehet. . .” S mert a rendszerváltozással együtt nem akarta földadni irodalmunk függetlenségét, Szenteleky programját is saját elképzeléséhez igazította, így lett ő „lelki és táji különállásunk” hirdetője a couleur locale-lal.

„Az ő szellemi hagyatékának vagyunk őrizői” – mondta programírásában, s 1943-ban, Szenteleky halálának tizedik évfordulóján a Kalangya első számának első oldalán is hasonló tartalmú cím áll: „A hűség jegyében”, s ez a hűség megint csak a kultúrateremtőnek szólt. Új mozzanat Herceg Szenteleky-szemléletében, hogy ezúttal a „menekülés vágyának oka kisebbségi helyzetéből ered”, s íróként azért „nem lehetett nyers, erőteljes realista”, mert „a hangos magyar szót nem kedvelték ezen a vidéken”, mindennek ellenére azonban hozzáteszi, hogy „lelki-alkata sem erre predesztinálta”. Az 1943. évet a Kalangya Szenteleky-évvé nyilvánította, a Szenteleky-émlékszámban pedig Herceg János Szenteleky zombori évei címmel értekezett. „A múlt opálos kódéből” lép elő az író, akinek a teljes élettörténetét bemutatja Herceg, néhány helyen novelláiból ismert fordulatokat alkalmazva, anekdotákat elmesélve, s a legendákat is felelevenítve nemcsak az író, hanem a város kapcsán is. A komplex ábrázolás után a Szenteleky levelei című ismertető megint csak a pályatársait biztató, ösztönző, irodalmon túlmutató programhoz kötődik.

A háború utáni első kötetének, a Papírhajónak az első írása: Emlékezés Szentelekyre. Herceg János akkor is vállalni merete Szenteleky örökségét, amikor az irodalom iránt egészen más követelményeket támasztottak. 1953-ban jelent meg a Papírhajó, s Herceg mégsem a szocialista realizmus követelményeinek engedelmessé válik, hanem a hazai gyökerekből táplálkozó irodalmat dicséri, és patriotizmusát nyilatkoztatja ki. S közben vállalnia kell emlékező cikkében olyan rosszálló megjegyzéseket is, mint: „vakargatják a polgári emlékeket”. A meleg hangú cikk, amelyben regionalizmuskoncepcióját is meghirdeti, nem volt veszélytelen vállalkozás, s a „semmitől irodalmat teremteni” hősiességét idézi meg.

További kötetekben is felbukkan Szenteleky alakja, a Hazulról címűben (1965) egyértelműen kimondja: „Legyünk őszinték: a jugoszláviai magyar próza messze meghaladta Szenteleky Kornél regényeinek és novelláinak értékét. Az esszében is kifinomultak az elemzés és megvilágítás eszközei, tehát sem művészi, sem kritikai szempontból nem lehet példa ma már Szenteleky.

A szerepével mutat példát. . .”

Az Évek és könyvek (1971) lapjain is feltűnik alakja, memoárkötetekben is megidézi. Újat azonban már nem mond róla. Nyíló idő című kötetében 1940-

ben, 1973-ban és 1989-ben írott Szenteleky-szövegeit teszi közzé. Az idő múlásával mindinkább eluralkodik a lírai hang, s az írásokban immár nemcsak a tanítványi hűség, hanem mindenekfelett a tovatúnt ifjúság utáni nosztalgia hangjai szólalnak meg.

ADALÉK SZENTELEKY KORNÉL ÍRÓI STÍLUSÁNAK VIZSGÁLATÁHOZ

CSEH MÁRTA

Szenteleky egyik jellemző stílussajátságának tűnik, hogy jelzői között, amelyeket egyébként is nagy kedvvel használ halmozottan is, sok az egyéni szóalkotás, a különleges, szokatlan furcsa képzésű szó. A nagyszámú melléknévi igenévi jelző mellett, illetve azzal összefüggésben különösen az *s* hangra végződő szavak keltik föl a figyelmet egyrészt gyakoriságuk, másrészt különleges alaki és stílusbeli sajátosságaik miatt. Olyanokra gondolok, mint *panaszos* (élet), *vezércikkés* (elköszönés), *ákcállás* (szállás), *zűrös* (vihár), *vigaszos/vigaszos* (bizakodás, terv, öröm, keresés), *tapsos* (siker), *széplelkes* (tervek), *varázsos* (gondtalanság), *smaragdós*, *rubintos* (óperenciák), valamint olyanokra, mint *szuszogós* (táblabíró, öregúr), *lihegős*, *kalapalós* (kebel), *ámulós* (tekintet), *farkcsóválós* (dakszli), *zokogós* (éjjel), *mulatós* (idő, múlt), *huhogós* (kasz), *fojtogatós* (szomjúság), *rothadós* (enyészet), *omlós* (lebernyeg, elbódulás), *vágylúktetős* (gyönyörűség), *kiabálós* (élet) stb. A szóban forgó szó- és szerkezet típus nagy frekvenciáját jelzi, hogy a fenti példákat 3–4 prózai műből (regényrészletből, novellából) válogattam, s közülük is itt csak a jellegzetesebbeket soroltam föl. Tudnunk kell azonban, hogy vannak azonos alaki jellegű, de teljesen szokványos vagy csak egészen kis pozicionális értékkel bíró, gyöngébb expresszív hatású szavai is Szentelekynek. Pl. *lázás* (szem), *ólmos* (kőbúra), *lapos* (lejtő), *poros*, *panaszos* (utak), *üveggömbös* (rózsáskert), *bolondos*, *mámoros* (tívornya), *szeszes* (fő), *hasznos*, *trágyás* (barázdák), *hűvös* (por), *nyirkos* (alkonyat), *magos* [!], *biztos* (bástya), *százláncos* (gazda), *éhes*, *lázás* (koldusok), *ködös*, *puklás* (árnyak), *alattomos* (árnyékok), *nemes* (mag), *szegényes* (eke), *dalos* (kedv), *gazos* (ugar), *ragadós* (olaj), *verőfényes*, *tavaszos* (gyermeklélek), *gúnyos* (megjegyzések) stb., tehát valóban olyan egyéni vonásként tarthatjuk számon a jelzők (s ezen belül is az *-s* képzős jelzők) gyakori használatát, amely jellegzetes módon teszi jól felismerhetővé, sajátossá Szenteleky stílusát, s amely valószínűleg nem kis mértékben járul hozzá ahhoz, hogy az irodalomtörténet joggal beszél a „lírikus alkatú Szenteleky”-ről (THOMKA Beáta), arról, hogy „Szenteleky Kornél nemcsak verseiben költő, hanem prózájában is” (BORI Imre), hogy írásai, „meggyőző dokumentumai egy hiteles érzés és gondolatvilágnak” (THOMKA Beáta), s hogy már kortár-

sai is fölsimerik: „egészen egyéni színeket csíhol a környezetbe való bele nem élés tudata” (FEKETE Lajos). (Még az a gondolat is fölvetődhet, hogy ez a stílussajátság a helyi színek elméletével is valamiképpen összefüggésben van.)

Különleges helyet foglalnak el az említett szavak között is azok, amelyeknek képzésmódja, ha nem is számít rendkívülinek, de egészen sajátos. (Mindamellet, hogy a nyelvi rendszer grammatikai szintjén ezek a szavak gyarkoriatok és produktívak.)

Sajátságosnak azért nevezem, mert ötvöződik benne két (egyébként egymással összefüggő) képzésmód, ami kétféle interpretációs lehetőséget is jelent.

Egyrészt úgy is értelmezhetők ezek a szavak, mint igéből *-ós*, *-ős* biverbális képzővel létrehozott névszói morfémakomplexumok, másrészt pedig mint folyamatos történésű melléknévi igenévi alapszóból *-s* denominális melléknévképzővel kialakított derivátumok. Tehát az (i) vagy az (ii) szerint a következőképpen:

(i) *szuszog-ós*, *siet-ős*, *marakod-ós*, *tüleked-ős*

(ii) *szuszog-ó-s*, *siet-ó-s*, *marakod-ó-s*, *tüleked-ő-s*

Ebből az alaki kétarcúságból már magában is adódhat valamelyes stilisztikai értéktöbblet, vagyis ez a vonás „morfológiai szinten járul hozzá a szó poetizálásához” (J. NAGY Mária). Amellett, hogy az alaptag igei (eredetű) tartalmi jelzővé, tulajdonsággá sűrűsödve oda hatnak, hogy tömörebbé, választékosabbá lesz általuk a stílus (vö. ezzel kapcsolatban: A magyar stilisztika vázlat, 204. és 206. l., BENKŐ László: A szépirodalmi stílus elemzése 65. l.), nem is beszélve itt arról, hogy az alaktani szempontból ide sorolt szavak sokszor szemantikailag is kiemelkednek, „kifénylenek” (HARSÁNYI Zoltán) a szövegből.

Az írói stílus jellegzetességeit föltárni igyekvő vizsgálatok szempontjából, mellest, úgy tűnik, nincsen különösebb jelentősége annak, hogy az (i) vagy az (ii) képzésmód szerint jöttek-e létre ezek a szavak – az eredmény ugyanaz. Bizonyítatlanul csak megérzéseimre hivatkozhatok, amikor a második változatnak több esélyt adok. Errefelé mutat egyfelől az *-s* melléknévképző kedvelt és gyakori használata Szentelekynél szélesebb körben is (mint az előbbieken láttuk), valamint az is, hogy bizonyos szemantikai jegyeik alapján a képzőtlen és a képzős melléknévi igenévi jelzők között szembenállás, ill. eltérés figyelhető meg, és Szenteleky, akit „saját, hiteles látásmódjának és szemléletének tudatossága” (THOMKA Beáta) mellett az is jellemez, hogy a stílusművészetnek is jó érzékelője (vö. Szenteleky írásával az Úri muriról, amely a Vajdasági Írásban jelent meg), és mint ahogy ugyanő mondja Milkó Izidorról (ami saját magát is jellemezte, ti.), hogy „a stílussal, írói-nyelvi világgal bíró alkotók közé tartozott” (idézi THOMKA, 109. l.) – erre az egybetűnyi, mégis jelentékeny különbségre valószínűleg tudatosan épített is! A *mosolygó* és *mosolygós*, *daloló* és *dalolás*, *simogató* és *simogatós* stb. párhuzamosságok ezt a különbséget nyilvánvalóvá teszik: a pusztán *-ó*, *-ő* suffixumra végződő szavak (habár az

-ó, -ő képző magában nézve – vö. MMNYR. 387. l. – poliszém is és bizonyos esetekben egyértékű is lehet az -ós, -ős képzővel (ill. képzőbokkal), a jelzett szembeállítás következtében, amint a példaszavakból látszik, mégis alkalmi tulajdonságra, jellegre utal inkább. Az -ós, -ős végű szavakban viszont, ugyancsak az olvasói intuíció szintjén végbemenő párhuzamba állítás következtében, fölerősödik e képző(bokor) „lexikai sűrítő jellegének” (KIGYÓSSY Edit) az a vonása, hogy állandó tulajdonság/jelleg gyanánt érzékelteti az alapszó által hordozott cselekvéstartalmat, és elnyomja a vele kifejezett tulajdonságnak a szövegtartalom aktualitásához kötődő minőségét, az „egyszeri és egyedi” (J. NAGY Mária) jellegét.

Szenteleky szövegeiben ez a jellegzetesen poliszém képző (vö. ÉKsz, NYKK II/430., MMNY, MMNYR 385. l.) túlnyomórészt egyik jelentésével ('olyan, ami jellemző valamire vagy valakire') van jelen. Ezzel meg nem szűnik ugyan a képző eredendően poliszém jellege, s a háttérbe szorult, másodlagossá vált/tett jelentés-elemek asszociációs hatásokon keresztül növel(het)ik a szó expresszivitását (vö. A magyar stilisztika vázlat, 225. l.). Pl. *köhögős* (füst), *ragadós* (olaj), *ölelős* (karok), *hizlalós* (dolog), *szuszogós* (öregúr), *ámulós* (tekintet), *kanyargós* (út), *zokogós* (éjjel), *mulatós* (múlt), *huhogós* (kasza), *fojtogatós* (szomorúság), *rothadós* (enyészet), *omlós* (elbódulás), *vágyliktetős* (gyönyörűség), *mosohygos* (kielégült-ség) – hogy csak a szépirodalmi jellegű írásokból való példák közül válogassunk.

Az 'olyan, ami jellemző valamire vagy valakire' fő jelentéskörben mozgó -s (ill. -ó+s, -ő+s) végű jelzők stilisztikai értékét más vonatkozásban is meghatározza alaki jellegük. A melléknévi igeneveket már az dinamikussá teszi, hogy igei eredetűek. Szemantikai arculatukat az -s képző újból átformálja, módosítja. Az alapszó jelentése a kétszeres során két szűrőrendszeren is átjut, s a képzőktől kapott jelentéspulzusok révén újabb módosulások jönnek benne létre. A már említett szemantikai jegy mellett sok esetben (néha alapszó-besugárzás által is fölerősítve) kimutatható egy olyan mozzanat is, amely a tulajdonságot jellemző „állandó” jegyet egy „kisebbmértékű, csökkentértékű” jeggyel bővíti (vö. GÁLFFY 234. l., A magyar stilisztika vázlat, 206. l.), amibe beleérezhető valami lappangó kicsinyítő szándék is. (Az -s képző ilyen jellege nem ismeretlen sem a leíró, sem a történeti nyelvtan előtt; l. erről a MMNYR-ben és KIGYÓSSY, 284. l.). Elsősorban a gyakorító ígékől képzett mellékeveket említhetem itt: *bókolgató*s, *bírálgató*s (szavak), *bókolgató*s (hódolat), *fejcsóváltató*s (csodálkozás), *találgató*s (emberek). Érezni rajtuk, hogy az író ezeket a díszítő jelzőket az érzékeltetés, a képteremtés: a szövegdíszítés szándékával használja, másrészt viszont azt is, hogy a jelzői tartalmakra bizonyos távolságtartó fensőbbiséggel tekint. „Csak most köszönöm meg szép, *simogató*s soraidat” és „biztosan tudom, hogy *hivogató*s puhapelyhes otthonra találnék nálatok” – olvasható pl. a becsei Draskóczy Edéhez írott levelekben. Ebben a hangnemben a szellem embere beszél az egyszerű halandóval, a „széplelkű magánemberrel” (ahogy egy Mladen Leskovacnak szóló levélben fogalmaz). A jelzők, amelyeket használ, beleillenek ebbe a szövegkörnyezetbe.

Sokszor erőteljes költői képekben (pl. megszemélyesítésekben) jelennek

meg ezek a jelzők, amelyeknek hangulatkeltő, hangulatteremtő értéke különben is jelentős. Például „szökellős allegrók”-ról ír az expresszionista zenével kapcsolatban (Törekvések. . .), „kacagós színek”-ről, „mosolygós hangulatok”-ról (Pechán József), „a nyár dalolós örömérő” (Balázs G. Árpád Ady-illusztrációi), „bömbölős borzalmak”-ról (Egri Viktor Fölkél a nap című könyvének ismertetőjében) és „nagy, lobogós életszerelem”-ről (Csuka Zoltán Tűzhangja kapcsán).

Van eset, hogy alliteráció gazdagítja a képi hatást: *bókolgató*s, *bírálgató*s szavak, *bókolós* babér, *halálvágyós* hangulatok, *hajszolós* hétköznapiak, *hajszolós*, halaszthatatlan dolgaim, *nyikorgós* nyűg stb. Néha viszont erőltetettnek hat a jelzők alkalmazása, s ebben az -*ós*, -*ős* végű mellékneveknek is jut szerep. Pl. a plakátfestés „*kiabálós*, *hangsúlyozós* modorá”-ról írt (Törekvések. . .), „könnyű, ledér, *omlós* elbődülások”-ról (Nászéjszaka), és „*zokogós*, *vergődéses* éjjel”-ről (Kesergő szerelem). Szívesen használja föl őket személyek, dolgok, történések, helyzetek jellemzésére. Branislav Nušićról kétszer is leírja a *mosolygós* szót, egyszer jelzőként („örökké *mosolygós* arc”), egyszer állítmányként („életfilozófiája *mosolygós*”). Onmagáról, saját életviteléről szóló vallomások írsaiban is sűrűn előfordulnak. Különösen nagy frekvenciájú a *sietős* szó, különösen a levelekben. Levelezéséről szólva, amelynek fontosságát többen is hangsúlyozták már, említést érdemel, hogy ezek a szavak – miként a levelek tartalma – a címzetek szerint változnak minőségben is, mennyiségileg is. Átfedés alig van. Draskóczy Edéhez szóló leveleiből való a legtöbb adatom: *buzgós*, *rajongós* (köszönet), *émelygős* (parfüm), *hajszolós* (hétköznapiak), *hajszolós*, halaszthatatlan (dolgaim), *mosolygós* (dolog), *nyikorgós* (nyűg), *nyöszörgős* (hangulat), *pihenős* (visszaálmodások), *ragaszkodós* (szeretet), *ringató*s meleg (szó), *sietős* (program, levél, napok), *sürgető*s (szavak), *ujjongós* (szeretet); és továbbragozott alakokban is: *mosolygósan*, *simogatósan*. A Radó Imréhez szóló levelekben írta le az alábbiakat: *beszélgetős* (este), *csatlakozós* (írás), *ragaszkodós* (szeretet), *vonatzakatolós* (éjszaka); Mladen Leskovachoz pedig ezeket: *bókolós* (kritikák), *csüggedős* (föld), *hízogós* (szavak), *ráterősebb* levél, *törtetős*, *átmodozós* (élet). A *bókolós* jelző kétszer is előfordul a Csuka Zoltánhoz írott levelekben. Fekete Lajosnak ezt írja: „*csüggesztős* dolog küzdeni a közönnyel”. Debreceeni Józsefnek a „*találgató*s emberek”-re panaszkodik, Kristály Istvánnak pedig – egy novella kapcsán – „*süllyedős* érzésről” ír. 1928. március 26-án kelt az a levél, amelyet Draskóczy Edéhez küldött, s amelyben e szavak (is) egy mélyen, meghatóan vallomások, panaszos hangulat (?), életérzés(?) közvetítői, szinte tartópillérei: „Drága jó barátom, [. . .] az ólmos ég, a sok nyűg és *hajszolós* kötelesség ráfekszik a lelkekre a derűs, azúros, gondtalan szanremo-i napok után és ebben a Te leveled az egyedüli *megnyugtató*s, vigasztos jelenség.” Furcsa véletlen-e vagy több annál, hogy a „szép álmok és a sívár jelen” (BORI Imre), vagyis a Szentelekyre olyannyira jellemző költői tájak: a vágyott és a megélt élet leírásaihoz, mint mágneses pólusok köré tömörülnek, sűrűsödnek össze ezek a szavak (magukra s feltűnő lexikai jelzőként az írás fő üzenetére irányítva a figyelmet)?!

Aligha véletlen. A helyi színek palettáján ezek a szavak fontos helyet foglal-

nak el. Csakhogy – s ez a legérdekesebb benne! – akkor, amikor a helyi színek még csak életérzés és nem irodalmi program.

Az *-ós, -ős* végű jelzők előfordulása Szenteleky írásaiban műfajokon átívelő sajátosság: verseiben, szépprózájában, tanulmányaiban, leveleiben, de még az általa fordított szövegekben is fölbukkannak. („Az »ex ponto« című kötetből” címmel jelentek meg Andrić-fordítások a Vajdasági Írás lapjain. Ott olvashatók ezek a mondatok: „talán a föld *mosolygós* gyermeke leszel” és „miért nem ragyog fel a vigasztalás szava mint *hunyorogató* csillag távoli tüze”). De, láttuk, műfajokon átívelő sajátosság a keserű panaszkodás, a bús elvágódás, a mély hangulatiság is, amelynek a sorscsapásokkal sújtott ember személyes tragédiája és – ez ma már mindinkább nyilvánvalónak látszik – bizonyos „geopszichológiai tényezők” (UTASI Csaba) együttesen szolgálnak táptalajául.

Viszont nem jellemzőek az írói opus utolsó néhány évére.

Érdekesnek látszik az a megfigyelés, amihez a *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933* című kötet segített: szinte kitapintható az az időszak, amikor – illetve: amikortól – töredékére csökken a szóban forgó szóalakok frekvenciája az író leveleiben: az 1928. évre esik ez a választóvonal.

Ettől az időtől kezdve szépíróként is sokkal ritkábban használja föl őket. Ritkaságszámba megy az az adat, amely a Kirándulás az életbe (1932) című novellából való, itt az egyik szereplő „gyerekes, *ámulós* tekintetű”-ről ír.

Mivel ezúttal az írói szókincsnek csak egy töredéknyi részét vizsgáltam meg, csak óvatosan kockáztatnám meg azt a föltevést, hogy e mögött a változás mögött stílustörés vagy netán – mivel „a szókincs az írói alkat kifejezője” (TOMPA József) – szemléletváltozás áll. Elgondolkodtat azonban, hogy az irodalomtörténet-írás (l. A jugoszláviai magyar irodalom rövid története, 112. l.) erre az időszakra teszi a helyi színek elméletének születését, ezekben az években vállal Szenteleky vezető irodalomszervező szerepet, szerkeszt folyóiratokat, vállalja az irodalmi vezerséget „a Vajdaságban”. Írásaiban ugyanakkor megriktulnak a sóhajos, panaszkodós hangok. „Ma írni kell és nem csevegni” – írja ebben az időben, s ez szinte jelzésszerűvé teszi, hogy az *-ós, -ős* végű (és más) díszítő jelzőknek miért csökken a jelentőségük ekkor az írói szókincsben, amely a szervezőmunka „láthatatlan erőfeszítéseinek” (THOMKA Beáta) kifejezéséhez már más nyelvi eszközöket választ.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

Irodalmi hagyományaink. (Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Bori Imre.)

Forum, Újvidék, 1971

Ugart kell törnünk. Válogatás a Vajdasági Írásból. Forum, Újvidék, 1983

Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933. A Szenteleky Társaság kiadása, Zombor–Budapest, 1943

Ugartörés. (Válogatta Herceg János.) Forum, Újvidék, 1963

Szenteleky–Senteleki. Forum, Újvidék, 1976

Fábián Pál–Szathmári István–Terestyéni Ferenc: A magyar stilisztika vázlata.

Tankönyvkiadó, Budapest, 1974

Jelentéstan és stilsztika. (Szerkesztette Imre Samu, Szathmári István, Szűts László.)

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974

Benkő László: *A szépirodalmi stílus elemzése.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962

Juhász Gyula költői nyelvének szótára. (Szerkesztette Benkő László.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972

Fóris Karola: Nyelvi érték és poétikai érték. A *Jelentéstan és stilsztika* című kötetben, 137–143. l.

Harsányi Zoltán: A stílselemzés módszeréről. Uo., 188–196. l.

Kigyóssy Edit: Az -s és -i melléknévképző jelentéséről. Uo., 283–286. l.

J. Nagy Mária: A szó poetizációja Vajda János lírájában. Uo. 405–413. l.

Péter László: Juhász Gyula névtelen cikkeinek fölismerése stílussajátosságok alapján. Uo., 454–457. l.

Vajda András: Grammatikai viszonyok esztétikai funkciója. Uo., 635–640. l.

Thomka Beáta: Szenteleky Kornél lírája, útirajzai. In: *Prózatörténeti vázlatok.* JMMT, Újvidék, 1992

Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története.* Forum, Újvidék, 1993

*Imre Bori: Juhász Gyula költészetéről
a magyar nyelvészetben és a magyar irodalomtörténetben
Újvidék, 1993*

DEBRECZENI JÓZSEF
SZENTELEKY KORNÉL

BAZSALIKOM

MODERN SZERB KÖLTŐK
ANTOLÓGIÁJA

SZUBOTICA 1928

MINERVA NYOMDA R. T. KIADÁSA

SZENTELEKY KORNÉL, A HÉT ÍRÓJA

B O R I I M R E

A fiatal Szenteleky Kornél, *A Hét* kritikusa, 1917-ben impresszionista kritikus. Van könyv, amely valóban csak alkalom a számára, hogy egy hasonlatban asszociációs készségét, képzelete pompázó „tudását” bemutassa. Finomkodó, amikor hasonlítani akar: Herczeg Ferenc novellái a *Tűz a pusztán* című kötetben „olyanok, mint jónevű, diszkrét, drága ékszerész készítményei: színükre, alakjukra bár különböznek, egyikük antik melltű, másik idegen drágakő modern foglalásban, az üvegszekrényből a smaragd bús zöldje, a rubin mély bíbora, az ametiszt ábrándos violája puhán csillan elő”, az írónak „előkelő” jegyét viselik magukon. Közöttük pedig vannak olyanok, amelyekből „szokatlan lírai lágyág árad ki”, s olvasva ezeket „mintha meghitt, meleg szobácskába pillantottunk volna be, melynek ajtaja eddig titokzatosan zárva maradt”. Amikor elutasító a véleménye, akkor sem tagadja meg a jelzőkben gyönyörködő, benyomásokra hagyatkozó temperamentumát – a rossz írónak (Gáspárné Dávid Margit *Liselotte* című „biedermeier” regényéről beszél) a szavai idegenek, mondatai színtelenek, fejezetei fakók, epizódjai soványak és sótalanok, a történet pedig szegényes és lélek nélküli. A rossz könyv írója is, mint amilyen Vándor Iván (Várady Ilona) megkapja a „szeszélyes és nyugtalan lelkű poéta” jelzőt, írása pedig a „színes kommentár” minősítést. A rokonszenvező pedig már-már egzaltált a jelzők és hasonlatok feltalálásában: Fodor László első könyvének novellái „érzelmek, vágyak, kába álmodozások tarka, bánatos románcai”, „puha báj, tiszta, üde romanticizmus csillan fel a történetek puha ölében mint komor hegyek között kéklő, szelíd tengerszem”. Dicséri e novellák lírájának változatosságát, stílusának pedig forróságát és frissességét. De dicséri az irodalmi lexikonban sem feltalálható Erdődy Elek „modern, újítgató egyéniségét”, hősről, a kihűlt orgonistáról azt írja, hogy „fagyottan, tarlott, fonnyadt vágyakkal áll a tavaszban, a buja csókéletben, mint kiszáradt jegenyé izzó, fülledt májusvégi éjszakában”. De hogy kritikusai választásai nem véletlenek, azt a Surányi Miklós és Török Gyula könyveiről frott kritikái mutatják, miközben az a szempont ebben a választásban, hogy a bírált mű előbb

A Héiben, illetve a Táltos Kiadónál jelent meg. Kifogyhatatlan Surányi Miklós dicséretében. *A szent hegy* című regényét, mint írja, a „tökéletességet ámuló ijedelemmel” olvassa: „Merész, szilárd, de karcsú megvázolás, hű és lelkiismeretes részletezés, eleven emberi meg tömeglélektan, grandiózus drámai erő, előkelő tárgyilagosság, újraélesztett, friss történelmi levegő, izzó, testies dekorativitás, nyugodt, szívárványos írásművészet találkozik össze szédítő, hatalmas harmóniában.”

Amikor pedig Tabéry Géza *Át a Golgothán* című regényét ismerteti, arról beszél, hogy kellett már a magyar háborús regény „rakétatűz, lelkesedés, gyűlölködés nélkül” megírva, hiszen 1914 tarka, zavaros indulatai leüledtek, elnémultak, meghaltak, következőleg megérték a megírásra. Ebből a Tabéry-kritikából értjük meg a *Kesergő szerelem* példányainak későbbi datálását, az „írtam 1914 távoli tavaszán”-t, mert kritikájában olvassuk: „1914-hez már nyugodtan, hűvös kézzel nyúlhatunk, hiszen olybá tűnik ez az évszám, mint szenge ifjúságunkban elsüppedt dátum, mint letűnt messzeségben gubbasztó határkő, melyet már nem nézünk izgalomtól elborult szemmel, hanem higgadtan, szelíd fáradtsággal és fölényvel”.

Amikor Török Gyula regényeit, *A porban*, majd *A zöldköves gyűrű* címűt olvassa és *A Héiben* kritikát ír róluk, egészen szubjektív lehet a regény hangulatvilágának interpretációjában – a Török Gyula regényének faluképe előképe Szenteleky majdani faluélményének, a porélménynek, a főhős értelmezésében pedig mintha a maga kisregényének Lengváryára gondolt volna: „A lomha, álmos, önző alföldi falu a regény kerete, de egyúttal tragikus motívuma is. . . A por elnyeli a fáradt férfiút, akiben még izzik a vágy, a nagy, örök szerelem a Pesten hagyott egyetlen után. . . A képben kevés a külsőség, a díszítő elem: a falu önző, hortyogó lelkét látjuk, az emberek mohos koponyája, szűk látókörre, otromba, parasztos világnézete, bamba, vad vigyorgása jelenik meg előttünk.” Azután a hős cselekvésre képtelensége, az Oblomov- és Hamlet-analógia merül fel, s ismét a porról van szó, az elnyeléssel fenyegető bágyasztó, bénító porról.

A zöldköves gyűrűben (egy évvel később) a magyar vidéki élet rajzát méltányolja – azt a világot, amelyet „sohasem lehet megírni és elsíratni, mindig friss szépséget és fájdalmat találni az emlékezésben, amely a jelen sívár, zavaros, pénzzel és parvenüséggel fertőzött világában simogató, lélekemelő vigasztalás”. Amikor pedig a regényt bírálni akarja, akkor azt, hogy a mondanivaló súlya a regény vázát elnyomja, attól a hindu templomtól veszi a hasonlatát, amelyen a nehéz és súlyos ornamentika nyomja el a szerkezet vonalait. Végül gyászolja a „szomorú, derék ember hirtelen elköltözését”, akinek írásából „mélységes magyar elbúsulás érződött ki”, írásainak legfőbb érdeme pedig a „szomorú, szinte a kórosba hajló magyar lelkek meglevenítése és felidézése”.

Ha Szenteleky Kornél, *A Hét* kritikusa a hetilap és a Táltos Kiadó írói körének műveiről közli benyomásait fellépésének első évében, a következőkben feltűnik Kassák Lajos, Balázs Béla, Beöthy Zsolt, Szeckfű Gyula, majd Kaffka Margit, Krúdy Gyula, Tersánszky Józsi Jenő, valamint Barta Lajos neve is, a világirodalomból pedig Wedekindé, Flauberté és Ohneté.

Kassák esetében az *Egy szegény lélek megdicsőüléséről* és a *Misilló királysága* című regényéről közli alliterációkkal ékesített benyomásait: „Kassák. . . sűrű vérű, lüktető erővel értékes, súlyos írást alkot. . . Írásmodora megkapó, vakmerő és közvetlen, hasonlatai kínosak, érdesek, bátrak; tékozva tobzódik színekben, szavakban, villámszerű megjelenésekben.” Kassák regényéről pedig megállapította, hogy a „leírásokban, a megfigyelésekben kegyetlen, lúdbőrös naturalizmus válik úrrá, mely nyersvörös seb módjára szelíd undort és életkedvetlenséget fakaszt lelkünkben”. Egy mondatban jellemzi Kassák folyóiratát, a „*Ma* kusza, kába elindulását” említve, a futurizmusnál pedig inkoherenciáját tartja számon. 1919-ben már csak egészen rövidек könyvismertetői. Kaffka Margit posztumusz novellái kapcsán úgy látta, hogy az ő írásmódja „kényelmesebben terjeszkedik, nyújtózkodik a széles, szabad regényben, mint nemes, vad, végtelen rétségeken”, mint az elbeszélés műfajában. Krúdy Gyula műveiben Szenteleky szerint az „eltemetett azelőttök halottsápadt arca piroslik fel újra. . . egy boldog, kacagós Kánaán ezernyi emlékképe válik melegg és ragyogóvá”. A Tersánszky J. Jenő és a Barta Lajos könyve már nem ihleti, Balázs Béláról és Lukács Györgyről szólva pedig megmutatta, mennyire kegyetlen tud lenni az impressziója. Visszautasította Balázs Béla témakeresésének „kellemetlen önérzetességét”, „önteltségének páváskodását” a *Kalandok és figurák* című könyvében, Lukács Györgynek pedig a Balázs Béla védelmében íródott könyvében nem leli fel, hogy „mit akar Lukács György tulajdonképpen”, mert „nehézkés, bágyasztó, émelyítő okoskodás cammog, támolyog végig” a könyvén, s mi több, a „magyartalan írásmódor egy világos, értelmes gondolatot sem vetít elő”!

A Wedekind- és Flaubert-reflexió a műélvezőt mutatják. Wedekind kapcsán impressziói ismét ragyognak: „Keserű filozófia ölelkezett a verssorok mögött a tiszta szemű poézissel, akárcsak csúf, csontos szatír, puha, fehér szűzzel.” Flaubert műve, a *Szent Antal megkísértése* ugyancsak jelzőt leelő kedvét ébresztgette: „Régi istenek, csábos asszonyok, pogány történelmek, döbbenetes világnézetek, sátáni szavak, bűnös beszédek, lázas borzalmak, fülledt paráznaságok, szörnyű szülöttek, örvényező indulatok – évezredek gondolatai és képzelgésői – csapongnak, kavarognak, száguldanak a jeles remete körül.”

A „széplélek” Szenteleky, ha úgy hozta sora, nem riadt vissza a kemény polémiától sem. 1918 októberében *A Hét* védőügyvédeként szólalt meg Andor József, az *Élet* szerkesztőjének Kiss József lapját támadó írásával kapcsolatban, azt mondva el az időközben meghalt Andor József koporsója fölött, „amit az élő és harcos publicistának” szánt. Andor József ugyanis cikksorozatban foglalkozott Irodalom és pornográfia címmel az *Életben* irodalmi jelenségekkel, azt állítva többek között, hogy *A Hét* „rést ütött a magyar irodalom tisztességbástyáján”, s mi több, „*A Hét* nyújtotta azt az idegen erotikumot, mely paráznasággá fajult, s a mai irodalomban felrikító pornográf hangok is tulajdonképpen *A Hét* tetszetősen felszolgált erotikumának következményei”. Erőteljesen vette védelmébe az irodalmi hetilapot, utasította vissza a pornográfia vádját, s valóban csodálkozva kérdezte: „*A Hét* írói közül ki ír, vagy ki írt

valaha is pornográfiát? Egyikük sem volt oly szabad szájú, mint Móricz Zsigmond, aki pedig az *Élet*ben kezdte el értékes munkásságát.” Szenteleky állítása természetesen korrekcióra szorul, hiszen Móricz Zsigmond valóban munkatársa volt az *Élet* első évfolyamainak 1908-tól, de gondolhatott a Harmatos rózsza *Élet*-beli kritikájára is, amelyet Andor József írt, s abban az is olvasható, hogy a regényben „a hús és vér érzékisége megtisztul a lelken keresztül és csak halk, finom pihegéssel hatol hozzánk”. Szenteleky Andorral szemben az irodalom megítélésének művészi szempontjait védte: „Az irodalom: művészet, következőleg csupán művészi szempontból nézhetjük és bírálhatjuk az irodalmat. Az irodalmat nem művészi szempontból nézni annyi, mint a folyadékot hossz mértékkel mérni, vagy az anatómiát zenével akarni elmondani.” A *Hét* megjelenésének idején ez volt az utolsó ellene intézett konzervatív támadás, és ennek éppen a fiatal Szenteleky volt a bajnoka!

A képzőművészeti kritikus éppen csak megmutatta magát a *Hér*ben. Kubinyi Sándor kiállítását nézte a legmegértőbben a Képirók és Képfaragók termekben, s ugyanott a névtelenségbe süllyedt Udvardy Géza képeit figyelte meg, de jegyzi a Szépművészeti Múzeum új szerzeményeiből és Ferenczy Károly és gyermekei műveiből rendezett kiállításokat is. Találó mondatokban jellemez olyan alkotásokat, mint Szinnyei Merse Pál *Pacsirtája*, amely szerinte „még ma is egyik legegységibb és leganarchikusabb művészi munkája” a mesternek, míg Ferenczy Károly *Márciusi estje* a „nagybányai iskola minden nagyvonalúságát, a természet visszaadásának minden heroikus lendületét” mutatja, s „ez a naturalisztikusan fáradt melankóliájú kép Ferenczy különös és hallgatólag piktúrájának legszebb szimbóluma és megnyilvánulása”. A jellemzés folytatása azt bizonyítja, hogy Szenteleky valóban képértő volt, de azt is, hogy Ferenczy Károly volt a nagy élménye, mert ezt írta: „Egész tiszta színei, finom művű felületei, a tavaszi est zománcos csillámlása kihívóan erős témáját kifejezőmódjának energiájával és anyagéreztetésének erejével egyik legszebb munkájává avatják.” Ez az a Ferenczy-mű, amelyet modern leírója, Németh Lajos „monumentális nyugalmat sugalló kompozíciójának” nevez!

A *Hét* tekintélyes, nagy múltú rovatának, a Krónikának Szenteleky Kornél főképpen 1918-ban volt a munkatársa. Alig van hónap, hogy egy-két írása ne jelent volna meg. Kedvére való volt ez az átmeneti, több műfaj határvidékén található forma, hiszen majd az 1920-as években is éppen ő életi a *Bácsme gyei Napló*ban. Lírai alaphang, krónikás időszerűség, publicisztikus könnyedség, szépírói ambíciók és pikturális tendenciák, kulturális érdeklődés mind megnyilvánulhat, mind helyet kaphat e formában s szeszélyes arányokban. Van, amikor esszéisztikus értekezést ír, van, amikor már-már elbeszélés az ő élménykrónikája, amely lehetne emlékkronika is, mint az első, az 1917. július 27-es keltezésű, amely a háború kitörésének a napjait idézi meg – stílus- és értelem-hátterét rajzolva meg a maga életének és korai írósága alkotásának, a *Kesergő szerelem*nek, ti. ezt is, az emlékezést is gyöngyvirággillat lengi be. Lírai följegyzés az *Évforduló*ra című krónikája tehát: „Lassan, lustán húzódnak a múltokat takaró ólomnehéz függönyök, mint súlyos kriptaföldek, és az elsüp-

pedt, elhantolt világ sápadt, mosolygós arca olyannak tűnik, mint ködös, gyermekkori álomkép.” Szimbolista-szecessziós vágyakról beszélt, őszi utazásokról Párizsba vagy az óflamand városokba, tehát a szimbolisták fővárosaiba. De azon a bizonyos „lány szombatdelután” lezárultak az élet- és világ-sorompók: a vonatok a frontokra indultak. Nostalgiai üzennek a *Vergődő vágyak* címűben is, és abban is feldereng a *Kesergő szerelem* fináléja a szökés-motívum megszólaltatásával. „Lelkünkben pedig fájdalmasan fakulnak a távoli tájakért, idegen arcokért vonagló vágyak, s végül oly halványak, oly szépek lesznek, mint égbé szállott szeretőnk emléke. Ki lát még frissen vakító tenger nap sütést, ki emlékszik még narancsligetek illatára s a párizsi tejeskalácsok ízére? Kinek jut eszébe az a buja, busongó dal, amit a tengerparton hallott. . . málnavörös alkonyatkor?” A háború a meghatározó tényezője ezeknek a krónikáknak: már tíz napja nem érkezett levél a frontról (Szent Mihály-napi elégia), az egykori párbajhősök is megkomolyodtak a hírré, hogy a király betiltotta a párbajozást, az egykori gyerekes arcokon „felejtődött a galíciai és doberdói éjszakai vészes sötétje” (A múlt hőse). Az 1918. január 31-i krónikában a breszt-litovszki küszködést meg az angol miniszter „dölyfös békenyilatkozatát” emlegeti, miközben a rideg való képeit sorakoztatja fel, hogy e való ellenében az álom vonzó képeit hívja elő – a bálba készülődés csillogó és irodalmias részleteit: Anyegin unottságát, Ohnet „adósságtól roskatag arisztokratáit”, amint a bálban a „gyenge leányszag” felé indulnak, s idézi a dán filmekben látott társalgási modort. A vidéki élet képei is az emlék fényében látszanak:

„Zsíros disznótorok, maskarás vidéki farsangok jutnak eszedbe, jókedvű, kipirult fánkok sisteregnek a konyhában, ónszínű délelőttökön édesanyád rózsaszín selyemdominóját öltögeti a tüdőbeteg házivarrónő, a szobalány lázveres álarcban ijesztget este, bent az ebédlőben kacagós társaság, hurkaszag, szivarfüst, narancsillat, a sötét gyermekszobában átlüktet a recsegő hangon énekelt magyar nóta, a kövér táblabíróné sikongós nevetése meg a zongora duhaj csapkodása, és másnap füstös, kesernyés a szalon levegője, a zongora hangja oly rekedt, mint a meghült, rezes orrú kántoré.”

Levelet ír „egy riadt, csókos szomorú asszonyhoz” március 1-jén, akinek férje orosz hadifogságban, ő pedig a kacér szépségét árulja, és retteg, hogy mi lesz, ha a hadifogoly egyszer visszatér. A krónikás Szenteleky szinte minden feljegyzésben a háborút örökíti meg 1918-ban is – hadi híreket sorakoztat fel az élet szenzációinak ellenpontjaiként, és az emberek fásult szívvel vannak, mert a „vágy, az öröm, az aggódás, a jókedv kihalt a lelkükből” (Emlékezés egy halványodó tragédiára).

Azután fokozatosan Szenteleky figyelme a jelen eseményeiről mindinkább a múlt felé fordul, az 1914 nyaráig tartó időszakról beszél, a béke gyönyörűségéről, hogy perben álljon a négyéves szenvedésekkel, mint aki hátat fordít a „kínos, keserves politikai jelennek”, amely ott, 1914 nyarán kezdődött. 1918. július 26-án négy esztendőről, a „könny, a vér idejéről” ad diagnózist:

„Minden kisiklott alólunk, minden elsötétedett körülöttünk. Nincs már írás, nincs már kenetes szó, mely feltámasztaná hitünket, nincs holnapunk,

amelyben bízhatnánk. Esüllyedtünk, és szűkölve, könnyörögve kiáltunk régi énünk, régi világunk után. Szeretet után. Gondtalan mosoly, puha örömök, szelíd boldogság, kurta önfeledtség után. Egy nyugodt, szürke nap után, melyre nem csöppennek piros foltok, egy gondolat után, melyet nem húznak a sárba az ólmos gondok. . .

Négy esztendő. . . és elvesztettük önmagunkat.” (Négy esztendő)

Majd hangja emelkedetté válik:

„Ó, fenséges, féktelen, fegyveres fenevad, meddig tart még átkozott – ó, ezerszer átkozott hatalmad? A jónak, a szépnek már egyetlen, erőtlen bimbója sem maradt meg lelkünkben. Régi, fonnyadt virágokat, elsüppedt kerteket keresünk a feneketlen, fekete pokolban, és elvesztett szereteteinkkel, elröp-pent szerény boldogságunkkal szeretnénk még csak egyszer találkozni. Jajongva tárjuk széjjel karunkat, és kérjük, követeljük az emberi életet.”

Barátait idézi meg az 1918. augusztus 2-i krónikájában:

„Ah, ti már nem gondolhattok mindenre, kedves jó barátok ott Galíciában, sáros faluk határában, a Piave medrében, a valjevói temetőben meg Szibéria jeges földjében mohosodó, jeltelen fakeresztek alatt.”

Beszél a népeket uszító szavak ellen a Költészet és orvostudomány című szövegében, krónikát ír a gyűlölködő tudomány témájára, megglossázza Le Bonnak, a neves francia pszichológusnak a háború tömeglélektanáról írott könyvét, amelyben a francia tudós a gall szellem felsőbbrendűségét bizonygatta a germán felett. Riadtan kérdezte: „lesz-e megint egy világ, amikor nyugodtan, szeplőtlen örömmel ülhetni fel a Párizsba vivő expresszre”. Szenteleky úgy látta, hogy az ő világában idegen már a szenvedélyesség. „Igaz – írta –, hogy 1914-ben mámoros kiáltások szelték át az utcát, a sajtót s itt-ott egy-egy tudományos cikkecskét, csakhamar azonban az első Kárpátokban elfagyott lábbal elfagyott a gyűlölködés vadvirága is, és most nem csak a tudományban, de más téren is oly közel gondoljuk az ellenséget, mintha szabadon állana előttünk az út Párizs vagy Velence felé. . .”

Az, hogy a világháború lángjainak rőt fényében emlékezik, meghatározza nosztalgiájának a jellegét és erejét is. Nyilván a szöveg szépségét és erőteljes-ségét nem befolyásolja, ha az olvasó arra gyanakszik, hogy az emlék egészen szubjektív, hogy az író a maga gyermek- és ifjúkorát idézi meg, és a zombori századforduló képei rajzolódnak ki anélkül természetesen, hogy életrajzi tényekként kellene felhasználni őket egy lehetséges Szenteleky-életrajzhoz. De úgy, ahogyan ő például A múlt hőse című krónikájában *A kesergő szerelem* párbajepizódjára utalt, a zombori gyerekkor elképzelésénél bátran átélhető, és helyi színeiben lehet gyönyörködni. A gyerekkori húsvét látványát az eltűnt idő nyomában járó találta meg:

„A templom előtt tarka, rokolyás szoknyák, hejehujás színek, festett arcú bunyevác menyecskék kígyóznak, tolonganak, kavarognak, zsíros, fekete ruhás parasztok pipázgatnak, tereferélinek, és nagyokat pöknek a járdára, a sarkon gyerekek játszadoznak, krajcárt próbálnak a vörös tojásba ütni, délben

nagy sörözés van az Elefántban, a korzón tavaszi ruhák kiabálnak, kacérkodnak. . .” (Halott húsvétok)

Igen erőteljes az apa névnapi ünnepségét idéző Gesztenyevirágzás című krónikája (május 10-i dátummal) a gondtalan szépségek rajzolataival és hangulataival, Szenteleky csorduló lírájával. A névnapi köszöntő tüzetes leírása természetesen az autentikus és maradandó – a bőség, a jólét eltűnte felett sír a képzelet! Líra van egy másik májusi krónikájában is. Először itt fogalmazódnak meg a majdani Szenteleky lírai-nyelvi fordulatai, formálódnak érzésdarabjai: „Nem kérdezem meg magamat: hol vagyok? Lehet, hogy selymes búzaföld, illatos rét vagy sivár ugar van körülöttem. Amott bús fejű fák álldogálnak, erre valami töltés húzódik végig, ott iromba, értelmetlen árnyképek gubbasztanak, emitt kékes bágyadtsággal valami víz fénylik, mint fáradt, vak tüdő” (Notturmo).

Vagy:

„Kakas kukorékol valamilyen tanyán, az órház felől kutyaugatás panaszkodik bele az éjszakába, és otromba ólszag nyújtózkodik a levegőben, mint sáros, jóllakott disznó. . .”

Pompázatos a Hajókázás a múlt tengerén című krónikája egy 1914 júliusában tett hajóútról, amelyben itáliai vágyakozásai és ábrándjai szólnak meg egy élvező festő ecsetvonásai segítségével. „Sápadt, narancsvörös sóhaj” a hegyek mögött, a tenger pedig szürke, a parton „kankalinsárga ablakok”, az égbolton sirályokkal. Tobzódó jelzők, halmozott hasonlatok hullámain úszik Szenteleky emlékében a hajó a béke utolsó pillanatában, 1914 júliusában, hogy négy évvel később messzi, festői emlékként éljen csupán. Ilyen festői a gyerekkort idéző Őszi este is október 4-i keltezéssel, amely akár Csáth Géza Szombat este című novellájának párja is lehetne, csak Szenteleky írásában a festés van előtérben a pontos történet Csáth kedvelte formája ellenében:

„Az alsó konyhában szilvalekvárt főznek. Kiszököm a tornácra, és édes, fáradt, hűvös csókú illat zár karjaiba. A kert tarlott fái kékes párák függnek, mint vízbe cseppentett tej, az öreg gesztenyét csak sejteni lehet hosszú kertünk alján, a konyhából ferde, bágyadtsárga kék nyílnak ki a ködbe, és világos fénydarabokban pihennek meg a nyirkos földön. Olykor árnyékok imbolynak a fényben, és felhallatszik szemölcsös szakácsnők zsémbeskedése az incselkedő udvarossal.”

Hasonló rajzú a karácsonyi krónikája, hogy 1919 februárjában mintegy elégikus kérdéssel foglalja össze s próbálja megmenteni az „új élet” támadásától egy dialógusban, amely akár írói búcsúja is lehetne, tarsolyában a „redőtlen gyermekkor”, a „boldogan bús ifjúság” képeivel, a múlt „buja bűneit és sudár erényeit” őrző annyi más életszépséggel egyetemben. A megőrizni érdemes emlékek jegyzéke is ez az írása – az emlékezésnek *A Hét* krónikáiban követett formáját majd csak a háború után támasztja fel újra.

Hogy a világnak nemcsak a hangulatai foglalkoztatták, hanem a napi politika, a sorsokat befolyásoló történelem is érdekelte, néhány tárcája a tanúbizonysága. Aktivizálódott s mintegy „nemzeti” alapon radikalizálódott. Ami-

kor 1917. augusztus 17-én Szent István napjával kapcsolatos előzetesét írja *A Hérbé*, nemcsak a boldog békeidők ünnepeit sírja vissza – lelki szemei előtt életrészleteket felvonultatva festi a békét. Azután egy fordulattal 1917 történelmi valóságára fordítja tekintetét: „A gondtalanság, melynek ölében lomhán, ásítózva nyújtózkodtunk, oly hirtelen olvadt széjjel, mint sártócsába hulló hópehely. . .” – írta, s folytatta: „Az istvánnapi ünneplésről lehullott a mulatozás csillogó, ujjongó színei, mint hangos szavú délszaki virág szirmai a szélben, s csak komoly álmatag, tömjénfüstös fohások maradtak meg. Elmaradoztak a lampionos, nyári multságok, a szépségverseny, az ünnepi részegség, a műkedvelő-kabaré, a vad, perzselő tánc, izzadt leányarcok ragyogása, a keringő alatt elszavalt diákvallomás és az augusztusi pirkadásban belefúló ittas, muzsikás hejehuja.” Egy megszéppent országot látott a háború viharában, s hallotta, hogyan ropognak eresztékeiben az ország keretei, határai – még neve nincs annak, amit majd Trianonnak nevez a történelem, de már jelzi a tárcát író, „Podjebárd ivadékai” a „fenyőkoszorúzza megyék” tulajdonjogát emlegetik, s emlékeztet az angol miniszterelnök ígéretére, amit „kócos, vad balkáni népeknek” tett. Egy esztendővel később már idézheti a „seprős szemöldökű” francia tábornokot, aki kijelentette: „A magyarok elvesztették rokonszenvünket!” Gondolt nyilván Franchet d’Esperey tábornokra, akit a magyar történetírás „gőgös viselkedéséről, sértő megjegyzéseiről” jegyzett meg a Károlyi Mihállyal való találkozás során. Komor írása az 1918. november 15-ei keltezésű. A győztes Európa hátat fordított a magyaroknak, állapította meg: Angliában fedték már Széchenyi angломániáját, Amerikában és Olaszországban Kossuthot, aki „Garibaldi barátságával dicsekedhetett”. Most az ellenséges szláv népek gyűrűjében kell a „nagy ítélőszék elé kerülni”, de „sehol egy biztató tekintet, a védő helye üres, a tanúk között pedig csupa éhes, villogó tekintet, mely húsunkra, halálunkra vágyakozik”. Mintha Caraffa kora született volna újjá, a világ pedig „közönyös, mint fáradt kórus”, és „most, ennyi pör és vád között igazán nem fontos egy maroknyi nemzet holnapja, élete, békesége, boldogsága”, és sejtji-tudja, a „győzők igazságossága nem lesz azonos a mindennekeftől álló, szent és hótiszta igazsággal”. 1919 első hónapjaiban pedig egyszerre két problémával is szembekerül. Januárban már sirathatta Erdélyt, a Tátrát meg a „lusta, nyájas déli városokat”, és bevallhatta tömény rezignációját a „hercegnő-polgártársnak”, visszautasítva a forradalmakat. „Bevallom azt is, hogy irtózom az utcasarkok ordítózó felhívásaitól, az émeltygőssé vált tömörülésektől és kínosan rágódom át (magam) egy politikai vezércikkben, mint hajdanán Tacitus érthetetlen mondatain. Azt is bevallhatom, hogy nagyon és sajgón sajnálom, hogy most élek, ebben a csúf, tétova, akaratoskodó átmenetben, a nyomorúságok, bizonytalanságok és bűzös vadságok világában.” Önarcképét is belerajzolja ebbe a tárcájába: „Sajnálom minden ifjú lelket, minden zsenge, nyugtalan kezét, mely Byron vagy az Anyegin lapozgatása helyett buta fegyvereket tisztogat, vagy viharos-vörös kokárdákat tűz fel hetyke kalpagjára.” Érthető a menekülvágya is: „Bevallom, szeretnék futni vissza redőtlen, felhőtlen gyermekévekbe, egy öreg udvarház füstös, potrohos fa-

lai közé, hímes réteken szeretnék szaladni vidámzöld lepkehálómmal, a kis patak folyondáros hídján szeretnék átszökellni, és felrebbent madarak után szeretnék együgyű szavakat küldeni.” Az elvágyódás lírai hangjait vegyíti a történelmi események tragikus ridegségébe: „Mosolyok, messzeségek, mákonyos múltak, mulatós farsangok. . . elhagytak már engem, mint szegény szerelmem az aranyra éhes szeretők.” Holott, mint írta, „vészes meg siralmas dolog az utazás és a mámoros dáridók, mint elfagyott bazsarózsák, nem virítanak ki többé ebben az országban”. Lélekben nagyon messzire került 1919 januárjában a pesti élettől, a „jelen kaotikus történelmétől” amikor Boethius filozófiáját és Theokritosz bukolikus költeményeit emlegeti – nem függetlenül a szorongó lélek természetes menekülvágyától.

A március 18-ai dátumot viselő Magyarok odaátra című tárcájában *A Hét Saison* rovatában Zombort festi az uralomváltás utáni hetekben. Minden megváltozott odahaza, hirdette ez az írása: „Csűf, ijedtségű napok vánszorgognak tova a múlt temetőjébe és a kisváros ájult, néma borzalommal nézi ezeket a rosszindulatú soha nem látott vendégeket.” A *Kesergő szerelem* sajtó alá rendezése közben írja ezt a szövegét is, akárcsak az előbb emlegetett, most mintegy annak Zombor-képéből táplálkozva festi a másik, ezt a még talán nem is ismert Zombort: „A kedélyes kisváros most dermedten, dideregve éli le életét. Az ablakokon lehunyt zsaluk, vagy csukott spaletták, a szobákban halk, fojtott beszéd, mintha halott lenne a házban.” Érthető, hogy a hazai képek között ott a családi ház is anyjával, a vén cseléddel, a rossz, letargikus hangulattal, amikor még a „kéményből félfénken kúszik ki a fehér füst” is. Lírai-lélektani érdekű tanulmány is ez a Szenteleky-tárca, a kisebbségivé lett emberek mentalitásának első, igazán korai rajzával, amelyben az látszik, hogy a zomboriak oly könnyen adják át magukat a „kőszá, rózsaszín, fellengzős híreknek”, tehát a visszaváltozás reményében és hitében élnek, hogy azután csatlódjanak, tudomásul véve, hogy nem történik semmi, az új állam uralma csorbítatlan immár. A magyarok „odaát” – írta Pesten Szenteleky – „már semmit se keresnek, semmit se várnak, semmit se sírnak vissza, a várások és vágyódások hervadt virágai elhantolják a városka szende mosolyát, csillogó derűjét, aransugáros napjait”. Komorak a tárca véghangjai is:

„Ismét csüggedt csend lesz, mint nyirkos sírboltban, ismét fanyar, ráncos napok kopognak reggel az elalélt házak ablakán, gyalázások, gyászok borzongatják meg a didergős lelkeket, fojtogatós felhők feküsznek a dermedt, búsarú városra. . . jó anyám borús homlokkal tekint a holnap elé, fájdalmas vigasztalanság zokog a kietlen éjszakában, mint eltévedt kisgyerek. . .”

A krónikákból látszanak kifejlődni Szenteleky Kornél novellisztikus írásai. Az *Anya távozása* című 1917-es írása jól mutatja ezt: az írói gondolkodásmene-
nete van kapcsolatban a novellaszerkesztővel: a jelenről esik előbb szó, majd a múlttól, az elbeszélésben több a hangulat s kevesebb az esemény, sok a líra, az epika pedig alig észlelhető. Elég egy szó, hogy az, „mint valami varázspálca, felélessze az emlékezet dermedt bokrait és virágait”. A haldokló anya ágya köré gyűlnek a gyermekek, az „anyám” szó varázsszava a család kis világának:

„Ó, hányszor mondtuk ki e szót gyermekkorunk napsütésében, titkos bánatunkban, lázforró éjszakáinkon, első távollétünkön, karácsony estéjén, névnapok hajnalán, házasetünk keserű perceiben, a beköszöntött öregedés itt-ott kibuggyanó érzélgősségével.” Felmerül az anya fiatal alakja, mikor ő volt a legszebb asszony a megyebálon, udvarlók vették körül, férjének egyszer még párbajra is ki kellett állnia érte. Megöregedtek a gyermekek is, vagy ahogyan Szenteleky kényes hasonlata mondja, „melletük is csak elsiklott az idő, mint karcus menyét a kerítés lécei között”, aztán meg „oly sivár minden, ami a jelenből kínálkozik”! Az anyjukat gyászolni készülők a „jelen jóleső kicsinységeiből felépült kellemes közérzésnek” adják át magukat, túteszik magukat az anyjuk haldoklásának, majd halálának tényén is, így már meg sem rendülnek, amikor bekövetkezik a halál pillanata. De ebben a novellában sem az elbeszélhető történet az igazán fontos, hanem a hangulatrajz, s ebben már magabiztosnak látszik az író, amit tárgyismerete, s mondjuk így: valóságismerete, a világ részleteiről a tudása tett jogossá, amibe nyilvánvalóan az ember természetének a megismerése is beletartozik, stílusigénye pedig a válogatós, a kecses, a szép hasonlatvilágot részesíti előnyben.

Két novellája szecessziósan középkori, illetve szecessziósan újkori és szentimentális. A sátán a Nyulak szigetén című a test megkísértéséről szól – nem véletlenül írja 1919-ben rövid recenzióját Flaubert dekadens remekéről, a *Szent Antal megkísértéséről*, és Szenteleky is címként írhatta volna novellája fölé a *Szent Margit megkísértése* címet. A testiség üzent ebben a novellában, amely a kolostorban is odalopakszik az ájtatos lélekhez. Szecesszió van a magyar királylány szépségében: „Leányod olyan szende, mint a firenzei liliom, oly tiszta, mint sötét erdei mélyen fakadó csermely vize, s oly szép, mint a rózsavörös palástú, rozmaring illatú hajnal pünkösöd virágos havában.” Margit „sápadt sikoltása” repül ki a klastrom ablakán a Nyulak szigetének fái közé, s hal el az éjszakában.

„Irodalmi” novella az Asszonyjárás az esztergári kúriában című – a fiatal Ányos Pált kísértette meg benne a szerelem. A *Kesergő szerelem* Lengváry Alfrédjének rokona az Ovidiust olvasó, „szőke, álmatag” ifjú, aki képzelgéseiben leli örömét, de ismeri Mészáros Ignác Kartigámját, és barátkozik Barcsay Ábrahámmal. A korai novellák között ez a legszebbek egyike: a Pállá lett István érzelmeinek rajzában a *Kesergő szerelem* lebeghetett a szeme előtt: a „könnyes szomorúság” közös jellemzőjük. A táj a rokokóé: a bükkösben az almazöld tisztás, a csermely vize fölé „bozontos bokrok” hajolnak, a lankás hegyoldal komorzöld, a tájkép háttérében Csesznek várának romjai „csökönys göggel meredeznek bele a szelíd szeptemberi kékségbe”. Természetes tehát, hogy Ovidius könyvéből kilép Pán, feltűnnek a meztelen nimfák, a szőrös szatírok, a csintalan najádok és oreádok, akik „úgy világítottak a selymes fűben, mint márványszobrok egy római patrícius repkényes lugasaiban”, azután érkezik Silenus, és kentaur vágat át a mezőn. Majd a költői látomásoknak vége szakad:

„A szőke novícius összecsapta a könyvet. A tisztás üres volt, és a csermely folyása oly halk, mint bűnös gondolat. Az égbolton elernyed ibolyaszínű sóhajok foszlottak szíjjel, a Bakony lankás hegyháta keményen, mélységes zöld

és kék színekben szegélyezték a látóhatárt. . . Az álmatag ifjú nekivágott az erdőnek, sokat taposott útjain indult hazafelé. Puha, szilvaszínű homály settenkedett a fák között.”

Otthon Anna, a kék szemű asszony várja, aki átutazóban állt meg Esztergáron, és az esti sétájukon majd vallatja, miért lett szerzetes. Panaszkodik az asszony, és borong a fiatal szerzetesköltő: mindkettejüket a „fanyar elégedetlenség” tüzei. Egymásért eped a két szerető szív, de a fiatalember nem mer vallani. Amikor pedig félszegen, borongósan megszólal, és beszél lelkének állapotáról, Szenteleky stílusban is követni tudja a XVIII. század végi magyar próza jellemző fordulatait:

„Ó, asszonyom, a Bakony: híves csermelyek, lankás hegyek, nyájas virányok, setétlő erdők. . . ők egyedüli vigasztalóim. Íme, e kis kapun keresztül szoktam elmenekülni borongó fájdalomaim elől, melyek gyakorta úgy követnek, mint az éji árnyékok, s az erdő zöldellő homályában, avagy a rét virágékes pázsitján feledem bús érzelmeimet, lelkem hangtalan pityergését.”

Miközben az a „bután elszalasztott csók megbánása” és az „erényné felmagasztosult bátortalanság” tusakodott egymással az „álmatag szerzetesben”, az író alliterációkkal ékesíti erről a közlését: „többé nem érkezik ily csábos, csókos alkalom”, tehát „sekély, csendes öröme napjai lesznek”, ezért „keserű kéjjelt minderre, lassan úgy érezte, hogy hótiszta hidegség, zúzmarás nyugalom borítja érzékeny lelkét”.

Ír ily módon mintegy az „érdes valóság” ellenében például az 1920-as Nászéjszaka című novellájában a fülledt testiségről dekadens pompázással, mintha a betűrímes prózamondatok ilyen típusú elbeszéléseinek természetes velejárói lennének. Ebben azt meséli el, hogyan áldozta ártatlanságát az aranszöke királylány a testőrtisztjének esküvője előtt, ilyen módon a távoli vőlegényt, a nagy orrú, morcos királyt már a nász előtt felszarvazza. „Bárcsak már éjfél volna, és bűn és bujaság és boldog bódulat. . .” – így hangzik ez a rím már a bevezetőben, azután Castello Nuovo leírásában folytatódik a gyönyörködtető stílusmaradvány: „nászok, gyászok, farsangok, húsvétok, győzelmi ünnepek”, majd „fodros fondorkodásokról” olvasunk, és „azt találjuk, hogy „puhán, párásan pirkad”. Ebben a lírai világban a szerelmes éjszaka után a királylány, „mikor felébredt, édes, vidám világosság hahotázott” a szobában.

Korban is, felfogásban is az Asszonyjárás az esztergári kúriában cíművel rokon novella az Átkos, csókos éjszaka című. Ebbe is belecsendül az alliteráció: a Tisza-parti faluban a víz partján „túrt szoknyával sulykolnak a fehér lábú porleányok, és delelőkor vékony hangú harangszó himbálódzik a tiszta tavaszi levegőben”. Mária Terézia testőrtisztjének és az „élveteg grófnének” titkos és tilos tragédiába forduló légyottjának a története ez az ugyancsak 1920-as novella – de a nosztalgiaé is, amelyek itt élnek a katonatisztben, ki menekülni szeretne a „rút jelenből, az émelygős fanyarságból”, a „fülledt csömörből”, az eltorzult arcú, tüdőbeteg grófnétól. Felhangzik az elvágyódás elégiája ebben a novellában is:

„Barangolni a Tisza partján, éles, nyári napsütésben, vadkacsára lesni a nádasban rézvörös alkonyatkor, szánon utazni Boldogasszony havában, vidám névnapokra, zsíros, muzsikás disznótorra, bársonyos szemű fekete leányka nyúlánk nyakát nézni, szelíd mosolyát lesni, és félszeg, szűzi csókjára vágyani. . .”

Történelmi novella a Menekülés című is – Mohácsról beszél 1918-ban! E pályaszakasz csúcsa ez az elbeszélés, egyúttal nem minden célzat nélküli is: egy ország végnapjairól ír egy ország végnapjaiban. Azt beszéli el, hogyan várja Mária királyné Budán a híreket, s azután hogyan menekülnek nyugat felé. A secessziós stílromantikusság itt sem tagadta meg magát: az atmoszféris dekadens érzékelésének itt is helye lesz már az első hangvételben is:

„Csendes, tompa, rózsaszín poros alkony sóhajtozik az ibolyás hegyek mögött, mint fakuló, haldokló dicsőség. Vadludak szálldosnak a napnyugati égbolt puha, ábrándos bársonyán. Kisasszony napja van közelgőben, vecsernyére baktat a nép, a vár tövében erjedt szagú ivóban citeraszó mellett óbégat néhány facér cseh zsoldos, akik lemaradtak a király seregéből, ájtatos harangszó hintázik a szelíd alkonyatban, a parton kikötöttek már a barna orcájú révszek, a szűk utcák zugában, a sötét kapualjak alatt pedig alattomos homály leselkedik, mint titkos fekete bosszú! Érzékeny csendesség, fojtott szavú szorongás, aggodalmas várakozás vibrál a haldokló délutánban.”

Egészen Krúdy Gyula felfogását előlegező módon festi Szenteleky a magyar királyság végnapjait, a fordulat óráit: a várakozás aggodalmas napjai után megérkezik a mohácsi csatavesztés és a király halálának a híre. Negyven évvel azelőtt még „egyik leghatalmasabb és legerősebb országa volt Európának” – mondja kommentárjában a budai várnagy, hogy a menekülésre készülődve egy idegen nemzetiségű kapitány sóhajtsa: „Szegény ország!” A két mondat elhangzása közötti órákban pedig a „felséges asszony ólomfehér arccal, lesütett szemekkel ült lován, mint hideg, halott márványszobor”.

S ha alkony-képpel kezdődött ez a Szenteleky-novella, a hajnal-festménnyel zárul – de az alkony még étellel teli volt, a menekülés hajnala a kiűrtett városra virrad:

„Tiszta, üde hajnal bimbózott a keleti látóhatáron, mint barackszínű tündérló, madarak csicseregtek a rozsdásodó lombokon, kék fátyolos najadok táncoltak a folyó hullámain, a távoli hegyeken még ott felejtődött az éjszaka párás, füstös takarója, a fű harmatos volt, mint elhagyott mátka párnája reggel; a kongó, üres városban árva, sápadt zaj zümmögött, a savanyú szagú ivók ajtaja zárva maradt, a folyópart üres és hallgatag volt, mint régi temető.”

Szenteleky Kornél első pályaszakaszának van két misztikus-fantasztikus novellája is a csoda elemeinek felhasználásával. A kor ilyen irányú érdeklődésének is áldozott, amikor 1918-ban megírta a Találkozás a csendes tegnappal, 1920-ban pedig a Jézus arája című elbeszélését. Az *Éjjél* és a *Kísértethistóriák* című antológiaiak időszakára ez. Az *Éjjél* című kötetet, amely magyar írók misztikus novelláit hozta, Kosztolányi Dezső előszava vezette be. A *Kísértethistóriák* címűt, amely a világirodalomban tallózott, Balázs Béla. Szenteleky Kornél is vallotta tehát Kosztolányival, hogy az „óránk tizenhárom üt”, az élet tele van

rejtelemmel, mert boldogtalan a kor, amelyben a misztikus történetek a „félig-meddig népmesék”. „Ma viharos szellemjárás van az irodalmban. Ami valaha künn volt, az ma bennünk van. Magunkban hordozzuk a kísérteteket.” Szenteleky 1918-as novellájában is ilyen a világ, csak nála a „csendes tegnap” boldog éve járják kísértettáncukat, hiszen a háborús utazás „sirámos és nyomorúságos” kalandja során az utazó fiatalember szülővárosába érkezik, és az az élettel találkozik, amely a háború kitörése előtt volt, s egy gondok nélküli világ merül fel: mindenki él, mindenki van, ahogyan volt 1914 előtt! A visszatért idő misztikumának és a tegnapok siratásának a novellája ez.

A Jézus arája címűben Mária Imelda nővér egyik ajtatossága végén „felpillantott az Üdvözítő szobrára, de szinte megdermedt a látottaktól és zavartan, kábultan ismét lehajtotta a fejét”. Úgy látta ugyanis, hogy Jézus szobra megmozdult. Káprázat-e vagy csodás kegy Jézus szobrának ez a megmozdulása, hiszen senki más nem látja a kolostorban a csodát, s nem hallja szavait, csak Imelda nővér, aki már „Jézus jegyeseként” gondolkodik. Lelkének átváltozása veszi így kezdetét, az „ijesztő”, a „gyönyörű csoda” bűvöletében, hogy a történet végén eltűnjön társai szeme elől – azok nem tudhatták, „a völgybe zuhant-e, vagy az égbe szállott” apácatestvérük.

Ezzel a „csodával” zárult Szenteleky Kornél munkásságának első szakasza, amely *A Hét* hasábjain került az olvasók szeme elé.

*L.H. 1918
15.11.22.44
Szenteleky Kornél
Káprázat-e vagy csodás kegy Jézus szobrának ez a megmozdulása, hiszen senki más nem látja a kolostorban a csodát, s nem hallja szavait, csak Imelda nővér, aki már „Jézus jegyeseként” gondolkodik. Lelkének átváltozása veszi így kezdetét, az „ijesztő”, a „gyönyörű csoda” bűvöletében, hogy a történet végén eltűnjön társai szeme elől – azok nem tudhatták, „a völgybe zuhant-e, vagy az égbe szállott” apácatestvérük.*

A FÉNY FELGYŰL ÉS ELLOBOG

SZÍNHADI JÁTÉK 14 KÉPBEŊ

Írta:
SZENTELEKY KORNÉL

EMENDOTEKA
NEM KÖRÖZTET

44.9/14

A VAJDASÁGI ÍRÁS KIADÁSA
SUBOTICA, 1929

CSUKÓDÓ ZSILIFEK (X.)

A JÖVŐ EMBERE

BORDÁS GYŐZŐ

Sokáig azt hittem, nincs unalmasabb dolog a világon, mint modellt ülni a készülő festményhez. Nekem elhihetik, mert volt benne részem. Apám nem egy portrét készített rólam, kicsit, nagyot, komolyat, vidámat, karosszékben ülőt, könyv fölé hajolót, sőt, szobámban ott lógott az is, amelyen kora délutáni napsütésben, ellenzős sapkában állok a festőállvány előtt, palettával a kezemben. Micsoda lelkesedéssel festette ezt a képet, pózolás közben nekem is kedvem támadt a munkához. Megfesteni Einsteint, gondoltam, merthogy Sauer a gimnáziumban, ismét csak a kötelező tananyagot túl, róla beszélt. Nemrégiben vette át a Nobel-díjat. De moccannom sem volt szabad a kontúrozás közben, pedig már fáj a bal lábam, merthogy erre a merevített végtagomra helyezte a súlyt, s a kezem is zsibogott a nagy, szilvafából készült, ovális palettától. Igazi festő voltam, legalábbis ezen a képen.

Hogy mi örömét lelte a portréfestésben, nem tudom, de olyan szenvedéllyel vette kézbe ilyenkor az ecsetet, mint kártyás a lapokat. Munka közben pedig úgy megfeszítette idegszállait, hogy a teste remegett. Csak önarcképeit pingálta szinte csukott szemmel, oda sem nézve, sem a palettán kikevert festékre, sem a vászonra vagy lezonitra. Mintha csak maszatolta volna őket. Annyi volt belőlük, hogy nyugodtan osztogathatta barátainak. Emlékszem, Sztankovics doktort is megajándékozta, még hozzá közvetlenül azután, hogy megbékélt vesereségével azon a kaszinóbeli Chopin-esten. Sőt, dedikálta is: „Drága barátomnak, Sztankovicsnak” – írta rá a feszítőrámára tintaceruzával, merthogy azt le-
radírozni sem lehet! Mivel érdemelte ki a képet? Nem azzal, hogy jobban muzsikált nála, hanem, mert amikor meglátta, fölkiáltott: „Vizio grande!” Én úgy éreztem, ezzel akarja kiengesztelni apámat, de mintha olasztudásának fitogtatása is benne lett volna, merthogy a nehéz idők ellenére ő ekkortájt járta meg Milánót, Rómát és Nápolyt. Be kellett azonban látnom, meg tudja magyarázni, mi tetszik neki a képen.

– Ez a képed – mondta, mert ekkor már tegeződtek – nagyon kegyetlen, sőt tragikus, de ettől nyeri el mélységét. Olyan vagy itt, mint egy megbántott hős,

ez a mélybarna az arcodon pedig tiszta lélektan. Ember, aki most nem látja, nem láthatja a jövőt.

Erre apám leemelte a stafelájáról, vette a ceruzáját, Sztankovics meg olyan boldogan vitte haza, mint a tomboláról a főnyereményt. Csak amikor már kívül volt az ajtón, jegyezte meg apám:

– Akassza oda a saját fatörzsei mellé, hadd legyen valami élő is.

Én akkortájt még nem jártam Sztankovicséknál Szivácon, de elfogadtam apám értékítéletét, aki szerint jobb lenne, ha csak a verseivel foglalkozna.

– Csak hallgass, te is írsz verseket, s nem gondolod, hogy ő ugyanezt mondatná rólad.

Érezhette anyám szavaiban a hideg kopogást, nyilván ezért nem válaszolt, inkább sűrű bajusza alól félhangosan röppentette ki a szájából: „Madame Bovary, c’ est moi”, a bőkot, amit mintegy ráadásul kapott még az indulni kész doktortól, s máris vonult a műtermébe átadni magát egy újabb önarképnek vagy a kukoricaföldeknek, a gyümölcsöt szedő asszonyoknak, a muskátliknak és befőttesüvegeknek vagy éppenséggel a fürdőző nimfáknak. Megfigyeltem, hogy a dicséret, amelyből mérvadót, mint Sztankovicsé is volt, nagyon ritkán kapott, igazán nagy hatással volt rá. Ilyenkor hetekig képes volt megfeszítetten dolgozni, s volt, hogy egy kiállításra való anyaggal rukkolt elő. Az utóbbi időben azonban kitől kapott volna ilyen dicséretet. Kiállítása a háború óta nem volt, s valami dermedt csend vette körül nemcsak őt, hanem a zombori, a szabadkai és az újvidéki festőket is. Amióta Tóni bácsi, műgyűjtő rokonunk eladta gyűjteményét, és egy bécsi cég prokuristája lett San Franciscóban, Pesten sem akadt pártfogója. Szóval se kiállítás, se kritika, s barát is alig, aki értené a festészethez, csoda, hogy bele nem süketült ebbe az állapotba! Nem is csodálkoztunk azon, hogy kedélyállapota, különösen az utóbbi időben, nagyon változó volt.

Fülszűrés voltam, amikor a két orvos barátja, ez a fliszpapír fülű meg Kovács doktor azzal nyugtatták anyám, hogy apám orvoslélektani szempontból a ciklotimikusok osztályába sorolható, mint a nagy humoristák és realisták legtöbbje, akiknél a duzzadó jókedv szinte pillanatok alatt alakul át mély mélabúvá.

– Én ezt sokkal jobban tudom – legyintett anyám, aki ilyen depressziós állapotaiból úgy igyekezett visszahozni a mába, hogy ilyenkor fokozott rajongással vette körül, leginkább odasimult hozzá, és aztán szinte gyerekesen a fülcimpájával játszott, volt, hogy az ölébe ugrott, és bajuszát simogatta a bajuszkefével, s próbálkozott a kevésbé sikerült festmények föltaksálásával is. Nem illő dolog, hogy kibeszélem, de ha az ilyen apróságok nem segítettek, még lányt is szerzett neki, hogy „fesse meg”. S még ez sem volt mindig elég gyógyír világfájdalmas állapotának gyógyítására. Wili volt az, aki ilyenkor leginkább hatott rá. Mert ő volt az egyetlen, aki nem szerepet játszott előtte. Félnótás volt, szánalmas vigyora ott ült mindig az arcán ráncokba tolulva, amelyek azonban nemcsak a homlokára ültek ki, hanem mint valami redőny bordázata, borították be kopaszra nyírt fejének teljes felületét a szája szegletétől a tarkó-

jaíg. A kín, a szenvedés és a szájalom ötvözete volt Wili, prototípusa annak az eszmei mondanivalónak, amit apám sokszor képileg is megfestett. Ezzel magyaráztam, hogy amikor betért hozzánk, apám máris kezébe nyomta a fityókot, ő meg vette elő a vázlatfüzetét, vagy éppenséggel mindjárt az ecsetjéért nyúlt.

– Maradj így! – mondta neki többször. – Most olyan vagy, mint a világ.

Honnan értette volna ezt Wili, nekem is időre volt szükségem, míg rájöttem, mit akar ezzel mondani.

A fényképészeti emulziólemezeknek a megsemmisítése után, negyvenötödik születésnapjára esett ismét búskomorságba, és ekkor anyám azt sütötte ki, én készítek róla portrét, mert úgy ítélte meg, arcképfestésben eléggé gyakorlottak az én vonalaim is.

– Ennél szebb születésnap ajándékot nem kaphatna.

Bármennyire is megtisztelő volt a feladat, félni kezdtem tőle. Talán nem is a súlyától, hanem mert valami olyasmit éreztem, mintha most nekem kellene feleltetnem Sauert, vagy ne adj, isten, gyóntatnom Leer esperesünket. Már hogy jönnék én ehhez? Sokáig birkóztam a gondolattal, s közben apám arcát fürkésziem, mert beláttam, előbb-utóbb ennek is eljön az ideje. Már majdnem fölkészültem a feladatra, amikor váratlanul levél érkezett: szobrász barátja, Jovanović közölte vele, a belgrádi minisztériumnál kieszközölt számára egy kötőmböt, arandelovaci márványt, vasúton fog megérkezni.

– Ebbe a te mellszobrodat vésem – közölte velem tárgyilagosan, s fél óra sem teltelt bele, máris a régi volt, sőt csakhamar szinte röpködni kezdett a nappali, a konyha és a műterem között, mint egykori stiglincem a kalitkája fiataatófészke, a hintája és az etetője között. Két nap múlva meg is érkezett a kő, s amint átvette az ibolyaszínű értesítést a kis, düledt szemű, kapkodva szalutáló, egyenruhás vasutastól, máris rohant az állomásra.

A kő fehér volt, mint a halak csontja, de bár mindössze fél köbméter, nehéz, hárman alig tudtuk az állványra emelni.

Ezután tapasztaltam, van unalmasabb dolog annál, mint modellt ülni a festőnek: pózolni a szobor megmintázásához!

A halálommal volt egyenlő az a hét, amikor a durva munkával elkészült, és odaültetett, hogy arcomat kezdje faragni. Órák hosszat csücsültem a kis fényképészeti forgószéken anélkül, hogy moccani is szabad lett volna. Ha a szememhez ér, kitámasztja gyufaszállal, hogy pislogni se tudjak, gondoltam, s mind nagyobb utálattal néztem az elől lassan formálódó, hátul pedig megmunkálatlanul, ripacosan hagyott tömböt. Csak azt csodáltam, milyen lelkesedéssel dolgozott ismét, mint a vonatkerék a síneken, úgy csattogott a kő az ütései alatt. Minden öt-hat ütés után néhány pillanatnyi csend következett, ekkor simította le kesztyűs kezével a szobrot, és távolította el a törmeléket, rámpillantott, majd ment neki ismét a vésővel és a kalapáccsal, mint bika a torréadornak. Még a táncában is volt valami bikaviadali, mert most sokkal többet mozgott, mint festés közben, s a kalapácsütések után szüntelenül hátrálépett, hogy két-három lépésnyi távolságról is szemügyre vegye. Legfurcsább

az volt, hogy minderre csak a hangokból következtethettem, mert látni nem igen láttam semmit. Egy vonalban ültem a kötömbbel, s odafordulni, mint már mondtam, nem volt szabad. Csak arra a két-három percre eresztettem el magam, amikor anyám limonádét vagy gyümölcsöt hozott be felfrissítésünkre. Ilyenkor törölte le apám homlokáról kóporos törülközőjével izzadságát. Nem volt könnyű munka.

- A megbékélés szobra lesz ez – mondta egy pihenő közben anyámnak.
- Hátul ez így marad?
- Ez? Igen, ez itt eldolgozatlan marad.

Nem értettem, miért, mint ahogy Klárát sem értettem az utóbbi időben. Az első napi pózolás után elmeséltem neki, hogy apám még krétával is berajzolta a padlón a kisszék helyét, ha elmozdítanánk, mindig pontosan ugyanarra a helyre kerüljön vissza, és azt mondta: „Te most mindig abba a pontba fogsz nézni”, és mutatott a műterem túlsó falára, ahol éppen a három táncoló gráciát ábrázoló festménye lógott. Az a pont, amit olyan határozottan jelölt ki nekem, nem volt más, mint a középső hölgynek karjával félig eltakart feje. Nos, Klárának azt is meséltem, hogy abba a pucér hölgybe őt képzeltem bele, már csak azért is, mert úgy véltem, így könnyebb lesz elviselni az unalmat. De erre Klára szinte sértődötten mondta:

- Te engem meg fogsz utálni.
- Már hogy utálnálak meg – tiltakoztam –, nincs annál szebb látvány.
- De meg fogsz utálni – ismételte, aztán sarkon fordult, és faképnél hagyott, én meg álltam bambán az utcán, mert akkora képtelenségnek tartottam, amit mondott, hogy utána se mentem.

Modellezésem harmadik vagy negyedik napján erotikus vágyaim csillapodásával már nem az előremutató kéz alatt szelíden gömbölyödő melleket figyeltem, hanem a hason rakódni kezdő zsírpárnákat, majd az ideálisnál magasabban fekvő csípőt. A combjai is lehetnének vékonyabbak, kaptam rajta magam alapos anatómiai vizsgálataim során. Mondjam-e, a lány többé nem kínálta magát, csak test volt, s nem is az ideális.

Megrémültem a gondolattól, hogy Klárának igaza lesz. Ezért behunytam a szemem, és percekig csukva tartottam. Ekkor jelent meg ő a képzeletemben, piros ruhájában, és szemrehányóan még mutatóujjával is felém bökött:

- No, látod, hogy meg fogsz utálni, mert az a lány nem én vagyok.

Talán ki sem mondhatta rövid mondatát, máris észhez kellett térnem. Apám hozzám vágta nehéz törülközőjét.

- Munka közben nem alszunk!

Legszívesebben fölugrottam volna, hogy szaladjak Klarához bocsánatkérően, de ebben a percben nyikordult az ajtó, s mielőtt apám ismét belefeküdt volna a szoborba, Sztankovics hangját halottam. A lehető legjobbkor jött a savószemű. Neki is esett azonnal, tapogatta, simogatta, nézegette, aztán kétszer-háromszor körbejárta.

- Az ember jobbá lesz, és ezáltal jobbá teszi a társadalmat, jól mondom, Pepi?

Apám elégedetten intett, hát ezt akarta ő kifejezni a csiszolt és csiszolatlan

felülettel, s hogy én most nemcsak szobor leszek, hanem szimbólum is, honnan tudhattam volna. De most nem is törődtem vele, mert amint elkezdtek beszélgetni a szobor végtelen nyugalmáról, meg arról a rémületlenségéről, ami oly nagyon meghatározza, én nyugodtan mehettem, mert az ilyen eszmecserének leginkább csak a hajnali vonatindulás vetett véget. Boldogan röppentem ki a házból, s úgy éreztem, most már ismét van szívem, tudom, kezem és lábam, mert ott pózolván már a lelkem is kiköltözött belőlem, hogy elcsám-borogjon, mint cselédlány a kimenőórán.

Csak zsebpénzért ugrottam vissza egy percre.

– Hallottad, betiltották – dörmögte apám az állvány mögül.

– Mikor?

– Weis mondta, ő hallotta a rádióban.

– Miféle rádióban?

– Hát te nem tudod? Rádiót vett húsvétra.

Hogy ezt nekem nem is mondták. Lám, ezért mesélt Sauer a legutóbbi órán Marconi kísérletéről, arról, hogy rádiósugarakkal valami csengőt szólaltatott meg. Sőt, azt is mondta, hogy most már az Atlanti-óceánon túlra is küldenek üzeneteket éteri hangon.

Csak az utcán öntött el valami boldogság e szó hallatán, hogy rádió, és már el is képzeltem, hogyan fogom, ha csak egy percre is, fölcsatolni a macskabajuszos fülhallgatót, mert a Bácsmezei Naplóban láttam már fényképet arról, Angliában hogyan rádióznak. Sauer lerajzolt a táblára egy kristálydetektort, ami úgy működött, hogy a huzal kapcsolatba került a kristállyal.

– A világ csodája ez a detektoros rádió – magyarázta –, csak ki kell még fejleszteni a pozitív és negatív elektródok rácsát, és akkor zsinór nélkül is közvetíteni lehet a hangokat. Egy korszerű telefonkészülék képe jelent meg a tudományban, de hogy a világ e nagy csodája már itt van Ú.-ban is, Weisék cukorgyári villájának a nappalijában, erre gondolni sem mertem volna.

Megkérem Weis urat, mutassa majd meg nekem a rádiót, és akkor magammal viszem Klárát is, villant át útközben az agyamon, s biztos voltam, ezzel ki fogom őt egészíteni. Hogy lehettem akkora ökör. De ha a női önértetnek ezzel a formájával még nem találkoztam.

Olyan hidegen fogadott, hogy ahhoz képest az otthoni kötömb izzó test volt. Csakhogy azt nem kérdezte, mit akarok. Így, kényszeredetten apjának magyaráztam, hogy Weis úrék igazi rádiót vettek, nem detektorosat, macskabajuszosat, s hogy hamarosan meghívnak bennünket. . . De még mielőtt előadtam volna mindazt, amit magam sem tudtam, mogorván jegyezte meg: „Volt miből megvenniük, minden répát másodosztályúként vettek át.”

Jobbnak láttam kifordulni. Kértem ugyan még kölcsönbe egy füzetet Klárától, amit most természetesen nem talált meg, s leferrázva és megszegyenyítve indultam haza az esti szürkületben. Már csak az artézi kútnál tértem magamhoz, suhancok gyűrűjében találtam magam.

– Te mit keresel mindig erre?

Éreztem, jobb nem ellenkezni, de a gyűrűből sem tudtam kitörni. Lökődtek, én vissza, oldalba böktek, megpróbáltam ellenállni, tányérsapkámat leütötték a fejemről, fölkaptam, de az állam egy hirtelen odahajló térdbe koccant. Fájt. Nem volt más kiút, egy nagy ugrással ki a gyűrűből. Gáncs. Por és fű vegyült a számba, de ha négykézláb is, usgyi! És ekkor a hátamon valami kemény koppanást éreztem, de úgy tűnt, sikerül egérutat nyernem. Még vissza néztem, mennyire vannak a nyomomban, kissé lemaradtak, ebben a pillanatban ért az ütés, amely megtántorított. De a lábam vitt tovább.

– Legközelebb husággal kapsz – hallottam még a telepes fiúk kiáltozását.

Sajgott a halántékom, zúgott a fejem, éreztem, púp nő a homlokomon. Érdekesmód ekkor mégsem az irántam vad indulatokat tápláló fiúkat, hanem Klárát okoltam. Igaza volt Sztankovics doktornak, amikor azt mondta, a nők olyanok, mint a macskák, kiszámíthatatlanok. Néha meg sem kell őket simogatni, máris dorombolnak, dörgölöznek, máskor meg mindenért fújnak.

– Képzeld kisfiam, húsvét vasárnapján rádiót fogunk hallgatni kint a cukorgyárban! Az imént nézett be Weis úr és hívott meg mindannyiunkat, Kovácsékat, Saueréket, Wagneréket, Székelyéket, Sztankovics doktort Piroska kisasszonnyal együtt meg Jovanović prótáékat, Leert. . . Te jó ég, mi történt veled? Véres az arcod.

– Megdobáltak kővel.

– Kik?

– Azok – s mutattam a csatornapart felé.

– Gyere, azonnal lemoszuk, és megmutatjuk Kornélunknak, szerencse, hogy itt van.

– Még mindig itt van? – kérdeztem fölöslegesen, de azért, mert most nagyon megvoltam a társasága nélkül.

– És Sauer is.

Na, csak ez hiányzott.

– Mit csinálnak? Politizálnak?

– Pszt! – tette anyám a szájára a mutatóujját. – Megszüntették apadék páholyát, de erről egy szót sem.

– Betiltották, hallottam, tűzbe lehet dobni a glasszékesztyűjét, a sétabotját, s be sem kell fejeznie a szobromat.

– Nem az ittenit, a pestit. Fájt?

Ecetes borogatással vonultam be a nappalival szomszédos szobámba. Tüköröm is tanúsította, hogy most néhány napig biztosan nem kell modellt ülnöm. Ilyen ábrázattal nem lehetek „a megbékélés szobra”, és még valami Wili-féle vígyor is kiült az arcomra. Csak Weisékre és a rádiójukra nem tudtam haragudni. Most is biztos az a téma odabent, mert igen hangosak voltak. Aztán hallgatózni kezdtem, még a fülem is a tömött ajtó kulcslyukára tettem.

Sztankovics vitte a szót, szokásától eltérően lassabban, tagoltabban beszélt, mintha csak diagnosztizált volna:

– Ha ebben a mi zűrzavarunkban jobban körülnézünk, csak egyetlen kiutat találhatunk, a jövőt. De az ellentmondásoknak meg kell szűnniük, a szenvedélyes pusztító erőnek csillapodnia kell, mert abban nincs semmi logika. . .

A kilincshez ütődött a púpom. Fölszisszentem.

– Teri, van itt valaki? – kérdezte apám.

– Csak Albertunk érkezett haza.

– Jó – mondta apám, majd nyilván a társasághoz fordult: – Ez igaz, de a le-szerelési értekezletek ellenére mégis mindenki csak fegyverkezik, az emberi-ség pedig éhezik. Az államok milliárdokat és milliárdokat pazarolnak ágyúkra, hadihajókra, tengeralattjárókra. Mindenki tudja, hogy így nem mehet tovább, de senki semmit nem tesz.

– Ismeritek August Comte mondását? – szólt most közbe Sauer. – „Savoir, pour prévoir.” De mert az egzakt tudás semmi bizonyosat nem mond a jövőre nézve, én ezt így módosítanám: „Desirer, pour prévoir”. Őszintébben hangzana.

Nem vitás, boldogabbnak éreztem volna magam Klára karjai között, csak az vigasztalt, hogy ez a hallgatóság olyanak tűnt, mint a rádiózás, senkit sem látok, csak a hangokat hallom.

– Meg kellene írnod – mondta apám nyilván Sztankovicsnak –, hogy a technikától, és nem az észtől, az általad emlegetett rációtól várhatnánk valamit. Látod, a műszaki tudományok döbbenetes gyorsasággal haladnak előre. Hát nem csodálatos, hogy a Zeppelinek már megkerülték a Földet, hogy az óceánt átrepülőkkel naponta találkozunk, vagy nem csoda, hogy Weisék készülékével, mondjuk, Briand beszédét az elhangzás pillanatában Genfből több ezer kilométerre azonnal hallhatjuk, hogy ágyunkban fekvé jut el a fülünkbe a londoni Szent Pál katedrális harangjainak a kongása, vagy hogy rádiótávíróon küldött képeket láthatunk másnap az újságban arról, hogy az angol király megnyitja a Rond-table konferenze-t?

– Jó, de ugyanennek a nagyszerű technikai vívmánynak az „eredménye” az is, hogy három-négy millió lakosú várost fél óra alatt gázbombákkal meg lehet semmisíteni, úgy, hogy egy közönséges tetű sem éli túl!

– Hát ez az – mormogta apám – pontosan ez az: az új kor technikája meghódítja a levegőt, az étert, miközben a politika ugyanazon a ponton marad. A földön, itt – és hallottam miként veri ujjaiával az asztal lapját –, az új technika, az új műszaki világ nagy egyesüléseket követel meg, ezzel szemben az országok még szigorúbban megvonják egymás közt a határokat, a népek elszigetelése még szörnyűbb lesz. Valami őserő mozgat itt mindent. A napokban, amikor kint jártam Weiséknél, megmutatta: külön kuglipályát kellett csinálni a mieinknek, és külön a telepéseknek. Minduntalan összeverekszenek. A múltkor már késelésig fajult a dolog.

Újabb szenvedő alany lennék magam is? Ha azzal a kövel fejbe nem vágunk, és rá nem ragadok erre a kulcslyukra, talán soha meg nem értem a technika hétérmérföldes előrehaladásának és a politikai gondolkodás csigalassúságának a keyetlen dialektikáját.

Hallgatózásomnak anyám vetett véget, aki bejött megnézni, hogy érzem magam.

– Ezt meg kell mutatni a doktornak.

Inkább az ablakon ugrottam volna ki, mint hogy most ilyen képpel állítsak be, a doktor és osztályfőnököm elé. Sértődöttségemben és dühömben az ágyra vettem magam. Itt talált meg Sztankovics. Gondosan megvizsgálta a sebeimet, aztán letörölte a szivárgó vért, sebport hintett rá, Burow tablettákat vett elő táskájából borogatáshoz, és aspirint adott, két napig ebből vegyek be reggel, délben, este.

Ha nem is a púppal, de jókora véraláfutással látott meg másnap reggel Klára, a döbbenettől még a táskáját is a földre ejtette, és már messziről, kérdezte, mi történt?

– A barátaid – utasítottam vissza, most már többnyire színlelt sértődöttséggel a közeledését, és el is fordultam.

Egész nap szinte kerültem a tekintetét, de amikor az utolsó óra után megkérdezte, találkozzunk-e a nagy malomnál, hatkor, bólintottam. Ott is voltam ahogy megbeszéltük, nyolcig volt a gimnazisták kimenője, és az esti sötétségben találtunk egy nagy fát, amelynek törzse mögött jól meg lehetett bújni. Éppen megbocsátóan adta át magát ölelésemnek, amikor anyám hangját hallom:

– Fiam, a gyógyszered. Nem vetted be.

Soha nagyobb szégyen nem ért, a villámcsapást is szívesebben elviseltem volna, mint ezt a tettenérést, megalázást.

– Az anyuka egy szem kisfia – pimaszkodott Klára, miután, mi mást tehettem volna, odamentem dühösen, a számba dobtam a most ízetlennek tűnő tablettát, és még vizet is ittam rá a porcelánfejű patentüvegből, amelyet a kötényéből vett elő.

– Csak ne maradj sokáig – mondta még, s azonnal eltűnt a sötétben.

– Fontos munkánk lesz, tértem sietve más témára Klára előtt, ez a doktor tegnap apámnak adott egy titkos német írást. Nézd. Meg akarom fejteni.

A malom nagy lámpája alatt álltunk meg egy percre. Ő kezdte olvasni: „A nagy tirannusok és hódítók kora sosem jár le, s mindig lesznek, akik egyéni ambíciókból kifolyólag a tömegeket is magukkal tudják vonni. Nietzsche is a tömegek korának nevezi a mait. Azt tudom csak elfogadni, hogy egyfajta kollektívizmus irányába haladunk, de a hadvezérek nem vonulnak be a múzeumba, nem lesz belőlük viaszba.”

– Marhaság, mit akarsz ezzel?

– Nem! Csak nem tudom, mi lehet.

Mivel Klárában nem leltem segítőtársra, este magam merültem bele a hosszú gépirat rejtélyes világába, tehettem, mert a csúf véraláfutás nemcsak engem, apámat is zavarta. Lassan haladtam a nehéz német mondatokkal:

„Ich las hauptsächlich darum die Worte Veljko Petrović, weil seine ganze Vergangenheit, seine dichterische und publizistischen Bestrebungen rein nationalistisch waren. Und wenn er als wahrer und aufrichtiger Nationalist von den Erscheinungen des heutigen Lebens diesen Schluß zieht, daß die Staaten ihre Grenzen unmerklich machen müssen, daß die Völker sich miteinander verbrüdern müssen, weil es das Leben befiehlt und die Entwicklung der Menschen, dann steht es vor uns klar da, was der wahre Nationalismus ist. Der Na-

tionalismus kann heute keine Politik mehr sein die Zeit der nationalistischen Politik ist schon vorüber – veraltet. Der Nationalismus schaltet sich aus dem politischen Leben aus, die Zukunft, die mächtige Technik schließt die konservativen und starren Tendenzen, die im Gegensatz mit der heutigen Zeit und Entwicklung stehen aus. So kann der Nationalismus kein politisches Programm mehr sein, sondern nur aufrichtige, innige Liebe für ein Volk, für eine Kultur, für eine Sprache. Der Nationalismus bleibt also eine Liebe, die ebenso wie die Mutterliebe schön und heilig ist, aber aus welcher Wut und Waffen zu schmieden, ist nicht nur ein böses, gewissenloses Spiel, sondern eine sinnlose Gewalttat gegen den Fortschritt, gegen die Technik und gegen die seelische Entwicklung der Menschheit. Aber der reine Nationalismus als wahre reine Liebe kann auch in der Seele des Zukunftsmensches leben, wenn auch dieser Mensch in seinem Denken, Handlungen und Weltanschauung ganz international sein wird.”

Úgy éreztem, komoly tanulmányoknak a vázlatát olvasom, de nem tudtam szabadulni a gondolattól, hogy tiltott gyümölcshez nyúltam. Valami titkos szervezkedés alapszabálya. Egy újonnan szerveződő páholyé, ha már a meglévőt betiltották. S mi lesz, ha ezt megtudja a csendőrség, és értem jönnek, elvisznek, vallasznak, mint Wilit szokták. Annak idején apámat egy karácsonyfa miatt hurcolták meg, hát akkor ezért. . . Hirtelen elmosódtak előttem a határok, s csak akkor nyugodtam meg, amikor eszembe jutott, hogy itt maga a király is. . .

De ha már belefogtam, végigolvastam, s hogy fordítói szenvedélyemnek is eleget tegyek, füzetembe magyarra fordítva írtam, amit olvastam. Ismét Székely Sándor igazgató intelmére gondoltam, mint amikor Medgyessy Ferenc levelezőlapját rakatta el velem. Majd valaki egyszer talán hasznát veszi, vagy megcsodálja, mint egy festményt. És az a szobor is, rólam, mi másért készülne, önmagáért és másokért, okoskodtam. Hogy később ennek a szövegnek még én is hasznát veszem, akkor nem sejthettem. Szóval:

„A jövő embere kollektíva embere lesz – állította Sztankovics doktor. Ma már látjuk, hogy az államok berendezkedése többé-kevésbé közösségi alapon nyugszik, és az irány feltétlenül ez, a kollektivizmus iránya.

Ferrero, a nagy olasz történész egyik cikkében írja, hogy napjainkban már csaknem mindenütt a nép szuverenitása az uralkodó; ott viszont, ahol nem gyakorolja a hatalmat, szintén nem tagadják meg, csupán átmeneti állapotról beszélnek. Valójában a háború óta sok szó esik a nép szuverenitásáról, és amennyiben a parlamentarizmus valahol válságba jut, a kollektivizmus a parlament épületén kívül találja meg új alapjait. A wilsoni pontok nem valósultak meg, ám az elvek, amelyeket Wilson 14 pontjában tömörít, az új világ princípiumaivá váltak, azé a világé, amely immáron a kollektivizmus felé lépdel.

A XIX. században a szabadság és az egyenlőség még szövetségesek voltak, ma ellenfelek. A kommunizmusban megtestesülő egyenlőségszme élet-halál harcot vív a liberális szabadságeszmével. A kommunizmus ki akarja irtani a

szabadságot, a liberalizmus pedig az egyenlőséget. A nyugati civilizációk a liberális eszméken nyugszanak, a bolsevizmus ezzel szemben a szocialista eszméken. A Nyugat tulajdon nagyságát és felvirágzását az individualizmusnak köszönheti. A XIX. században azonban eme szabadságésze ellen maga az egyenlőség eszméje lázad föl. Az egyenlőség mechanikus, a szabadság szerves. Így robbant ki a harc ezek között az egykoron szövetséges eszmék között. A jövőben ezeknek az ellenségesen egymással szemben álló eszméknek ki kell békülniük, mégpedig egy harmadik eszmében, a testvériség eszméjében. És így fognak majd a francia forradalom nagy eszméi, Liberté, Égalité, Fraternité, végül is egyesülni, és egy új kollektívizmusból megvalósulni, amely egyidejűleg lesz mechanikus és szerves, szocialista és individualista, lévén, hogy a harmadik eszme, a testvériség mindent együvé olvaszt a szeretet lángjaival. Így aztán a kollektívizmus nem fogja megsemmisíteni a személyiségeket, csupán az ember fogja a szükséges egyéni cselekvést nélkülözni a mechanizált világ következtében. A jövő emberének azonban ebben a kollektívizmusból is biztonságban és szabadnak kell éreznie magát.

Amióta léteznek népek és államok, a szabadság és a biztonság azóta a legfőbb érték. Mindkét cél része az emberi természetnek. A rabságban levő állat ki akar szabadulni. Az üldözött vad biztonságba akar jutni. Az emberi történelmen a szabadságvágy vörös fonalként húzódik végig, s ez a jövőben is így lesz. Nemcsak a politikai és szellemi, hanem a műszaki és gazdasági fejlődés is szabadságharc. Harc a természet béklyói és a tévedések és a tudatlanság ellen. A biztonság a másik nagy követelménye az embernek. A civilizáció kezdete óta az embert fokozott biztonság veszi körül. Az ember nem akar az állathoz hasonlóan egyik napról a másikra élni, hanem tervez, épít, alakít. Ehhez stabilitásra van szüksége. Ehhez biztonságra van szüksége. E jelentős törekvések a jövőben is feltétlenül folytatódni fognak, és kétségtelenül tökéletesebb szintet fognak elérni, ha abszolút szinten nem is, következőképpen nagy valószínűséggel hihetjük, hogy a jövő embere nagyobb és szabadabb szociális biztonságban fog élni. A Nyugat súlyos beteg. A modern élet valamennyi kritikusa kezdi felismerni ezt; ott gyülekeznek a betegség körül. Mindenki a saját elméletével.

Az orvosok közül némelyek gazdasági gyulladást, mások politikai daganatokat, ismét mások erkölcsi okokból fakadó testhőmérséklet-emelkedést állapítanak meg. Mindenki azt a szervet akarja megműteni, amelynek a szakorvosa. Hogy is ne, hiszen materialista orvosokról van szó. Nem ismerik fel, hogy a minden szervi megbetegedés voltaképpen csak tünet, azt, hogy az egész szervezet beteg, és hogy a gyógyítás csakis a lelki és testi egyensúly helyreállításával lehetséges.

Maga a Nyugat életmódja is beteg. Elvesztette formáját, mert nem tartott mértéket. Kuruzslók által hagyta magát megtanácsoltatni. Nem engedett azonban minden betegség mély gyökereket, a materializmus és a hitetlenség. A gyógyulás csakis azáltal lehetséges, hogy harcolunk ellenük, nehogy mély gyökeret engedjenek. Ezek után lesznek ismét egészségesek a szervei, mint amilyen a gazdaság, a politika és a morál.

Jóllehet a materializmus még mindig a kezében tartja a világ egész hatalmát, minden hadseregét, összes pénzét és fegyverét, mégis már most gondolkodnunk kell az idealizmus végső győzelmére. A legjobb ifjúság, amely szintén látja a katasztrófát, amelynek peremére a materializmus a világot odasodorta, szintén új utakat keres. Meg is fogja találni, amennyiben előre, a nagyobb szabadság, a nagyobb erők és a kiteljesedettebb szépségek irányába lépdel. Ha tehát az idealisztikus hithez, a heroikus cselekvéshez és a legnemesebb vezetéshez visszatér. Amennyiben határozottan otthagya a káosz útját, és rátér kozmosz útjára: a forma útjára, az új forma útjára, az idealisztikus forma útjára.

S nekünk nem szabad kételkednünk ebben az útban, a jövő ilyen irányú fejlődésében. Már ma látjuk a menekülést, de legalább a menekülésre való hajlomot a materializmustól. Már ma látjuk, hogy nem pusztán egy új tárgyiasság, hanem egy új erkölcsiség van keletkezőben. A XIX. század materializmusa maga alá temette az erkölcsiséget, ami azonban a XX. század idealizmusa révén újjá fog születni.

»A tudomány maga a XX. században a materializmus révén egy új világképet döntött le.« Ostwald a materializmus helyébe az energetikát helyezte, miután az anyagot az energia megjelenési formájává nyilvánította. Egy anyagi jelenségből a világ energetikai világgá alakult át. És Einstein pedig fölborította az abszolútot, a pozitívot, ami egészen napjainkig megdönthetetlen a tudományban. Így keletkezett egy sugarakból és hullámokból, erőkből és ritmusközből, energiákból és harmóniákból összetevődő világ. A matéria maga is csak valami relatív, az ismeretlen erő formáinak egyike. Így lett a holt és mozdulatlan világmindenség ismét élővé, minden dolog a lélek számára átláthatóvá vált, a lélek ismét felfedezte, hogy a mindenség összes erőivel rokonságban van. Az energiafizika és az einsteini elmélet szabad teret adott az idealista metafizikának. Az ismert és a látható ismét úgy jelenik meg számunkra, mint az ismeretlen és a láthatatlan szimbóluma. Így alakul ki ismét egy új etikai idealizmus, amely Nietzsche tanára támaszkodik, hogy a boldogság és a boldogtalanság csak mellékjelenségek és az életért vívott harc melléktermékei, lévén, hogy a valódi célnak az ember magasabb fejlettségének kell lennie. A művészetben is győzedelmeskedett a naturalizmussal szemben az új idealizmus. A művészet célja ma már nem a természet utánzása, hanem annak fokozása és stilizálása. A művészet világa erősebb, szebb és tisztább, mint az, amelyben mi élünk.

A legmélyebb összefüggést ismerjük föl ma a művészet és az etika között – Coudenhove-Kalegri, a jelenkor legnagyobb filozófusa szerint –, annak erősítő, felvilágosító, megnemesítő és tisztító hatását, amelyet a nagy művészi alkotás az emberi természetre gyakorol. A vallástalan európaiak számára így hát a művészet azt a szerepet veszi át, amelyet a vallásos Európa számára a kultusz játszott el. A dogmatikus vallások helyébe a szépség lép, ami az ókori Görögországban már egyszer valódi vallás volt. Az új ember ismét szép és ideális lesz, így jön létre a saját tökéletesedés iránti vágyakozása a szépség után.

Láthatjuk tehát, hogy a jövő embere mindinkább eltávolodik a materializmustól, szép és ideális akar lenni a szó etikai értelmében, és önmaga tökéletesítése öncéllá válik. Már ma látjuk a materializmus pusztulását, azt, hogy az emberi lélek a metafizikusát, az idealizmust kutatja, új irányt vesz, szépülni és nemesedni akar. Ha az eszmék nem is mindig a legvilágosabbak, az irány adva van, és tisztán látjuk magunk előtt, tudjuk, hogy a jövő embere melyik irányba fog előrelépni.

Kedves testvéreim! Mindez ideig a jövő emberét tárgyilagosan, objektíven, az érzelmek és a kívánalmak befolyásának kizárásával nagy, ámbátor valószínűnek tűnő vonalakkal akartam vázolni. Megkíséreltem bensőmben teljesen kizárni, de legalábbis visszafojtani a szabadkőművest. Nem hiszem ugyan, hogy a hűvös tárgyilagossággal szemben vétkeztem volna, olyan valószínűséggel determináltam a jövő emberét, amelyet minden gondolkodónak többé-kevésbé el kell ismernie. A vázlatból azonban egészen világosan látható, hogy a jövő embere olyan ember lesz, amilyenek mi, mi, szabadkőművesek megalotjuk. Valami hasonló történt velem, amikor Dante II Paradisóját olvastam, s amikor elérkeztem a következő strófákhoz:

Questo decreto, frate, sta sepulto
agli occhi die ciascuno, il eni nigegno
nella fiamma d'amor non e adulto;

E végzés, testvér, fátyolba fonódott
oly lélek szeme előtt, mely tűzében
szent szerelemnek nem acélozódott;
(Babits Mihály fordítása)

Ezt a kinyilatkoztatást, testvéreim, az a lélek, amely nem a szeretet lángjában növekedett, nem érti, nem hallja. Mélyen megindított, amikor olvastam. Noha Dante nem volt szabadkőműves, ezeket a szavakat csak egy szabadkőműves vethette papírra. A rejtvény megoldásának kulcsát a szabadkőművesi gondolkodás egyik időtálló igazsága adta a kezembe. Még mindig nem ismerjük ugyanis ideológiánknak végtelen hatalmát.

Charles Fourier, a szocializmus nagy előfutára, aki szerint a szeretet törvénye minden népre egyaránt érvényes, néhány mondatot a szabadkőművességről is mondott: »Az évszázadnak ezen a ponton egy teljesen új kérdés tevődik fel« – mondta Fourier, s hozzát teszi: – »Mind ez ideig nem ismerte fel azokat az értékes erőket, amelyeket a szabadkőművesség nyújt.« Olyan, mint a csi-szolatlan gyémánt, amelynek árát alábecsüljük, nem tudván igazi értékét. Így például a ghanai bennszülöttek mindaddig lábbal rugdosták az aranyrudakat, amíg a mohó európaiaktól meg nem tanulták, hogy valójában mennyit érnek. S nekünk is fel kell ismernünk, kedves testvéreink, hogy a szabadkőművesség értékeit még mindig nem ismerjük eléggé, s ha nem is becsljük azonnal alá értékeit, de nem ismerjük értékeit mélységében, az örök igazságot, ezt a vég-

telen hatalmat, amelyek szimbólumaiban, misztikájában és testvéri szeretetében rejlenek. Csak akkor keletkezik szakadék, amikor valami mást szeretnénk megkeresni, és a szabadkőművesség fénycsóvjába kerülünk, abba a fénycsóvába, amelyet a múlt ugyanúgy átvilágít, mint a jövő, a testet ugyanúgy, mint a lelket. Ezt a fényt azonban nem lehet csak úgy a kezébe nyomni az embereknek. Mi magunk nem ismerjük fel, a jámborok hisznek benne és Istennek nevezik, azok, akiket a civilizáció elvakított azt állítják, hogy ők rendelkeznek vele, és ők maguk Értelmnek nevezik. A bölcsek sejtik és kutatják, és Igazságnak nevezik.

Ennél a félynél szeretnénk a jövő emberét keresni és megteremteni.” Aláírás: Dr. Kornelius Stanković, Stari Sivac.

(Folytatjuk)

Szenteleky Kornél festménye, 1919

IRODALMI MÚZEUM

SZENTELEKY KORNÉL ÉS BABITS MIHÁLY LEVÉLVÁLTÁSA

SZENTELEKY KORNÉL BABITS MIHÁLYNAK

Igen tisztelt szerkesztő uram,

a napokban nálam járt Ligeti Béla úr egy Magyar Évkönyv ügyében, melyet Móricz Zsigmond szerkesztene s mely magában foglalná Magyarország, Ausztria és az utódállamok összes magyar íróinak egy-egy reprezentatív alkotását. Arra kért, hogy a jugoszláviai részt én rendezzem és szerkeszsem belátásom szerint. Mivel többször ellenmondott önmagának s mivel hallottam már egy szélhámosról, aki Erdélyben egy Almanachra vett fel előfizetéseket, nem adtam végleges választ és nem is fogtam hozzá a kéziratgyűjtéshez. Ligeti Béla többször hivatkozott Önre, mint pártfogójára, valamint a Nyugatban megjelent verseire (én is emlékeztem egyik tavaly megjelent versére) – ez a magyarázata és mentsége háborgató soraimnak. Nem szeretnék hiába való munkát végezni, még kevésbé egy csaló cinkostársa lenni, ezért fordulok Önhöz s nagyon kérem, kedves szerkesztő uram, írja meg pár kurta sorban ki ez a Ligeti Béla s jogos-e gyanum meg bizalmatlanságom vele és vállalatával szemben?

Szíves felvilágosításáért előre is meleg köszönetet mond régi híve és tisztelője

Szenteleky Kornél

St. Szivac, 1924. febr. 17.

Polgári címem: Dr. Stanković Kornél orvos St. Sivac Bačka S. H. S.

Kézirat, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

BABITS MIHÁLY SZENTELEKY KORNÉLNEK

Igen tisztelt Uram!

Ligethy Béláról én csak annyit tudok, hogy van némi költői tehetsége: egy versét egyszer kiadtuk a Nyugatban. Egyébként semmi kezességet sem vállaltok érte, annál inkább, mert olyan évkönyvről, amit Móricz Zsigmond szerkesztene – s amelynek nevében ez az úr járkal – én nem tudok semmit. Így tehát sajnálatomra azt kell gondolnom, hogy az ön bizalmatlansága velem és vállalatával szemben jogosult volt. Annál inkább, mert magam is olvastam a kolozsvári *Ellenzék*-ben, hogy Ligethynek Erdélyben is volt valami kellemetlensége szélhámosságokhoz hasonló ügyek miatt.

Budapest, 1924. február 28.

Babits Mihály

Bácsmegyei Napló, 1924. március 5. Irodalmi apacs szélhámos-turnéja a Vajdaságban (d. t.) aláírású cikkében

JEGYZET A LEVÉLVÁLTÁSHOZ

A (d. t.) aláírású *Irodalmi apacs szélhámos-turnéja a Vajdaságban* című cikk a *Bácsmegyei Napló* 1924. március 5-ei számában a *Puceráj* rovatban jelent meg. A cikk szerzője részletesen tárgyalja és szenzációvá duzzasztja ezt az irodalmi szélhámosságot. „Amikor néhány hete látogatást tett a Bácsmegyei Napló szerkesztőségében, büszkén dicsekedett el azzal, hogy Babits Mihály leközölte néhány versét a Nyugatban és ez a dicsekvés nem is bizonyult valótlanúsnak. Amit egyéb kijelentéseiről nem lehet elmondani – olvasható a beszámolóban. – Mindenekelőtt kiderült róla, hogy nem Ligethy a neve, hanem Nagy Béla. Továbbá, hogy sohasem volt munkatársa a Budapesti Hírlapnak, amire szintén hivatkozott. Ez a két hazugsága azonnal, mintegy automatikusan leálcázódott, de egyéb szélhámosságaira – sajnos – csak később terelődött rá a figyelem. Apróbb stiklijeiről, például arról, hogy ittartózkodásának első huszonnégy órájában ezer dinár erejéig »mellbevágott« egy bankigazgatót, nem érdemes beszélni, ellenben elkövetett Ligethy-Nagy Béla olyan szélhámosságot is, ami súlyosabb elbírálás alá esik, mert – ha leplezetlenül marad – a károsultak az egész vajdasági magyar irodalom számlájára írták volna. Ez az irodalmi szegénylegény ugyanis beugratta a Hírlap jóhiszemű főszerkesztőjét abba, hogy vállalja Egyetemes Magyar Irodalmi Évkönyv című almanachjának jugoszláviai szerkesztői tisztét. Ligethy-Nagy hivatkozott arra, hogy az évkönyvet Móricz Károly mérnökkel, Móricz Zsigmond öcsésével együtt szerkeszti és az almanach magyarországi szerkesztője maga Móricz Zsigmond lesz: ezt Szántó Róbert – akit az évkönyv jugoszláviai részének szer-

kesztésére fölkért – természetesen elegendő garanciának tekintette és helyet adott lapjában annak a felhívásnak, amely felszólította a vajdasági magyar írókat arra, hogy küldjék be írásaikat az évkönyv szerkesztőségének.

Ligethy-Nagy Béla ilyen előkészületek után nekiindult a vajdasági falvaknak – előfizetőket gyűjteni. A gyűjtőívet sokan aláírták, ami alapján véve egyáltalán nem helyteleníthető, de az irodalmi apacs mindjárt be is vasalta a hatvan dináros előfizetési díjat, amit azután már kár volt odaadni neki. Ha még meg nem jelent könyvre valaki – ismeretlen – előre beszédi az előfizetési díjat, az rendszerint svindler. Ez a körülmény felkeltette figyelmét annak a vajdasági magyar írónak, akit elsőnek igyekezett Ligethy-Nagy megnyerni arra, hogy vállalja az évkönyv jugoszláviai részének szerkesztését, és minthogy a szélhámos főként Babits Mihályra hivatkozott, mint legjobb barátjára és pártfogójára, az illető író visszautasította a megbízást, de megkérdezte Babitsot, mit tud Ligethy Béláról? Babits Mihály válaszelevelének közlése után a további fejleményekről is szó esik: „Szántó Róbert, aki csak ekkor értesült róla, hogy milyen nagystílusú csirkefogó élt vissza jóhíszműségével, nyomban nyilatkozatot tett közzé, hogy az évkönyv szerkesztése tárgyatalanná vált és hogy mindenkinek visszafizeti azt az összeget, amelyet Ligethy-Nagy az illetőket – rá való hivatkozással – megkárosította.”

B. I.

SZENTELEKY KORNÉL LEVELEI VELJKO PETROVIČHOZ

Drága, jó uram,

éppen tiltakozni akartam ama szándéka ellen, hogy Szabó Dezső könyve miatt anyagi elszámolás legyen közöttünk, amikor levele után a pénz is megérkezett. Így tehát félszeg és kellemetlen helyzetbe kerültem. Nekem határozottan fáj, ha olyan emberekkel kell pénzről és egyéb realitásokról beszélnem, akikkel való beszélgetés számomra menekülés a ráncos, ragadós, verejték- és pénzszagú mindennaptól. Nagyon röstellem ezt a dolgot s ezekután igazán nem merek Öntől még mást is kérni, amit nem követne pekuniális elszámolás.

Nagyon szívesen kezdenék egy szép és reprezentatív novellagyűjtemény fordításába, kezdetben ez is volt a tervem, de mikor Ducsyot Kairóban felkerestem, ő inkább egy lírai antológiára beszélt rá, mert a líra a legerősebb oldala a szerb irodalomnak. Ez mindenesetre igaz is, de a fordításban sok elvész és átformálódik a kötött formák visszaadásában, míg a prózában való átültetés sokkal hübb és tökéletesebb lenne. Jól esne, ha némi támogatást kaphatnék a magyar Pen klub részéről, de ebben alig hiszek. Pesti összeköttetésem majdnem mind elszakadoztak, nem is tudom kihez kellene fordulnom ebben az

ügyben, azt meg hiába várom, hogy valaki odaátról felém fordulna. Úgy látom, hogy a magyar Pen klub tespedt, lomha társaság minden kezdeményezés, aktivitás és munkakedv nélkül, amelytől támogatást várni éppoly meddő dolog, mint iniciatívát. No de azért talán lehetne valamibe kezdeni támogatás nélkül egyedül hitemre és erőmre támaszkodva. Talán lehetne valamit csinálni a politika ellen. Nagyon szeretnék erről Önnel egyszer hosszabban beszélni. Talán adódik is erre alkalom, különösen ha az ember vágyja és keresi az alkalmat.

Mindenkor őszinte híve és tisztelője

*Szenteleky
(kézirással – a szerk.)*

Sztári Szivac, 1928. május 8-án

Nagyon kedves uram,

tegnap nálam járt Csuka Zoltán és elmondotta, hogy Ön kétszeresen is neheztel ránk, a Vajdasági Írásra. Nekem nagyon, nagyon rosszul esett ez a hír-adás, hiszen sohasem volt szándékunkban az Ön érzékenységet felkavarni, mi mindannyian mindenkor őszinte, sőt büszke tisztelői voltunk az Ön egyéniségének és művészetének. Ami közöttünk felmerülhetett, annak oka talán a félreértés, a V. I. primitív, szegényes viszonyaiban keresendő, de soha és semmiesetre sem érzelmi ellentétekben vagy a részünkről hiányzó tiszteletben és megértésben.

Csuka még az ősszel említette, hogy beszélt Önnel és Ön volt szíves átengedni eddig megjelent írásait, illetve azok fordítását a V. I. számára. Választásunk már akkor a Magyar Pistára esett, mert fontosnak tartottuk, hogy a magyar közönségnek megmutassuk azt a magyar tisztet, aki a másik oldalon harcolt. Véleményem szerint a Magyar Pista nemcsak érdekes elgondolás, hanem művészi szempontból is teljes, mesteri munka, amely talán éppen művészi erejével hathat az olvasóra és elsősorban arra az olvasóra, aki a magyarok harcát csak a Habsburgok oldalán hitte helyesnek és hitesnek. Szűk és szegényes megjelenési formánk sokáig nem tudott méltó keretet adni ennek a hosszabblélekzetű, megkapó írásnak, nem akartuk folytatásokba tördelni a teljes egészében ható portrét, ezért csak most, az április–májusi kettős számban tudtuk a Magyar Pistát bemutatni. Nekem nagyon kellemetlen volt, hogy ilyen későn hozzuk csak az Ön fordítását, de őszintén szólva nem gondoltam arra, hogy újlag kikérjem az Ön beleegyezését, mikor elvben minden írására megkaptuk jóváhagyását.

Élénken fájjalom, hogy berlini előadásáról idejekorán nem szereztünk tudomást. Én akkor Olaszországban voltam és hazai újságot nem olvashattam. Csukát pedig annyira lefoglalja és beteggé fárasztja a létminimum után folytatott hajsza, hogy fáradt figyelmét valószínűleg elkerülte ez a hír. Ez a mulasztás azonban még nem lehet akadálya annak, hogy előadását teljes terjedelemben ne mutassuk be a V. I. olvasóinak, mert látatlanban is tudom, hogy előadásában eleven gondolatok

és színes szépségek sziporkáznak. *Ezért szépen és szeretettel kérem: juttassa el nekem felolvasását, hogy annak jó és hű fordítását mielőbb elkészíthessem.*

Ismélem: nagyon, nagyon fájna, ha közénk a félreértések kavicsai kerülnének és felhorzsolnák megértésünket, az összetartozás, az anche 'io sono scribere egyetemes együttérzését. De nem is hiszem, hogy ez lehetséges volna, hiszen a rokonszenvnek, a művészi munka megbecsülésének mély és erős gyökerei vannak. Nem menteni akarom mulasztásainkat, hanem magyarázni és megértetni és én bízom benne, hogy az Ön jósága és megértése elküldi nekünk nemes bocsánatát

Őszinte tiszteletét küldi mindenkori híve

*Szenteleky
(kézírás – a szerk.)*

Sztári Szivac, 1929. – VI. – 8.

Nagyon kedves uram,

engedje meg, hogy őszintén és egyszerűen megköszönjem Önnek a „Dunavska konfederacija” című sikksorozatát. Azt hiszem nem én vagyok az egyedüli, aki e tarka etnográfiai szönyegen több színt olvasztok magamba és ezért lelkemben érzem és élem ezeket az egyre sürgősebb problémákat, melyeknek létezését az embertelen és rövidlátó sovinizmus mindig le akart és le akar tagadni. Különösen megkapott az utolsó közlemény tág horizontja, mély megértése és bátor, okos, fölényes hangja. Nagyon jó, szinte vigaszos dolog volt írását olvasni a mai fojtott atmoszférában, amikor a szűkkoponyájú nacionalisták és a szőrösszívú egyéni haszonlesők bambán és kegyetlenül építik az elválasztó falakat emberek, eszmék és kultúrák közé. Mindenki, aki tovább lát a mánál, a nacionalista önelégültség szűk horizontjánál, az nemcsak nagy hálával, hanem felbukkanó bizakodással fogadta az Ön okos, friss és tisztalevegő-jű írásait: hátha írásának megejtő varázsa felnyitja a szemeket, az abroncsként szorító horizontokat?

Mégegyszer köszönöm Önnek a reményt, a messzeségek és igazságok meglátásának tiszta örömét, amely az Ön jóvoltából fáradt, borús lelkembe mint ígéretes, mosolygós verőfény hullott.

Nagy szeretettel és tisztelettel köszönti hűséges híve

*Szenteleky
(kézírással – a szerk.)*

Sztári Szivac, 1930. augusztus 25-én

SZIRMAI KÁROLY
SZENTELEKY KORNÉL HALÁLÁRÓL VELJKO
PETROVIĆNAK

Igent tisztelt Kollegám!

Valószínűleg értesült már arról, hogy Szenteleky Kornél, vajdasági magyar irodalmi életünk vezére és a szerb–magyar együttműködés oly lelkes propagálója, hosszas szenvedés után augusztusban meghalt. Mi, akik „Kalangya” c. folyóiratunk októberi számát az ő nemes emlékének akarjuk szentelni, azt szeretnők, ha ez a szám minél méltóbb lenne céljához. Ezért is kollegiális tisztelettel felkérjük, hogy mint a jugoszláv irodalom egyik legreprezentatívabb tagja, szíveskedjék valamely, ez alkalomra írandó cikkével, az emlékszám nívójának emeléséhez szintén hozzájárulni.

Mellékelem egyidejűleg novelláskötetemet s kérem, hogy fogadja azal a szeretettel, mellyel én írtam őket. Ha módjában lenne, nagyon lekötelezne, a jugoszláv folyóiratok egyikében leendő kisebb méltatás megírásával.

Még egyszer kérve szíves csatlakozását és erre vonatkozó értesítését, maradok kollegiális üdvözzellet:

Szirmai Károly

Novi Vrbász, 1933. szept. 14.

Adresa: Dr. Szirmai Károly Novi Vrbas 2.
urednik „Kalangya”.

A levelek Belgrád Város Múzeumában

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A „TEREMTÉS ELŐTTI CSEND” ANYANYELVE

Böndör Pál: *Tegnap egyszerűbb volt.* Újvidék, Forum, 1993

Böndör Pál *Tegnap egyszerűbb volt* című legújabb verseskötete, mely a költő 1989 és 1991 között írt verseit foglalja magában, nagy nyeresége irodalmunknak. Mindezekelött azért, mert az elmúlt évek nagy megfogyatkozása ellenére is ékesen bizonyítja, hogy a vajdasági magyar irodalomnak máig is vannak rangos alkotásai. E verseskötet minden Vajdaságnak élő íróember számára önmegerősítést jelenthet, azt bizonyítván, hogy a mai napig is lehet itt irodalmi értéket teremteni. Olyan műveket tehát, amelyek a maguk tapasztalatait e vajdasági gyökerekből szívják, s magas művészi hőfokon képesek formába önteni. Böndör Pál e verseskötete minőségei révén szerves része az egyetemes magyar irodalomnak, még akkor is, ha e zűrzavaros idők esetleg nem túlzottan kedveznek a határon túli értő odafigyelésnek. Ám az esztétikai érték – szerencsére – időtálló.

Méltatásom – akárhogy forogatom is – nem indulhat ki másból, mint amit Bányai János fogalmazott meg e kötetre vonatkozóan. Abból, hogy „verset mondani a mára a vers fölényét jelenti”. Mert a vers fölényéről van szó mindenekelőtt, arról a lehetfinom szerkezetről, mely úgy tud fogalmazni a létről, létünkéről, hogy kirostálódik belőle mindaz, ami földhöz tapadt, unalmas, kegyetlen vagy triviális, s marad egy szelíd és fanyar intellektus költészetté emelt lét- és világérzékelés.

A kötetben megfogalmazott alapélmény: a haza- vagy visszatalálás elbizonytalanodása, mely nem eltávozás, hanem egyértelműen a körülmények drasztikus megváltozásának következménye.

*Valaha még... s éppen ugyanide
– ez a kérdés – visszatálok-e?*

– írja *Visszatálok-e?* című versében Böndör. E motívum első leütése már a kötetnyitó vers is:

*Új év – új élet? Az lenne. . . Az anyját!
és a szorongás ami összefogja
így-úgy. . . a lényemet? Mátis foglya
annak minek megértem a hatalmát?*

*...
Hogy változott is közben a világ?
A vaáli erdőn? A tölgyek alatt?
Idő megállt? Vagy éppen megszaladt?*

*Vagy az orrunkkal mérjük hogy ki lát
– és mennyire – az orránál tovább?*

E kötet költői effektusait talán alapvetően az adja meg, hogy miközben mindvégig az elbizonytalanodás, a helyvesztés az alapélmény, mégis olyan teljesség árad e versekből, amely a látásmód, a néven nevezés minkéntjéből eredően egy „nevenincs szerelem” emelkedett hangulatának hőfokán lebegteti e versvilág egészét. E teljességérzetet minden bizonnyal az váltja ki az olvasóból, hogy Böndör mestere a szinte megfoghatatlan, névennevezhetetlen árnyalatok megjelenítésének. Egy-egy mozdulat, egy-egy némajelnet vagy röpke állókép képezi leggyakrabban ihletének tárgyát, s ezt futtatja fel aztán a jelenlét, a bennelét hiánytalan teljességéig, mint aki minden hiányokon át szövi a folyamatosság mindent egybefogó hálóját, pontosan előállítva ama József Attila-i tapasztalatot, hogy „Csak ami nincs, annak van bokra”. Hívebben érzékelteti mindezt a *Természet után szabadon* című vers. Egészében idézem:

*Azok a hatvanas évek! Minden nemzedék
az unalomig nyáladzik utólag
valamelyik évtizedről: én K. L. árnyékára emlékszem
ahogy ott ülünk a régi Újvidék külvárosában
egy deszkakerítés tövében
és átfecsegjük fiatalágunk egy déhutánját.
A lyukra a deszkán
egy kihullott? kivert? csomó helyére a fában
amit K. L. feje búbjá úgy árnyékol be
mintha elcsorogni készülne rajta át
a bizonytalanba.*

Szelídnek és ugyanakkor fanyarnak mondtam Böndör költői alkotását. S ahogy az ott-hontalanságélmény és a biztonságos otthon- és jelenlét egészíti ki nála egymást, valahogy úgy ötvöződik egybe a szelídség s a fanyarság is. Szelídség alatt értem azt az árnyalatok (egy-egy leheletfinom jelenet, állókép, mozdulat, táj- illetve kertrészlet) iránti odaadó és a szó legnemesebb értelmében alázatos figyelmet, mely Böndörre oly jellemző. (Ilyen értelemben igaz és pontos, amikor azt írja: „A magyart csak beszélem. / S mondatomban hibás a rend / – mert más az anyanyelvem: / a teremtés előtti csend.” A teremtést itt óhatatlanul versteremtésként is kell értelmeznünk, mely az őt körülvevő világ figyelésében megmutakozó alázat legtávolabbra utaló pontja.) De hogyan jön be mindebbe a fanyarság eleme? Úgy tűnik, nem pusztán (ön)kicsinyítő hasonlatok és metaforák révén, úgy is persze, gondoljunk a nemcsak helyet, de létstátust is jelképező állóhelyre a *Peremjárát* című versben, vagy a *Hír a Vajdaságból* című versre, ahol a kifizetendő illeték lyukas ga-

rasnál többet nem ér, ha életről, ha halálról van szó: „ki hitte volna – nagy kerülő után – / Nagyfény s a Mars közt még utolérjük azt / az elgurult lyukas garast is. . . / Lesz kifizetni az illetéket – / a ponyva-helypénzt? vagy ama csónakost?” Ám ebben az ön- és probléma-alászállításban nyoma sincs egy szikrányi önsajnálatnak sem, bölcs ön- és helyzetismeret következménye, ezért épp csak egy kissé fanyar, de nem keserű. Hogy ez mégsem könnyedség, netán felületesség, arról a kötet egésze tanúskodik. Nem állom ki, hogy ne idézzem a böndöri ön- és helyzetismeret egyik legmarkánsabb példáját, *A gázló* című vers kezdő sorait:

*Van amit még én is megértek.
Mint a hal érti a horgot
miután bekapta a férget.*

Böndörnél a versírás: harmónia-teremtés feltételes módban, úgy ahogyan a *Mindig is így képzeltem el* című versében írja: „Eleddig fel- / foghatatlan viszonyba kerülök minden élővel / és holtal. Én leszek a táj.” A költői s a költészet felé való elrugaszkodás nála ez a feltételes módba vagy bizonytalan jövő időbe helyezett, s a személyességen messze túlcsonduló teljesség, ez költői megszólalásának forrásvidéke és trambulinja.

Méltatásomat egy olyan Böndör-verssel zárom, melynek hangvétele nem jellemző ugyan a kötet egészére, de olyan sűrítést tartalmaz, hogy gyűjtőlencseként foglalja magában e költészet legfőbb sajátságait. Fanyarság, irónia, nagyon erőteljes nyelvi lelemény és játékosság, a költői személyest messze meghaladó teljesség rálátás szöge, metsző pontosság jelen idejű világunk szorongatottságainak néven nevezését illetően, s ugyanakkor a minden vérbeli költészetre oly jellemző távolság, a szellem és a költői fogékonyság igazi rangját és méltóságát megadó távolság, mely sohasem merülhet egészen alá a valóság szennyében, hisz lényegét illetően nem belőle vétettet. De mindeme benne rejlő minőséget érzékeltetni csak önmagával lehet. Tehát: *Play classic!*

*Ezt megúsztá. Húzta. Vetközte
le. Vetette. Magát. Bele-
temetkezett. Merült. El-
bízta volna magát egy kissé?*

*Szinte már klisé: borotva-
élen jár. Hálni bele
a lélek. A lapszék a be-
hajtások. A csírák. Ír-*

*magja se marad. A hó alatt. Fordul-e
jóra? Való. Itt maradt a kalapja.
A bokréta rajta. A rajtra*

*– kaparj kurta! – vár.
Mindenki háza előtt. Áll.
Hajnal van. És kora délután.*

EVERGREEN KUTYASZORÍTÓBAN

Böndör Pál: *Tegnap egyszerűbb volt*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1993

Hogy bajban vagyunk, hogy *kutyaszorítóban* – a dolgok állása azt mutatja –, jó ideig örökzöld téma marad errefelénk. Mit tehet a költő, midőn kénytelen konstatálni, hogy „lassanként eldöcögünk a fenébe”, hogy „meghalni már könnyebb mint elaludni”, amikor jómaga is e létben állóhelyre váltott jegyet (Peremjára, szabadon), s „hírekkel telve” is üres. Legfeljebb kérdezhet, imígyen: „– A dal ha azt Anakre- / ón jambusokban írják / végül vidámra fordul?” (Kis éji zörejek) Vagy elégikus-belenyugvón lép „egy elviselhetőbb korba”: „Én leszek a táj. // Eltakarja sebhelyeimet / a pitypang és a mályva” (Mindig is így képzeltem el).

Böndör Pál – legújabb kötete s előző verseskötetei is meggyőzően bizonyítják – tudja, hogy e „kétes félhomály”-ban „Mi választja el az ízetlen adomától / a verset”. Persze nem problémamentes tudás ez, hiszen közel negyedszázada a költői megszólalás módzatait járja körül a költő, kételyeit szövegei meg. Elannyira, hogy költészetének egyik vezérszólamává vált e „kételyektől súlyos tudás” (Utasi Csaba).

A *Tegnap egyszerűbb volt* lírai hozadéka egyszerre mutat rá Böndör eddigi költészetének folyamatosságára és az ettől való elmozdulásokra. Az *Eső lesz* (1970) versei kopárságukkal, a „mennél rövidebb / mennél kegyetlenebb” költői programjában határozták meg e költészetet. A költő el-vesz, zsugorít, kondenzál, hűt, olt, rövidít, befagyaszt, miközben az említett kegyetlenség „csakis önmaga ellen. . . technikája, nyelve, verse ellen irányul”, fogalmazta meg Tolnai Ottó e versvilág költői eljárásait. Ez az „aforisztikus zsugorítás” („aforizma-cserepek”, „aforizma-torzó” – Tolnai) a *Karsztban* (1974) lép elő a reflexivitást mélyen magában hordozó versformában: a haikuban, amely a wakákkal együtt, a kötetekben gyakran külön ciklust alkotva, a későbbiekben is tovább él Böndör költészetében. A *Karszt* ugyanakkor annak az „ambivalens táj”-nak (Utasi Csaba) a megeléje, amely külső kulisszáinak jelzésszerűsége közben szüntelenül a költészet mibenlétére kérdez rá, s szimptomáival a vers érütéseit vizsgálja. A *Vérkép* (1978) a mindennapi élet jelenségeit vonja a vers erőterébe, s az ezzel járó epikum talajától elrugaszkodva faggatja a kétkedésekkel, szorongásokkal teli létezését, s – továbbra is – magát a költészetet. A *Végeposz* (1982) szövege is ezen az úton halad, de a műfajparódia áttételességével, versformák „elrontásával”, torzításával, a nyelvi lehetőségek gazdag tárházának versbe emelésével. A *Jégyverés* (1985) versei is ezt a helyzetképet tárják elénk, azzal, hogy Böndör iróniája itt a rímtechnikát is célba veszi, azaz „a *Karsztban* meghirdetett súlytalan díszek egyszerre fontosakká, nem-díszekké válnak” (Toldi Éva). A *Krupié ki-oztja önmagát* (1986) kontextusa annyit módosít e költészet összképén, hogy Böndör itt a feszebb formáktól az „oldottabb, lazább versbeszéd” (P. Nagy István) irányába fordul. P. Nagy István ilyen vonatkozásban minősíti a kötet verseit fordulópontnak Böndör Pál költészetében. A *Gázló* (1989) című, sok régebbi verset is újracsendítő kötetében viszont a négy soros, rímes, tehát „szabályos” versszakok megformálása ad jelt magáról. Ugyanitt láthatjuk újra, egybegyűjtve a költő rövid versformáinak ciklusát is (Miniaturók 1970–1985).

A legújabb verseskötet annyiban mozdul el a vázolt költői gyakorlattól, hogy kiiktatódnak belőle Böndör eddigi nagy kedvvel és műgonddal művelt, epigrammaszerű versei, a haikuk, a wakák. Annál hangsúlyosabbak lesznek azonban e költészet eddig is meghatározó vonásai: a mindennapi élet apró, jelentéktelen, prózai eseményei, jelenségei képezik újra a gondolatíság irányába való elrugaszkodás talaját, egyfajta, látszólag formátlan,

slampos bőbeszédűség, epikum, amelyet egyrészt a mives forma (szonett, szigorúan négy sorból építkező versszakok), másrészt a rím (ritkábban metrum) tart szigorúan kordában. Még az egybólszabott vagy szabálytalan versszakokból álló versekben is érződik a visszafogottság. Oldottság és lazaság határvonalain egyensúlyoz itt a Böndör-vers. Annál is inkább állíthatjuk ezt, mivel a költeményeken belüli egyensúly oly módon jön létre, hogy a költő egy időben igyekszik megszüntetni, majd újra felállítani azt. A versek szövegében szüntelenül apoéitikus elemek kísértenek: szólások, közhelyek, tölteléksszavak, állandósult, megkopott, elszürkült szókapcsolatok merülnek fel újra és újra, olykor egy-egy költeményen belül több is. Ennek az egykor meghirdetett nyelvi kopárság ellenében ható hordalékanyagának egész katalógusát állíthatjuk fel. Állandósult szókapcsolatok, frázisok, a mindennapi élet „zörejeinek” sora kerül a szövegekbe, helyenként csupán jelzésszerűen, a kulcsszó felemlítése formájában (ajándék lónak ne nézd a fogát; saját bőrét viszi a vásárra; pórul jár; nem lát tovább az orránál; nem látja a fától az erdőt; veszi a kalapját; veszi a lapot; cigányútra szalad; borotvaélen táncol; hálni jár belé a lélek; kaparj, kurta; lóvá tesz; derült égből a villámcsapás; tizenkettő egy tucat; a kutya sem ugatja meg stb.). Ezek a megkövült, lomhává, merevvé nehezült szólamok feleselnek a versek másféle szólamaival, miközben a versszakok belső rendje és a rím szabályosságai húzzák körülötük feszesre a szöveget. Csak látszatra tűnik úgy, hogy Böndör költészete jó messzire került a *Karszt* verseinek lecsupaszított nyelvezetétől, láttelepszerű rövidegétől. E legújabb költemények ugyan megtekinnek a hétköznapi világ zörejeivel, ám a megszólalás pontossága, tömörsége továbbra is megmarad. Böndör megnyitja versének kapuit a szövegáradat előtt, hogy ezután könnyörtelenül belefარagjon, lezárja – lecsapjon rá. Nyilvánvalóan ezekre a módosulásokra gondol Bányai János, a kötet egyik recenzense is, amikor új lírai minőségek bevezetésére, a költői beszéd új értékeinek megteremtésére hívja fel a figyelmet. A rövidítés, metszés, pontosítás eszközehez tartoznak a vágások, hajlítások, áthajlítások, amelyek következtében nemcsak a versnyelv lesz erőteljesen alakítottá, tervezetté, hanem az elvágott, áthajlított (-hajlított!), szétszerelt, megfélekezett, elfullasztott beszéd- és szófolyamok jelentéstöbbletet is kapnak. Ez a jelentéstöbblet pedig éppen a vágások, metszések vonalán (tehát egy nagyon keskenyre fogott, zsugorított sávon) szikrázik fel. Más helyütt közbevetések, beékelések, kérdések, megkérdőjelezések fékezik s teszik kérdéssé az állandósult szókapcsolatok, frázisok biztosnak tudott bölcsességét. Feltűnően sok a kérdés, a kételkedés e versek szövegében, amelyek állandóan perben állnak a kijelentésekkel, állításokkal, helyzetjelentésekkel. Hasonló metamorfózisnak vannak kitéve a József Attila-, Ady-, Vajda János- és Kosztolányi-utalások, -idézetek is („*A csalános iharosban*”, *Play classic!*, *Hét fő* stb.). Egy-egy idézet groteszk betájolása, elhelyezése jelentéstöbblettel ruhazza fel a költeményt, iróniát eredményez. Kérdéslen táncol a költő (is), amikor a mindennapok hordalékanyagával tölti fel versét, s az így felduzzasztott szövegből kerít el pontos, szabályos, patinás formát. Böndör iróniájának és öniróniájának („Ez se lett lélektani mélyfurat” – Újabb kis züllés) újabb aspektusa mutatkozik meg ezekben a szövegekben. A *kentaur* nemcsak a groteszk átváltozás (Lóláb), hanem az egész kötet költői hozadékának (ironikus) metaforája lehet. Hasonló metaforikus töltést kap a *vágta* és az *akrobatika* is (akár a *Gázlóban* a *pantomim*).

A közbevetett kérdések ugyanakkor a kételyek már eddig is ismerős vonulatát idézik fel Böndör költészetében. S továbbra is jelen van mindaz a (lé)tbizonytalanság és szorongás, amelyet ez a költészet évek során át felvetett. A módosult tájversek mellé most ugyanilyen kiindulóponttal és funkcióval rendelődnek a – jobb elnevezés híján: – kertversek. A kert a költészet régi toposza. Ezen felül a kert s művelése a mindennapok tar-

tozéka, de olyan hely és alkalom is, ahol a költő a lét jelenségeiből összeálló lényegre tapint rá (ennek legszebb költői megvalósulása a Mákszem tökfaj című vers).

A verseskötet darabjai jól tervezett ciklusokba szerveződnek. A költői tekintet egy-egy területet jár körül bennünk, miközben az élet (a lét) jelenségeit, a köznapok történéseit, az együttlét állapotait, az évek s az idő múlását-változását, a kötöttségeket, a determináló erőket s létünk csökevényeit, torz jelenségeit szemléli. A lírai én determináltsága (determináltságunk) üzen ezekből a versekből, azé a lírai éné, aki szinte nyomtalanul, észrevétlen s „örökös felkészületlenségben” éli létét e torz kullisszák, szólamok között.

Böndör költészete tehát tematikailag nemigen módosult, legfeljebb a világ kicsinyes mozzanatai, köznapok részletei kerültek túlsúlyba a költészet kérdéseinek (de nem költészetének is) kárára. A versek elégikus, lemondó, kétkedő végkicsengésével, a lírai ének az adott, cseppet sem kedvező körülmények között öröklődő létével szemben e versvilág mégis valamilyen szilárd biztonságot árasztó attitűdről tanúskodik. Egyrészt az ironia „fegyvere” nyújtja ezt örökké résen levő figyelmével és fegyelmével, másrészt a megszólalás, a versmondás biztos hangja, technikája – főlénye – érezteti velünk.

A költő meglelt egyensúlyáról már eddigi költészete kapcsán is említést tett a kritika. Böndör Pál ebben a verseskötetében úgy lelta meg költészetének egyensúlyát, hogy már-már antipoétikus anyag verseibe emelésével teremtett klasszikus orkesztrációjú lírát. Egy egész sor verset sorolhatok ide a kötet bármely ciklusából (Vakság, Sörivók a kertben, Lóláb, Két könnyebb darab, A gázló, A mókamester dala, Mákszem tökfaj, Ugljani hexameterek, Némafilm, Akrobatika, Érettségi találkozó, Peremjártat, Posteritas, Forgalmi dugó, „Az égi madarakból. . .”, A kövér múzsa, Honfoglalás stb.). Antológiadarabok. Mai költészetünk legszebb teljesítményei.

HARKAI VASS Éva

A KÉTELY VERSEI

Böndör Pál: *Tegnap egyszerűbb volt.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1993

Huszonhárom évvel ezelőtt adták ki Böndör Pál első kötetét, s azóta folyamatosan, három-négy évenként jelennek meg verseskötetei. Az állandó versbeni jelenlét nemcsak kiművelt versbeszédet eredményezett, hanem mára már az is kitetszik, költészete módosult, egyféle belső logika szerint alakult; szokványos terminussal élve, kis túlzással azt is mondhatnám: korszakai vannak. Jelentős ténynek tartom ezt az alakulástörténetet, annál inkább, mivel nála népszerűbb, sokkal gyakrabban a figyelem középpontjában levő költők munkásságáról nem mondhatjuk el ezt, sokan ma is ugyanúgy írnak verset, mint húsz évvel ezelőtt.

Sokáig a tárgyias költészet egyik legkiemelkedőbb művelőjeként tartottuk számon Böndör Pált, ma viszont legjobb versei az élménylíra körébe sorolhatók. Valaha epigrammatikus tömörségű szövegeket hozott létre, mostani versei már kevésbé szimbolikusak, szó-koncentráltak; epikus tartalmakat közvetítenek, az enigmászerűséget csak a kötet utolsó ciklusa őrizte meg. Ezenkívül Böndör Pál egyre-másra elhagyja a szabad verset, s a kötött formákban (például a szonettben és a stanzában) leli kedvét. A kifejezetten kopár, dísztelen versbeszédet a

rímes formák váltották fel, érdemes őket tanulmányozni, különösen a belső és az enjambement-rímeket, amelyek gyakran fanyar humorának forrásai.

Nem véletlenül utalok minduntalan a múltra, ezt a legújabb versek is sugallják. E ki-válóan és szigorúan megszerkesztett verseskötet jó néhány darabjában a múlt utáni nosztalgia húzódik meg. Ugyanakkor mintha mégsem bölcséleti költő akarna lenni ezután már Böndör Pál, mint korábban; kötetének legjobb verseiben nem „zárt s kerek bölcsességek” fogalmazódnak meg, ahogyan ő maga mondta, hanem tudatosan törekszik helyzetünk, mai létállapotunk kifejezésére.

*– mert mintha apró cserepekre
tört volna felettem az ég
és egyre hullna szemembe
a piszkosszürke törmelék –*

– olvashatjuk egyik versében, Ady Minden egész eltörtött-képzetét idézve fel. A magyar irodalom számos költőjével folytat párbeszédet, Vajda János, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Arany János és mások költészetét szólítja meg. Külön tanulmányt érdemelne például az Ügjlani hexameterek című verse, amelyben Radnóti utal szuggesztív erővel. Külön érdekessége a versnek, hogy 1989-ben íródott, Radnóti születésének nyolcvanadik évfordulóján, amikor a mindennapi élet mögötti fenyegetettség még csak sejtető volt, nem közvetlenül tapasztalható is, Böndör Pál idilljének háttérében azonban már szintén valami nyugtalanító húzódik meg.

A *Tegnap egyszerűbb volt* című kötet egyik legfontosabb verse a Mákszem tőkfej című, amely – mint ajánlása jelzi – Arany János vígeposzának nyomán egy mai Bolond Istók kételyeit, töprengéseit idézi fel. Minden itt van, ami a tőkéletes idill megteremtéséhez szükséges: méhdöngicsélés, éret gyümölcsök, csupán egyvalami hiányzik: a ráció. A verzhős logikusan akar gondolkodni, a korábban érvényes ok-okozati összefüggések azonban mára már nem megbízhatóak, s ha jól akar dönteni, mindig a logikus megoldás ellenkezőjét kell választania, minél többször a végkövetkeztetésig, minél többet tépelődve, kételkedve. „Lehangoló látvány az őszi kert: / ha így, *visszajáról* olvasom / mintha azt mondaná, hogy menni kell / s hogy mégse. . . éppen ez tehát a jel” – olvashatjuk. Az ötletesen, szellemesen megírt, iróniával tele szöveg a hiábavalóság verse, a hiábavalóság dicserete. A vers végén pedig ott az ősi szimbólum, a Bibliában is fellelhető tőkinda, amelyet Babits is mesterien felhasznált a Jónás könyvében, s amely most Böndör Pál stanzájában nyílt ki, a tőkinda, amely az emberélet jelképeként a tudással megvert költő elképzelt kertjében: „– hiába már – de még mindig virágzik”.

A félelem motívuma az egész kötetet végigkíséri. Egyik korábban keletkezett, de újabb változatában továbbírt, továbbgondolt versében, A gázlóban fogalmazza meg leg-tömörebben erről szóló tapasztalatait: „Ősztőneim visszafogva / az eszemmel tanulok félni”. Böndör Pál kert-verseiben azonban ez a félelem feloldódik, ember és természet öröktől fogva egylényegű harmóniája a lét utáni létben is újra megvalósul.

*A magyart csak beszélem.
S mondatomban hibás a rend
– mert más az anyanyelvem:
a teremtés előtti csend.*

– olvashatjuk egyik versében, amely jelzi egyúttal, hogy időszerűek Böndör Pál versei, mai létélményünket fejezik ki, mégsem politizálóak vagy erőltetetten, közvetlenül aktualizálóak, közéletiek. A költő sohasem feledkezik meg róla, hogy költő, a kimondhatatlan megszólaltatója.

TOLDI Éva

NYELVI EGÉSZSÉGTAN

Gubás Jenő: *Egészség(ügy)ünk nyelve – nyelvünk egészsége*. Forum, 1993

Rendkívül ritka, de örvendetes jelenség, hogy egy nem céhbéli, még csak nem is társadalom-, illetve humán tudományokkal foglalkozó jugoszláviai magyar értelmiségit ily magas szakmai szinten foglalkoztatják anyanyelvének kérdései, mint dr. Gubás Jenő fül-, orr- és gégeszakorvost. Érdeklődése nem csupán a szaktudománya szűkebb körébe tartozó szókincsre és kifejezőkészletre korlátozódik, hanem kiterjed ennél jóval tágabb területre is. Figyelme ui. átfogja az egészségügyi szaknyelv művelődéstörténeti, jogi, közéleti, pedagógiai, stilisztikai, rendszerbeli stb. kérdéskörét is. Ennek az intenzív érdeklődésnek az indítéka, a könyv írásainak tanulságtétele szerint, végső soron a mens sana in corpore sano, az ép testben ép lélek több ezer esztendő igazságának az elfogadásában és a hozzá való következetes ragaszkodásban gyökerezik: testi és lelki kondícióik kölcsönös föltételezettségének a belátásában (aminek az okán, előbbi megállapításunkat módosítva, az orvostudományt is legalább oly mértékben a társadalomtudományok közé [is] be kell sorolnunk, mint mondjuk a szociológiát vagy a politikológiát). Gubás Jenő száz szövegpéldája bizonyítja, hogy az orvosi szaknyelv korrekt használata mindannyiunk, az egész társadalom számára valóban „életbevágóan” fontos. Természetesen elsősorban azért, mert a hibás, téves, pontatlan szóhasználat tragikus félreértések forrása lehet, de attól a meggyőződéstől is vezetettve, hogy az anyanyelvhasználat helyességének lelki egészségünk megóvása végett is igen nagy a jelentősége. Ennek a felfogásnak a háttérében egy olyan logikus gondolatmenet húzódik meg, hogy az emberi tevékenység aligha képzelhető el nyelvi tevékenység nélkül, következésképpen a nyelv célszerű és megfelelő használata döntően befolyásolja cselekvőképességünket, annak eredményességét, minőségét, fokát és mértékét. Úgy gondoljuk, ennek az elvi álláspontnak a következetes átgondolásában rejlik Gubás Jenő könyvének jelentős többlete a rutinszerű, szabványosan szerkesztett, csak tiltásra vagy hibajavításra korlátozódó úgynevezett nyelvvédő és „magyarító” szótárakkal és nyelvhelyességi kézikönyvekkel szemben, amelyek inkább paragrafusokat állapítanak meg, utasítást adnak, de nem nevelik a nyelvérzékét, az egészséges nyelvvöszönt. Problémalátás dolgában szerzőnk dolgozata már abban is tartalmi többletet jelent, hogy jelen van benne a nyelvi torzulások, az elhasonulás, az egységesen használt egészségügyi terminológiától és a standard magyar orvosi szaknyelvtől való eltávolodás lehetséges forrásainak a nyomozása, az idegen nyelvi formákkal való egybevetés, ily módon pedig a helytelen szó és kifejezés használatának a tudatosítása. Azt is e helyen, a módszerről beszélve említjük meg, hogy a könyv írója jóval messzebb néz és lát a „szakma” határain, kitekint a társadalmi, családi és a magánélet felé is, mint ahogy a közélet, a foglalkozások, a hivatalok, az iskola, a sajtó kérdéskörét is bekapcsolja vizsgálataiba, amennyiben az összefügg az egészségügyi nyelvi problémáival.

Ilyenképpen nyelvi elemzéseibe valóban sikerül bevonnia az ember egész fizikai-szellemi-lelki habitusát; nem a szó, hanem a nyelv kérdése foglalkoztatja, még ha látszólag csak az egészségügy szakszókinccse érdekli is. A nyelv ugyanis cselekvés, ezért esetleges működési zavarainak elhárítása végett funkciójában is meg kell figyelni; a konkrét beszédhelyzeteket, a nyelvhasználat társadalmi föltételeit és körülményeit, a változatos élethelyzeteket is vizsgálatunk részévé kell tennünk. Mutassunk rá egy-két kézzelfogható példán nyelvi valóságunk megközelítésére a Gubás által gyakorolt induktív módszer segítségével, azaz a nyelvi problémát a maga természetes közegébe helyezve. Állapotrajz és egyben egy folyamat bemutatása is az alábbi részlet, szinte a fénykép hűségével s alig leplezett önkritikával ábrázolja nyelvünk megbecsülésének a hiányát, érdektelenségünket a nyelv közéleti használata iránt, aminek egyenes következménye az idegen nyelv elemeinek a felszívódása nyelvünk organizmusába. S mivel az a mi viszonyaink közepette egyáltalán nincs felkészítve az öntisztulásra, arra, hogy kilökje magából az idegen testet, az így bele került idegen anyag súlyos funkciózavarokhoz vezet, s alkalmatlanná teszi nyelvünket alapvető kommunikációs feladatainak az ellátására.

„Bizonyosság – írja –, hogy a magyar szaknyelv közéletbeli mellözése és az anyanyelvi igénytelenség miként okozhat torzulást, idézzük azt az egészségügyi tájékoztatást, amely egy túlnyomó többségében magyarul a község különben jövevű gyógyintézetében igyekszik útbagazítani a magyar és nem magyar anyanyelvű betegeket:

Subotom rade – Szombaton dolgozik; Inhalacija; terapijski bazen; podvodna masaža; podvodna ekstenzija; četvoročelična kupka; biserna kupke; sumporne kupke; mineralne kupke; kinezi terapija; solarijum.

Az állítólagos kétnyelvű feliratnak a kurta magyar változata sem a legmagyarosabb, hisz a rossz szerb szöveg szó szerinti fordítása. A nagyobb problémát mégis a terápiás szolgáltatások neveinek kizárólag szerb nyelven való feltüntetése jelenti, mert azok a magyar anyanyelvű betegek (és ők vannak többségben), akik életükben itt találkoznak először ezekkel a fogalmakkal, hogyan tudnák anyanyelvükbe beépíteni a »biserna kupka« magyar nevét? Természetesen átveszik a szerb elnevezést, főleg ha a beszédre igénytelen egészségügyi személyzet is azt használja. Vannak ugyan anyanyelvünkhöz inkább ragaszkodók, akik nem akarnak a »bisernába« menni, hanem maguk próbálják pótolni azt, ami az értesítésből kimaradt, és csobogó, zubogó vagy rotyogó fürdőnek nevezik a *pezsgőfürdőt*. Ez dicséretes dolog, de ha ezek az önképzett szavak szélesebb körben elterjednek, ez vidékünk szaknyelvének torzulását is előidézné. Még a hasonló hangzású szerb nevek, mint például az »inhalacija« vagy a »solarijum« is károsan hat nyelvünkre, mert ösztönösen a szerb formájában rögzül tudatunkban »ja« és »jum« végződésekkel. Ha már kétnyelvűen indult a szöveg, a továbbiakban az egy nyelvre való szorítkozást csak nyelvi tunyasággal magyarázhatjuk. Az egészségügyi intézményeknek a gyógyítás mellett fontos szerepük a tanítás, a nevelés is. Egy új mikroközösségbe került személy civilizációs és kulturális szokásokat sajátít el, és ez a beszédkézségre is vonatkozik. Milyen hatásos nyelvművelést tudna végezni egy intézmény, ha a működésére jellemző, de az átlaghalandó számára ismeretlen fogalmakat az illető anyanyelvén is közölné! Persze ennek is csak akkor van értelme, ha azt pontosan és szabályosan csinálja, de nem oly módon, amint azt egy egészségügyi intézmény tette, amikor a betegeknek szánt étlapján a következő formában sorolta fel az ételek nevét: rizsa, pomfrit, srémi kolbász stb.”

Nézzük meg azonban közelebbről, az egészségügyi szaknyelv mely tartományaira terjed ki figyelme, milyen eredménnyel járnak kórmegállapításai, mire irányulnak javallatai, milyen gyógyeljárásokat ajánl olvasóinak.

A könyv első harmadrésze, az Előzmények címen tárgyalja a témakörbe tartozó általános fogalmakat, meghatározza a szaknyelv mibenlétét, áttekintést ad annak kialakulásáról és történelmi fejlődéséről a különböző nemzeteknél, s természetesen külön fejezetben s a legerjedelmesebben foglalkozik a magyar egészségügyi szaknyelvvél. A dolgozat következő része (Körkép) korunk egészségügyi szaknyelvének a kérdéseit vizsgálja, ebben a részben is diakronikus szemlélettel, jó fél évszázadra visszatekintve a magyar orvosi szaknyelv problémavilágában, a jugoszláviai viszonyokat illetően pedig a még korábbi időkre, a két háború közti korszakra visszamenően. Csak helyeselni lehet, hogy e második részben a jugoszláviai magyar nyelv használatának a problémáira fordít legnagyobb gondot. Ebben összegeződnék Gubás Jenő több évtizedes nyelvgyógyító tevékenységének eredményei s a belőle levont tanulságok is, impozáns mennyiségben sorolja megfigyeléseit a szakfolyóiratok, tankönyvek, a napisajtó, az iskolai oktatás, az alkalmi kisnyomtatványok, a feliratok, hirdetések, pályázatok, felhívások, az egészségügyi felvilágosítás szolgálatában álló kiadványok, utasítások, vények stb. nyelvhasználatának a köréből, egyszerűségi elemzi, s helyesbíti is példáit. A könyvet záró harmadik rész (Javallatok) tartalmazza a nyelvünk sorsán és gondjain töprengő közíró személyes tapasztalatait, tanácsait, a végső tanulságokat, sőt – hogy az egészségügy képzetkörében maradjunk – orvosi receptkönyvét is. Hogy ez utóbb említett kifejezéssel éljünk, az hatalmaz fel bennünket, hogy a munkának ebben a részében olvashatjuk a szerző meghagyásait arra nézve, hogy mit kell tennünk (írunk, mondanunk) s mit kerülnünk (beszédben, írásban) nyelvünk egészsége érdekében, tudniillik itt hívja fel az olvasó figyelmét a nyelvi környezetáram veszélyeire és forrásaira, a fertőzés gócaira, a terjedésével és az ellene való védekezéssel kapcsolatos tudnivalókra.

Az anyag tárgyalásának főnt említett fázisaiban szerzőnk előadásában egyre konkrétabb formában mutatkoznak meg szaknyelvi problémáink és megoldásuk módoszatai. Az első rész a legáltalánosabb, alig tartalmaz többet, mint az e kérdéssel foglalkozó népszerűsítő kiadványok szoktak közölni: a probléma talán egy kissé fölös bőségű tárgyalása az ókortól a huszadik századig. Noha a nyelvnyelvés konkrét teendőit és gondjait a könyv e része úgyszólván nem is érinti, mégis úgy véljük, ez a dolgozat legolvasmányosabb, művelődéstörténeti szempontból nézve pedig a leghasználhatóbb s a leggazdagabban felszerelt fejezete. Ugyanakkor a legszembeötlőbbben itt mutatkozik meg a „történi történelem” iróniája, a sors fintora, könyvkiadásunk és kulturális állapotaink tragikomikuma és fonáksága, amiről Gubás Jenő könyvének viszontagságos útja árulkodik a kéziratról a könyvkereskedés kirakatáig. E sorok írójának mintegy két évvel ezelőtt volt alkalma megismerkedni a kézirattal, s véleményezni a munka első fogalmazatát. Ekkor már szabadabban lehetett nyilatkozni pl. a magyar szaknyelv soradásának az okairól Jugoszláviában („A jogi és közigazgatási terminológia kérdésköre – jellemzően politika-központú szemléletünkre az elmúlt évtizedekben – jóval gyérebbe volt nyelvhasználati gondjainkkal összefüggő cikkek és vitairatok tárgya, viszont az egészségügyi nyelve úgyszólván csak véletlenül és mellékesen, noha ezen a téren is legalább annyian és oly mértékben vagyunk érdekelve, mint az említett területeken.”) De akkor, 1991-ben még sem a szerző, sem a recenzens nem gondolhatott arra, hogy alig huszonnégy hónap elteltével milyen (többszörösen is) időszerűtlen lesz a könyv szövegének sok olyan helye, amely pl. a gyógyszerészdéssel kapcsolatos utasítások nemzetiségi nyelveken való feliratozását bírálva arról beszél, hogy „A meglepő az, hogy azok a gyárak, amelyek távolabb esnek a jugoszláviai magyar nyelvterületől és nehezebben akadnak fordítóra, például a szlovéniai, a zágrábi vagy a szkopjei üzemek, azok hibátlan magyar szöveget mellékelnek. Vidékünk gyárainak magyar nyelvű utasításai viszont érthetetlenek (...) A törvények az előbb be-

mutatott módon való betartása hanyagságra, felelőtlenségre, de főleg a jó szándék hiányára utal, mert nehéz elképzelni, hogy a Bánság közepén ne lehetett volna egy megfelelő fordítót felkutatni.” Másfelől vannak olyan extrém vélemények is, amelyek szerint ugyancsak anakronizmusnak és szükségtelen lojalitásnak minősül (netán gyanús tendenciákat is rejt) a szerzőnek az a jóhiszemű törekvése, hogy a magyarral érintkező népek nyelvében is kimutassa a nemzeti nyelvű orvosi nomenklatúra kifejlődésének hasonló folyamatát. Mindennek persze aligha lehet köze Gubás Jenő munkájának értékeléséhez. Mégis, föl kell ezt is jegyeznünk egy eljövendő, talán szerencsésebb nemzedék okulására, afféle helyzetjelentésként korunk egy antihumánus, képtelenségnek látszó, mégis sajnálatosan valós jelenségéről, erkölcsi világunk egy súlyos eltévelyedéséről – az emberi nyelv megalázásáról: alárendeltségéről az efemer politikai szempontoknak.

SZELI István

MEGSZENTELT TÉR ÉS IDŐ

Bartha Elek: *Vallásökológia. Szakrális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi vallásosságban.* Ethnica Kiadás, Debrecen, 1992

Az ember és környezetének kapcsolata több tudomány hatáskörébe tartozó interdiszciplináris kutatási terület. Ezek közé soroljuk a kulturális ökológiát is, melynek egyik szakterülete a vallás kutatása. Feladata a környezeti meghatározottság nyomainak számbavétele, elemzése. Könyvében Bartha Elek elmondja, hogy az ilyen irányú kutatási próbálkozások a XVIII. század utolsó éveiben kezdődtek – tehát nem is annyira új tudományzacról van szó –, melyek „a tér-vallás, környezet-vallás hatásfolyamat felismerésének egyirányú szemléletmódjától az újabb vallásökológiai vagy komplex vallásföldrajzi vizsgálatokig” tág horizontú megfigyeléseket eredményeztek. A vallásökológia tehát azokat a vallási megnyilvánulásokat vizsgálja, melyekben döntő szerepe van a vallási rendszernek és a természeti környezetnek. Azonban az ember által formált környezetnek is hatása van a vallási jelenségekre, sőt „ide tartozik az ideológiai környezet. . . , valamint a szociális-kulturális környezet” is, természetesen az idő szegmentumait sem tévesztve szem elől.

Bartha könyve a népi vallásosság ökológiai jelenségeivel foglalkozik a környezetünkben ma is jelen lévő vallásgyakorlási modelleket véve alapul.

A megszentelt tér című fejezetben „a népi vallásosságot mint térbeli jelenséget és mint térbeli környezetével összhangban lévő rendszert” mutatja be. Szól a vallásos helynevekről, azok egyháztörténeti, vallástörténeti jelentőségéről; a szentek kultuszának elterjedtségét mutató vonatkozásokról, főleg a patrocniumok (védőszentek) kapcsán; a kegyhelyek tájformáló, környezetalakító szerepéről. A szakrális táj fogalma szerint „magában foglalja az ember környezetének mindazon tárgyi, dologi elemeit, amelyek valamilyen vallásos tartalommal rendelkeznek számára, vallásosságának gyakorlására készítetik, vagy pusztán emlékezetébe idézik a vallást”.

A megszentelt idővel kapcsolatos megfigyelései között a hétköznapi és ünnepi vallásos tevékenységek jellemzői szerepelnek, ahol a liturgia és az egyházi év a kiindulási alap. Az időbeli tagolódás egységei a nap (pl. a reggeli, déli, esti harangszó), a hét (pl. a vasárnap, aminek időbeosztása a vallásgyakorlás helyi szokásaitól függ), a hónap (pl. az első péntek-

ki nagy kilenced, az újhoid vasárnapi szentségimádás, a rózsafüzérek titokváltása). Az emberi élet szakrális időstruktúrájának vizsgálatakor megfigyelhető, hogy a keresztesítés, az elsőáldozás, a konfirmálás, a bértálás, az esküvő időpontjai is meghatározottak, valamilyen naphoz, ünnephez kötődnek.

Bartha Elek könyvének számunkra legérdekesebb része a Székelykeve vallásgyakorlásának időbeli szerkezetét vizsgáló külön alfejezet, hiszen szűkebb pátriánk, a Vajdaság egy katolikus falvának népi vallásosságát ilyen szemszögből még senki sem tanulmányozta. E tanulmányban megismerjük a székelykevei hétköznapi misék látogatóit, a májusi és októberi ájtatosságokat, a csütörtöki óramákat, az első pénteki áldozást, a lourdes-i ájtatosságot, a vasárnapi templomlátogatást, a rózsafüzéreket, az egyházi ünnepeket, a Sárlos Boldogasszony napjának ünnepléséhez fűződő hagyományt, a Szent István-napi búcsút, a halottak napján történő megemlékezést, a székelykeveiek búcsújárási szokásait, az egyéni vallásgyakorlási formákat, az imádkozási egyéni szokásokat, a bőjtöket, a kilencedeket, Szent Antal székelykevei tiszteletét, a nyomtatott egyházi kiadványok szerepét a falu vallási életében. Már ez a tanulmány maga is megérdemli, hogy Bartha Elek könyve ne maradjon észrevétlen a vajdasági magyar néprajzkutatók, illetve az olvasók előtt.

A könyvet záró irodalomjegyzék pedig az idevonatkozó forrásmunkák alapos tárháza.

SILLING István

S Z Í N H Á Z

SZÍNHÁZI NAPLÓ

Kisvárdai leporelló – Ötödízben rendezték meg az idén Kisvárdán a *Határon túli magyar színházak fesztiválját*. Kisvárdá? Talán húszszernyi lakosú város Magyarország északkeleti csücskében, ahonnan a vonat sem futhat más irányba csak a nagy keleti síkságra. Kinek kell színház itt a peremen, s ki megy oda előadást tartani? A hely- és környékbelieknek kell a színház. S a határon túli magyar színházak sokkal messzebbre is elmennének, ha érzik a feljük forduló figyelmet. Volt is versenylőadás Marosvásárhelyről, Szatmárnémetiből, Sepsiszentgyörgyről, Temesvárról, Nagyváradról, Komáromból, Kassáról, Beregszászról, Újvidékről, sőt Torontóból is. Igaz, nem volt Szabadkáról, nyilván mert már csak nevében magyar az ottani színház, s talán nincs is előadásuk, amivel magyar színházként felléphetnének. S nem volt előadás Kolozsvárról sem, mert – úgy mondják – ez a színház arisztokratikusan távol tartja magát, amin feltehetőleg kevésbé saját színvonaluk túlbecsülését kell érteni, sokkal inkább tiltakozásuk jelét kell(ene) látni, hogy a „határon belül” a kisvárdai rendezvény nem kap kellő figyelmet, ami a szakma – kritika, rendezők, színészek, dramaturgok, igazgatók – teljes távolmaradását tapasztalva, valóban igaz. Nagyszerű elképzelés fesztiválra összegyűjteni a nem magyarországi magyar színházakat, ugyanakkor a szakmai érdektelenség következtében valóban gettófesztiválra emlékeztet a kisvárdai rendezvény, természetesen semmiképpen sem a kisvárdaiak hibájából.

Egy színházi fesztivált szerencsére legkevésbé sem az iránta megnyilvánuló érdeklődés minősíti, hanem a közönség elé kerülő előadások színvonala. A kisvárdai közönség, amely előadásonként pótszékes házat csinált, néhány valóban jó, színvonalas előadásnak tapsol-

hatott. Akik a kapott színházi élményt tovább gondolták, felismerték, hogy két stílus dominált: a realizmus árnyalataiban játszó hagyományos és a főleg mozgáskompozícióként formálódó kísérleti jellegű. Mindenki maga dönti el, hogy hozzá a kettő közül melyik áll közelebb, melyik tetszik inkább, szakmai evidencia azonban, hogy a hagyományos stílusú előadások saját lehetőségeik szerint komplettebbek, jobbak, mint az – ugyancsak önkörükben vizsgálandó – újszerűségekre törekvő kísérletek. S nemcsak arról van szó, hogy a kitaposott ösvényen könnyebben, gyorsabban, biztonságosabban lehet haladni, hanem arról, hogy a hagyományos stílusú előadásokra a végiggondoltság, a kidolgozottság, az összefüggések rendszerének kialakítása jellemző, vagyis azok a tényezők, amelyek a stílustól függetlenül minden alkotás ismérvei, meghatározói, ami viszont az avantgárd igényű, bár ilyenképpen eléggé kétes jellegű törekvésekre nem jellemző. Természetesen ezzel nem a kísérletezési szándékot, kedvet ítélem el, csupán arra utalnék, hogy a teljes igényű alkotásnak, stílustól függetlenül, vannak betartandó kritériumai.

A részletek különbözősége ellenére igen közelinek érzem egymáshoz a beregszászi *Szentivánéji álmát*, a sepsiszentgyörgyi Shakespeare-előadását (*Ahogy tetszik*) és a temesváriak Molière-előadását (*Scapin furfangjai*). S korántsem azért, mert a történetet nem ismerő néző sokáig vagy egyáltalán nem tudhatja, miről is szól az előadás, hanem mert mindegyikben sok a semmitmondó öncélúság. Ez a még meg sem alakuló, zömmel tapasztalatlan, de lelkes, a feladatért elég fiatalokból álló beregszászi színház (rendező: Vidnyánszky Attila) esetében érthető, de az *Ahogy tetsziket*, kivált pedig a politikai időszerűségekre törekvő *Scapin furfangjait* színre vivő tapasztalt együttesek esetében baklós, nyilván elképzelték őket a modernség lehetősége, anélkül hogy tiszteljen tartották volna a befogadó szempontjait. Nem csoda, ha modernség helyett álmodernségbe csúsztak, követhetetlen, érthetetlen – a rossz dikció gyakori – álszínházat játszanak. Holott szándékuk szép, nemes. A sepsiszentgyörgyi (rendező: Jeney István) azért választották a csalódott, gyökeresztett emberekről szóló művet, mert úgy érzik, számukra arról szól, ott kell élni, ahová a sors pottyantotta az embert, ami nehéz, de csak itt lehet az ember boldog: „szívünk szakad, de mégis vidor orcánk”. Problematikusabb vállalkozás a temesvári Molière-előadás, amelynek időszerűsége hajánál előranciaált, jóllehet az ügyeskedő kisember, a gazdag apák közt a maga hasznára dolgozó Scapin tragikus vége kétségtelenül a közelmúlt romániai, sőt éppen temesvári történéseire és azok következményeire utal. Olyan világban játszódik a molière-i történet, amely senkinek sem engedi meg, hogy a védett emberek és a védett területek státusát megváltoztassa. Különös rendezői ötlet, hogy ez a fölöttébb játékos, bohózat gagek sorozatára épülő történet nagy része sötétben játszódik, legtöbbször csupán elemilámpák szolgáltatják a fényt, de ez az elképzelés – bár jelképes utalása egy sötét világra nyilvánvaló – többet árt, mint használ az előadásnak. Kár, mert bátor színházi szándék vezérelte mind a rendezőt (Laurian Oniya), mind a társulatot, amikor időszerűek próbáltak lenni, véleményét kívánták nyilvánítani világukról, a közelmúlt eseményeiről és ezek folytatásáról.

A modernség egészen más jellegű kérdéseit veti fel a komáromi színház *Esterházy* című előadása. Izgalmas drámai alapanyagra épül: a saját, kikezdetetlen emberi tisztaságában, becsületében hívó gróf konfliktusaira és óhatatlan bukására. Ha van modern tragikus hős, Esterházy az. Ébert Tibor azonban sima tragédia helyett túlbonyolítja művét. Egyrészt mesterkelten a *Hamlettel* hozza összefüggésbe, úgy, hogy Hamlet nem jelenik meg a színen – nyilván Esterházyt azonosítja a shakespeare-i hőssel, aki szintén konfrontálódik a környezetével –, de a Shakespeare-drámából a főhóst bekerítő szereplők, Claudius, Rosencrantz, Guildenstern, Ophélie között feltűnik a Főszínművész, aki olykor a Hamlet is a Hamlet-beli színész is, de – és leginkább – Szabó István filmjének Mefisztórája

emlékezetet. Kétségtelenül nehéz eligazodni ebben a labirintusban, aminek bonyolultságát még fokozzák a különböző időpontokra történő utalások, amelyek részben a címszereplő életének eseményeit jelölik, részben a drámai konstrukcióból következnek. Álmodern szöveg, drámai galimatiasz, melynek hű tükörképe a rendezés (Beke Sándor). Ahogy a szövegben rengeteg felesleges, funkciótlán rész van, ugyanúgy a színpad is hemzseg a kellékektől, amelyek közül sok csak ott van minden szerep nélkül, legfőkébb annyi a funkciója, hogy szájbarágósan közölje a politikai vonatkozásokat, mint a padlóra hányt Sztálin-művek vagy koponyákkal díszített gurítóköcskák, vagy még ennyi szerepük sincs. Ha a Főszínműt nem a kiváló Dráfy Mátyás tolmácsolná, ez az előadás minden „gazdagsága” ellenére nézhetetlen lenne. Hogy hibái ellenére volt helye a kisebbségi színházak fesztiválján a komáromi előadásnak, azt a téma, a kisebbségben élő kivételes ember sorsa, Esterházy gróf történetének eddig tabuként kezelt feldolgozása igazolja.

A hagyományos stílusban készült előadások közül a két kimondottan szórakoztató igényű a legkevésbé érdekes. Tanulságokkal azonban ezek is szolgálhatnak. A kasszadarabként ismert *Bolha a fülbe* (rendező: Vidnyánszky Attila) Kiszvárdán is hatalmas közönséget vonzott, s mindenki jól szórakozott, elsősorban mert a kétlaki életet élő fiatalember beszédhibáját Kassai Csongor zseniálisan kamatoztatva teremtett igazi bohózati figurát, akinek minden jelene, minden „megszólalása” nevetőgörcsöt váltott ki a nézőkből. Ugyanakkor – mert az előadás egyenetlen tempójú, s mert a kiszvárdai színpad nem alkalmas Feydeau bohózati körhintájának zavartalan működtetésére – kiderült, amit jobb előadásban sohasem vettünk volna észre, hogy a mesterséget annyira ismerő darabszerző, aki immár egy évszázadon át biztos pont a színházak műsorán, túlírtta ezt a talán legnépszerűbb darabját: a harmadik felvonás teljesen felesleges, a bordélyban minden félreértés megoldódik. Kertész Ákos fanyar szociológiai vigjátéka, a *Névnap*, melyet a nagyváradiak mutattak be (rendező: Mislzay István), azt példázza, hogy idővel hogyan változik/változhat egy-egy dráma értelmezési/interpretálási lehetősége. Húsz évvel ezelőtt ez a naturalista életkép merész jelzés volt a munkásság életéről, a bérházak provilágának szellemi igénytelenségéről és anyagi helyzetéről. Mostanra ez a dráma- és színházforma kiment a divatból, nem mintha a jelzett problémák jóra fordulva megoldódtak volna, de az irodalom érdeklődése másfelé fordult, ha egyáltalán fordult valamerre is. Ettől függetlenül a *Névnap* fel-feltűnik a színházak műsorán, vagy azért, mert szerepeit jól ki lehet osztani, vagy pedig mert a keserű-fanyar hangot édeskés-mélabúrsra lehet váltani, s ilyenformán alkalmas a közönség elszórakoztatására. Ahogy ez a nagyváradi színrevitel esetében is történt – nem véletlenül kapta ez az előadás a közönség legtöbb szavazatát –, melyben a névnap mure a kocsmái részegeskedésekre emlékeztetett, némi házastársi civakodással fűszerezve. S hiányzott az előadásból az a szociológiai karcosság, amely nem is olyan régen még legfőbb értéke volt Kertész Ákos darabjának. Holott, azt hiszem, Nagyváradra is – ahogy bárhová – könnyűszerrel „lokalizálható” ezt a munká nyomort bemutató történet. Kár, hogy a rendező erre nem gondolt. Legalább úgy, ahogy a Spiró György *Csirkefej* című únaturalista tragédiáját bemutató szatmáriak tették (rendező: Kövesdy István), akik az előcsarnokban levő fényképképillátással hívták fel figyelmünket arra, hogy a színhelyül megjelölt „külvárosi belső udvar” lepusztultságával együtt nem pesti sajtóság, hanem másutt, náluk is gyakori látvány. Hogy a *Csirkefej* nek is az lesz-e a sorsa, mint a *Névnap*nak, nem tudhatjuk, nyilván az, de hogy az általa ábrázolt világ, még ha a mű kissé túlírt is, a második részben nem sok érdemleges történik, túl hosszú, s ezért zavaró a főszereplő Vénesszony nagy vallomás-monológja, s talán feleslegesen irodalmiaskodó a tanár nyílt színi verselemzése, összességében és

az egyes szereplőkre érte emberileg, szociológiai szempontból hiteles, valós. Logikus is, hogy az előadás színészei közül többen is remekelnek; a kisvárdai díjazottak között van Elekes Emma (Vénasszony), Czintos József (Apa), Lőrincz Ágnes (Nő) – teljesen megérdemelten.

A szatmárnémeti előadással mindenben egyenértékű a marosvásárhelyiek bemutatta *Mesél a Bécsi Erdő* című Ödön von Horváth írta groteszk életkép előadása (rendező: Kincses Elemér). S hogy a fesztivál legjobbjá lett, teljesen jogosan, a nagyobb fokú művészi szervezethez, a kiegyensúlyozottabb színészi teljesítményekkel magyarázható. A 30-as években játszó népszínház („Volksstück”) elsősorban szerepeinek létezésével tűnik ki, a csupán felvillanó jelenetekből is hiteles életek, sorsok formálódnak. Ezeket fogalmazták színpadra remekül a vásárhelyi színészek, akik közül többen is nyugodtan a díjazottak között lehetnek volna. Mende Gaby, Szélyes Ferenc, Gyórfy András, Kárp György, Mózes Erzsébet, s kivált az előadás ritmusát, dinamikáját biztosító Farkas Ibolya – a határon belüli szakma elcsodálkozhatott volna, ha tiszteletét teszi, milyen kiváló színészek élnek és serénykednek a végeken – kétségtelenül megjegyzendő egyéniség. Zsúritagként végtelenül fájjalom, hogy Farkas Ibolyának nem sikerült kivitatkozni egy díjat, azért is, mert az előadás, melyben ennyi kiváló alakítás van, nem maradhat színészi díj nélkül.

Hasonló fájdalom, hogy Magyar Attilának, az Újvidéki Színház előadása (Faragó Attila: *A Lappangó*, rendező: Merő Béla) főszereplőjének nem sikerült kimódolni egy díjcskát, amit – az általános elismerő vélemény mutatja – megérdemelt volna. Csakhogy ezen a fesztiválon, ahol talán 150 színész is közönség elé lép, mindössze négy színészi díj van, ami édeskevés. A mi versenyelőadásunk letisztultabb, mint a bemutatón volt. Írói, dramaturgiai hibái nem tűntek el, továbbra is nyilvánvaló utánérzésjellege – a jelenlevők közül többen felismerték a mű irodalmi és filmbeli előzményeit –, de néhány kirívóan gyenge jelenet (például a főszereplő kihallgatása) elfogadhatóbb, kevésbé kidolgozatlan. Mintha rövidebb lenne a két mozgásképtelen fiatal szerelmi jelenete, vagy csak begyakoroltabb, de líraisága kifejezőbb. És nagy előnye az előadásnak, hogy a remek drámai zárójelenetet megtoldó, a feszültséget teljesen semlegesítő keretjátékot – a kritika sugallatára?! – elhagyták, s így, jóllehet a második rész történéshiányát nem sikerült feledtetni, a befejezés valóban hatásos.

A fesztivál külön színfoltja a torontói magyar színház fellépése. Tipikus amerikai darral jöttek, Arthur Miller *Pillantás a hídról* című kivándorlás-dramáját játszották (rendező: Kosaras Vilmos). A profikból és műkedvelőkből összehozott együttes előadása kiegyensúlyozatlan, de olykor nincs híján igazi drámaiságnak. Kár, hogy kényszerű szerepcserére folytán a szerepnél némileg idősebb, különben kiváló romániai magyar színész, Dukász Anna kényszerült átvállalni, mert ezzel a történetet mozgó szerelmi háromszög funkciója megszűnt, a dráma féloldalas lett.

Számos versenyen kívüli előadás gazdagította a tíz fesztiváli napot Kisvárdán, amit a helybeliek kiváló, önfeláldozó szervezéssel tettek kellemessé, közülük lokálpatriotizmusból a kassai színház Sartre-előadását emelném ki, mert a szabadkai Korica Miklós rendezte. A *Zárt tárgyalás* kétarcú dráma, mint minden bölceleti mű; a színhely egy polgári szalon, amelyről hamarosan kiderül, hogy a pokol. S valóban az, mert a három szereplő, egy férfi és két nő pokoli kíméletlenséggel végzi egymás múltjának elemzését, vizsgálatát, fényt derítve így tragikus bűneikre, ami ide juttatta őket. Mindenki más, mint aminek látszik, aminek mutatja magát. Más, mert a világ, a többiek – „A pokol a többiek”, mondja Sartre – másnak látják, s ők igyekeznek, hazugságok, hamisítások árán is eleget tenni ennek a látszatnak. Az előadás, amely a nyári naptól fölforrósított, pokoli hőségben zajlott,

igazolja a műről írtakat: izgalmas dráma, s ezt a jó rendezői-színházi vonalvezetés alá is támasztja, kár azonban, hogy feleslegesen többet kívántak erre az ibseni analízisdramára bízni, mint amennyit elbír. Tény, hogy a *Zárt tárgyalás* ősbemutatója a németek megszálta Párizsban volt 1944-ben, de nem valószínű, hogy a feketével borított alagút folyosókön át ma éppen náci egyenruhás statisztáknak kell szolgálatot teljesíteniük. Pokolba vezetésünk ilyen módjának semmilyen funkciója nincs ma, sőt zavaró, mert másra készí fel, mint amit maga az előadás nyújt.

Igazi színházi nagyüzem a kisvárdai magyar kisebbségi fesztivál. Jó, hogy létezik, mert a hely- és környékbelieknek egy évre szóló színházi élményt nyújt, s mert azok a társulatok találkozhatnak, akik számára az ilyen együttlét nemigen adatik meg. Más kérdés – én is azért említem, mert Kisvárdán lépten-nyomon téma –, hogy valóban ez a legjobb forma az efféle rendezvény esetében. Két koncepció ütközik: az egyik szerint igazi versenyesztiválnak kell lennie a kisvárdainak, a másik szerint pedig seregszemlét kell tartani. Hogy élesen merül fel a hogyan tovább kérdése, bizonyítja, a rendezvény túljutott a kezdetet jelentő, megmaradásért küzdő fázison. Létjogosultsága nem kérdéses, de mérlegelni kell, mi a hasznosabb. Ha seregszemle jellegű lesz, akkor a szervezőkre a begyűjtés s a műsor lebonyolításának feladata vár, ha viszont verseny jellegű marad, akkor a rendezvény lebonyolítása, ahogy ma mondanák, menedzselése mellett talán szelektálni is kellene, nem a benevezett előadások közül, mert az mégsem lenne üdvös, hogy bármelyik határon túli magyar színház is kimaradna a műsorból, hanem a színházak produkcióiból. Ezt a munkát pedig semmi esetre sem lenne szabad rendezőre bízni, mert ahogy a másutt folyó gyakorlat mutatja, nincs rendező, aki ne saját hasznára kamatoztatná ezt a megbízatást. A szelektálást kritikusként vagy dramaturgnak kellene végeznie, ahhoz, hogy legalább úgy-ahogy mentesüljön a manipulálás lehetőségétől és gyanújától.

Az ötödik kisvárdai fesztivál végérvényesen igazolta a rendezvény szükségességét, de a hogyan tovább kérdés a fordulópontját is felveti.

Papucshős – Ha olvasmányemlékeim pontosak, az egész opusból ennek a műnek volt a legkevésbé jó sajtója kezdve az 1939-es Nemzeti Színház-i ősbemutató kritikájától napjainkig. Ennek ellenére a *Papucshős* fel-feltűnik a színházak műsorán. Talán azért, mert az eszmészínház híveként Németh László nem sorolható ugyan a színi hatásra különösebb gondot fordító írók közé, ez a műve azonban választásra kényszerít. A *Papucshőst* nem lehet csak egyszerűen színpadra állítani, hanem el kell dönteni, hogy a pipogyságról vígjátékként, a jobbik énjét, önmagát vállalni nem merő férfi szomorkásra hangolt tragikomédiájaként vagy az önmentés utolsó lehetőségét megérző, jobb sorsra érdemes értelmiségi családjá, környezete hitványsága ellenében történő elbukásának tragédiájaként szólaljon meg az előadás. Németh Lászlóhoz nyilván az utóbbi értelmezés állt a legközelebb. Az ősbemutatót több mint húsz évvel követő veszprémi felújítás előtt maga üzeni: „meg kell győznünk a közönséget, hogy ez a Holly Sebestyén, akit sorsa szerint nevetést kiváltó papucshősnek tartanak, tulajdonképpen hős, s nem pipogyaság, hanem felelősségérzet – más ember féltése – szögezi szánalmas szerepébe”. Tehát tragikus hős, vagy legalábbis kifejezetten drámai.

Az Újvidéki Színház előadása nem az utóbbi olvasatot példázza, inkább az előbbi két lehetőség vegyítését mutatja, melyben talán a tragikomikus vonások a meghatározóak. S ehhez nyilván semmi köze nincs annak a ténynek, hogy a színház műsorán utóbb többnyire könnyű darabok (*Duna-parti randevú, Vidám kísértet, Fejek Ferdinándnak*) kaptak helyet, olykor a művekkel azonos színvonalon sem. Inkább arról lehetne szó, hogy afféle

ellenpontozó szerepet szántak a *Papucshős*nek a műsorban, melyben két évtized alatt Németh László neve nem fordult elő. Találgatás helyett helyesebb azonban leszögezni: a *Papucshős* így is értékeesebb előadás, mint az említett daraboké volt.

S úgy is, hogy Vidnyánszky Attila rendezése az írói szándék és a mű teljesebb értékű drámai értelmezése helyett vigjátékúra vagy tragikomikusra sikeredett. Mert van venne legalább egy kidolgozott, színészilag tisztességgel végigvitt alakítás: Fischer Károly Holly Sebestyénje.

Németh László vallotta meg, hogy a számára „legrokonabb színmű”, Tímár József, ki az ősbemutatón játszotta Holly Sebestyént, sem tudta a papucshősben megmutatni a hőst. Csak jóval később, egy kritika tanúsága szerint, Pécsi Sándor oldotta meg nagyszerűen ezt a szerepfeladatot. Az ő tolmácsolásában Sebestyén – szentté avatott névrokonához hasonlóan – „igazi alkotásra képtelen, kibúvókat kereső, gyengeségét önáltatással leplező értelmiségi, aki a végén már maga is komolyan hiszi, hogy lelkiismeretének, kötelességtudatának áldozata” (Dersi Tamás). Erre a Sebestyénre hasonlított leginkább Fischer Károlyé is. Mint Pécsi, Fischer sem mutatja meg az ideamebert. Talán ezt nem is lehet, mert inkább Németh László elképzelésében él a középkori várostörténész kivételes intellektusának képe, mint a megírt szerepben. A szerep nem a hős szellemi habitusát tünteti ki, hanem az elnyomott, a meg nem értett férjet. Mondhatnánk, hogy a színi hatást nem tisztelő írón áll bosszút a színház, holott csupán arról van szó, hogy ami egy tanulmányra jellemző lehet, az okos beszéd – jóllehet a *Papucshős*ben csak látszatát kapjuk a tudós konverzációnak –, azt a színház, ha nem tudja szituációra váltani, kiveti magából. S marad az akarategyenge, tehetetlen, szárnalmas férj, akit nem egy jó barát s annak tudós hűga, de egy egész tudományos akadémia nem tud kihúzni a családi mocsárból, aki azonban – s ez már akár nagyságának bizonyítéka – kész önmagát a másikért feláldozni. Ezt játssza el Fischer Károly pontosan, emberi hitelességgel, sőt olykor kivételes erővel. Önmagával vívott küzdelme, hogy életét próbálja meg ott folytatni, ahol tán két évtizede a körülmények kényszerítő hatása alatt abbahagyta, akkor kapna drámai indítékot, ha a szociológus doktor nő az író meghagyása szerint nemcsak okos és szellemes mentőangyal lenne, hanem ember, pontosabban nő is lenne, aki nemcsak Sebestyén tudományáért, szelleméért, hanem – legalább kissé – szerelméért is buzdulna. Ezt a szellemi szentségtörést azonban az író óvatosan és tudatosan kerüli. Hőstől azt kívánja, hogy hagyjon csapot-papot, s temesse el magát egy könyvtárba, középkori várostörténettel feküdjön és keljen. Embertelen kívánság, nem csoda, ha Holly Sebestyén ellenáll, s talán ösztönösen is inkább papucshős lesz, mint a tudomány mártírja. Az élet győz a teória felett. A tudós Violában pedig ennek épp a fordítottja játszódtott le. Innen van, hogy Faragó Edit is csak külsőleg tud alakot formálni, Violájában nincs élet, gesztusai vannak, igazi tartalom nélkül. Mivel a színésznő fegyelmezett, s nem kísérli meg, hogy kilépjen az író adta szerepből, hogy nőként is s ne csak tudósként harcoljon Holly Sebestyénért, szép mondatokba öntött érvelését nem saját véleményeként, hanem betanult szövegként fogadjuk. Tény viszont, hogy a színésznő szinte semmit sem tesz annak érdekében, hogy némileg hitelesebb tegye Viola okosságát. Mindez érvényes az orvos barátot alakító Páthy Mátásra is. Az ő szerepe sem igen árnyalható, de életesebbé tehető.

Kevésbé érthető a feleség (Ábrahám Irén) szerepének vázlatossága. Felszínes alakítás is lehet színészi eszköz, ha célt szolgál, mondjuk, a felszínességet. Ennek hiteléhez azonban legalább jelezni illene a szerep élettörténetét, hogy érthessük viselkedését. Enélkül nehéz eldönteni, hogy a feleség flörtölő kisvárosi úriasszony-e, aki emberi, asszonyi kudarcát kívánja így leplezni, vagy egy feltörekedett vidéki nő, aki azt hiszi, ilyennek kell

lennie, ha már pénzért olyan férjet nyert, mint a tudós hírv Sebestyén. Nincs felvezetve a szerep, s ezért nem tudni, hogy Lonka komisz-e, kegyetlen-e, vagy csak ostoba. Ezt is, azt is felvillantja Ábrahám Irén, de az alakformálással adósnk marad, holott az ő esetében még színpadi helyzet is kínálkozik.

Hogy a szituáció mit jelenthet, arra példa Banka Livia orvosfelesége. Egy-egy apró gesztussal, hangsúllyal egy élet történetére ismerünk. Talán még inkább példázza ezt Girciz Attila zsúrfiúja. Míg a mamával és a lánnyal (Rövid Eleonóra) flörtöl, sablonos, amikor viszont Holly Sebestyénnel szemben szeretné megmutatni, kicsoda, de csak otrombaságának tanújelét adja, műveltsége helyett faragatlanságát bizonyítja, igazi helyzetbe kerül, s Pubi oxigénnel töltődik fel, életre kap.

A színészekről szólólván a rendezésről is szóltam. Kiteszhet Vidnyánszky Attila feleslegesen túlzott szövegtisztelete, hogy nem minden szereppel foglalkozott kellő elmélyültséggel (az említettek mellett megengedte, hogy Kovács Etelka mindeneslányként találomra váltsa a stílusokat, hogy Sinkó István „egy részegként” oda nem illően ordenáré legyen), s hogy az előadást lényegében csak „lerendelte”, miközben arra sem ügyelt kellően, hogy a díszlet (Balla Ildikó tervezése) a realista játéktílusnak megfelelően legyen tartozéka az előadásnak. A színpadkép a körülmények folytán érthetően szegényes, de azért még nem kellene, hogy funkciótlan is legyen. (Baloldalt ablakkeretek lógnak, de az utcára középen látnak ki, ahol különben elő- vagy fürdőszoba, vagy tudj’ isten, mi van!)

Hogy a színház maga a csoda, bizonyítja ez az előadás is. Egy-két mozzanat – a főszereplő teljesítménye, néhány epizodista villanása – elengedő, hogy ne legyünk éppen elégedetlenek.

GEROLD László

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

A VAJDASÁGI TÁJÉLMÉNYRŐL

Bífvást állíthatjuk, hogy a táj a vajdasági művészet meghatározó témája. A vajdasági tájképfestészetnek hosszú és gazdag hagyománya van, festőink zöme nem tudott ellenállni a síkság és e sajátos atmoszféra kihívásainak. Minden képi egyszerűsége ellenére is – hiszen ebben a tájban nincs semmi drámai, nem kínál váratlan élményeket, nem szolgál meglepetésekkel –, a síkság e vidék festőinek örök kihívást jelentett. Éppen egyszerűsége, életteli volta, realitása, szilárd tartóssága folytán. A kiváló vajdasági fró, Veljko Petrović a Síkság dicsérete című művében erről így írt: „a síkság csendes és nyugodt, szerény, visszafogott és tapintatos, arca tiszta és nyílt, szinte mozdulatlan, nem kihívó, nem kacér, de várakozó, akár egy egyszerű falusi lány tiszta orcája”. Állandó témaként, festői megnyilvánulások biztos alapjaként ezt a fajta síkságot fedezték fel a festők újra és újra. A két világháború között Sava Šumanović, Milan Konjović, Ivan Radović, Milenko Serban és mások éppen tájképfestészetük révén nyitottak új fejezetet a vajdasági festészetben, meghonosítva ily módon a modern képzőművészeti törekvéseket. Közvetlenül a második világháború után, az ötvenes években, a tájképfestészet hagyományai megújultak. A vajdasági művészetben ez a zentai (1952), a topolyai (1953), a becsei (1954) és az écskai (1956) művésztelepek megalakulásának ideje. A szabad ég alatt alkotva a mű-

vésztelepeken összegyűlt művészek ismételten „felfedezik” a vajdasági tájat, mi több, a táj tartós élményforrássá válik számukra. Az okokat nem nehéz felkutatni: a szocialista realizmus körülményei között a táj a „semleges téma” szerepét töltötte be, amely azonban nagyon is alkalmas volt arra, hogy a természet élményén átszűrve a művészek megfogalmazzák a maguk világképét, s ekközben megőrizték a mű integritását, s ezzel együtt értelmét is. A vajdasági művésztelepeken megforduló művészek vezéregyénisége kétségkívül Milan Konjović, az ekkorra már hírneves, Párizsban is elismert festő, aki az ötvenes években egy olyan expresszionista vonalat képviselt, amelyet a fiatal festők is szívesen elfogadtak.

Hamarosan bebizonyosodott, hogy ez a tájképfestészetből táplálkozó expresszionista konstelláció jelentős kezdeményezőerőt képviselt. Az akkori vajdasági festészet fejlődésében ugyanis szinte valamennyi felbukkanó „izmus” a tájképfestészetre alapozott – s a (szocialista) realizmus kemény formai struktúráját jótékonyan „fellazította” az expresszionista forma- és színhasználat, az ily módon kihangsúlyozott elemek mind fontosabb és önállóbb szerepet és jelentést kaptak, különösképpen azokban az esetekben, amikor a táj csak az önálló képi kifejezés (absztrakt, asszociatív tájkép) kiindulópontjával szolgált. A táj mint ösztönző motívum akkor is jól kivehető, amikor a vajdasági festészetben kialakul, mintegy a belgrádi informel ellenpárjaként, az ún. „anyagfestészet”; a „vajdasági tájélmény” filozófiája éppen ezért a festészet és a szobrászat sajátos, döntően meghatározó alapjává vált. . . ez azt is jelenti, hogy a vajdasági táj minden itteni képzőművészeti törekvés kiapadhatatlan forrásává, a kortárs művészet dinamikus fejlődésének erőteljes ösztönzőjévé vált a korai ötvenes évektől kezdődően egészen napjainkig.

Az elmúlt évtizedben, valamint a kilencvenes évek elején végbemenő művészeti történetekben a tájélmény ugyancsak jelentős tényező maradt. Még a pluralizmus atmoszférájában, az „új áttekinthetlenség” (Habermas) idején is, akkor, amikor a művészet porondján az erőteljes szubjektivizálódás, a személyes ikonográfiák térhódítása figyelhető meg, számos vajdasági művész hű maradt a táj élményéhez. Mi több, úgy tűnik, a táj sokukat már-már a megszállottság foglalkoztatja, s továbbra is a legnagyobb művészi kihívásnak tekintik. Különösképpen vonatkozik ez Milan Konjovićra, a jugoszláv festészet bárdjára, aki kilencvenedik évén túl is olyan expresszív képekkel bizonyítja alkotói vitalitását, amelyek sajátos módon a modern művészet atmoszférájába is teljességgel beilleszkednek. Vuleković számára a táj kiindulópontul, de célul is szolgál – a képi hitelt a vastagon, rétegesen felrakott színekkel éri el. Zdravko Mandić és Szajkó István, mindketten a maguk módján, gazdag művészi szenzibilitásról tesznek tanúságot. Mandić a vajdasági vidék poétikáját és valami egészen különös „meghittségét” fedezi fel, Szajkónak viszont sikerül e vidék szellemét és erejét a táj töredékeiben is fellelnie. Pal Decov erőteljes, letisztult képzőművészeti jelekké bontva, drasztikusan leredukálja a síkság látványát. Penovác Endre e vidékhez fűződő mély vonzalmáról a vonal művészi és költői erejével tesz tanúságot. Slobodanka Sobota számára a látvány csak kiindulópontul szolgál a gesztus értékű, erőteljes absztrakt képek felépítésénél. Rada Čupić elemzi a tájat, s különálló képi „eseményekké” formálja. Szombathy Bálint kifejezetten conceptualista törekvéseivel összhangban a tájat „átengedi”, mint egy megszűri a modern vizuális technológia gépezetén, létrehozva így egy merőben új, napjainkhoz kötődő konnotációt, amely az urbanus környezetben élő, a tömegkommunikációs eszközök búvkörétől szabadulni képtelen ember szenzibilitásához áll közel.

A vajdasági művészet egyik sajátossága a „tájszobrászat” is. Az itt élő és alkotó szobrászok egy része a tér szobrászati problematikáját a táj-tér viszonyára is kiterjesztette. Mladen Marinkov a maga „erdőit” a konstruktivizmus és az expresszionizmus elemeinek csodálatos elegyítésével alkotja meg. Sava Halugin figyelmét a vízszintes tájból kiemelkedő függőleges elemek kötik le – ennek az élménynek a jegyében kerülnek ki a keze alól a szoborrá formált gémeskutak, galambdúcok, templomtornyok. Slobodan Kojić kifejezetten expresszionista művész – agyagszobrai akár a síkság az ember nyomát, úgy „őrzi” az őket megformáló kéz érintését, lenyomatát. Végül Slobodan Bodulić sajátos „urbánus tájképeit” megalkotva a falvak-városok látképét „építi” fel terrakotta szobraiban.

S talán éppen Kojićnak és Bodulićnak a vajdasági földből kivájt terrakottaszobrai teszik hitelessé és megalapozottá Bela Duranci figyelemre méltó tézisét a „helyi színek” elméletéről a vajdasági művészetben, az ember és élettere közti végzetes kapcsolatról, a „hely szelleméről”, amely megtalálható az itt kiállított műalkotások mindegyikében, de a művészek s az alkotásaikat befogadók lelkében is.

Sava STEPANOV

VITA

NYILATKOZAT

A Híd 1993. áprilisi számában dr. Szeli István ny. egyetemi tanár, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tagja kifejtette véleményét Sinkó Ervin meghasonlászai, változásai című „összeszerkesztett cikk”-emről (Létünk, 1993. 1. sz.).

Az ötvenes években nem válaszoltam Rehák László, Borsos István, Olajos Mihály, Saffer Pál – a Szeliénél is élesebb és veszélyesebb – támadásaira, most neki sem felelek. Sajnálattal kell megállapítanom, hogy soraiból sértődöttség, a kudarcát takargató fölényeskedés érzik ki.

Megjegyzem, hogy 1950-ben, amikor a dogmatikus hatalmasságok támadtak bennünket, épp Sinkó Ervin állt ki a fiatal írók mellett – akik között ott voltam én is –, s nem Szeli István.

*„A Létünk cikkírója”,
„a továbbiakban: L.”*

KRÓNIKA

A FORUM KÖNYVKIADÓ AZ ÜNNEPI KÖNYVHÉTEN – A Forum Könyvkiadó a zárlat ellenére idén is részt vett legújabb könyveivel a budapesti ünnepi könyvhéten. A Vörösmarty téri sátorban a kiadványok iránt nagyobb volt az érdeklődés, mint a korábbi években. Az Ünnepi Könyvhetet ezúttal zsűrizés előzte meg, s a Forum kiadványai közül hat könyv került be a szűkebb keretbe és a szép kivitelezésű katalógusba: Bordás Győző Fűzfásip és Brasnyó István Szokott-e ősz lenni Paraguyanban? című regénye, Kontra Ferenc Ősök jussán című novelláskötete, Sinkovits Péter Hátársáv című verseskötete, Bori Imre irodalomtörténete, A jugoszláviai magyar irodalom rövid története, valamint Penavin Olga Jugoszláviai magyar diakrón népmesegyűjteménye. A Forum saájánál a könyvhéten Bordás Győző, Bori Imre, Kontra Ferenc és Sinkovits Péter dedikált.

Ugyancsak a könyvhét idején még egy jelentős, vajdasági vonatkozású rendezvényre sor került Budapesten. Vajdasági tájak – vajdasági emberek címmel a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumban június 3-án Bordás Győző, a Forum Könyvkiadó főszerkesztője és Bela Duranci művészettörténész megnyitotta Szajkó István és Penovác Endre tárlatát. A festők a tájképek mellett mintegy negyven vajdasági író arcképet állították ki. A tárlat szeptember 30-áig tekinthető meg. Anyagából kötet is készült, amely az íróportrék mellett életrajzukat is tartalmazza, valamint szemelvényeket közül műveikből.

A CSODA ŠARGANBAN VOLT A LEGJOBB ELŐADÁS – A június elején zárult idei 38. Sterija Játékokon az évad legjobb hazai szövegére készült előadásává Ljubomir Simović Csoda Šarganban című újvidéki produkcióját nyilvánították, amelyet a Szerb Nemzeti Színház Egon Savin rendezésében mutatott be. Az ebben a darabban nyújtott alakításáért színészi díjban részesült Jasna Đuričić-Janković és Novak Bilbija. A szemle második díját a Belgrádi Népszínház érdemelte ki Kir Janja című előadásával, amelynek címszerepében nyújtott alakításáért Predrag Ejduk kapott színészi kitüntetést. A Kir Janja másik változatát ugyancsak az újvidéki Szerb Nemzeti Színház előadásában, L'ubosav Majera rendezésében a közönség díjával jutalmazták. Bár nem részesült hivatalos elismerésben, sok dicséző szó hangzott el az Újvidéki Színház előadásáról, amely Faragó Attila fiatal rendező A Lappangó című drámáját vitte színre Merő Béla rendezésében.

DORMÁN LÁSZLÓ ÉS ÓTOS ANDRÁS FÉNYKÉPEI SZEGEDEN ÉS BUDAPESTEN – Június 7-én Szegeden, az Ifjúsági Házban, június 15-én pedig Budapesten a Corvin téri kiállítóteremben megnyílt Dormán László és Ótos András Ősök jussán című, az egykori és a mai Baranyát bemutató fényképképzőművészeti kiállítás. A képek a baranyai és a szlavóniai magyar szórványtelepüléseket, Kórógyot, Szentlászlót, Harasztit, Vörösmarot, Csúzt, Laskót, Daraszt, Sepsőt és Kopácsot örökítették meg a béke és a háború kontrasztjaiban.

HAGYOMÁNY ÉS ÖNMEGTARTÁS – Ezzel a címmel szervezett tanácskozást a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség a szabadkai Népkörben, amelyen bevezetőt Szöllősy Vágó László titkár mondott, majd Tóth Lajos tartott előadást a Hagyományápolás az iskolai és pedagógusképzésben címmel, Hegedűs Antal a kérdés vallási vetületeiről, Gerold László a színházi vonatkozásairól érkezett. Bár a tanácskozás sikeréhez nem fér kétség, többen is kifogásolták, hogy sok olyan személy nem kapott meghívót, akik szakmai alapon és kompetenciájuknál fogva hozzászólhattak volna a tárgyalt kérdéskörhöz.

NÉPRAJZI ELŐADÁS-SOROZAT ZENTÁN – A zentai múzeum képtárában a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Kiss Lajosról elnevezett néprajzi szakosztálya előadás-sorozatot tartott. Lackó Illés a Csóka környékén élő pásztorok táncait mutatta be, Mila Bosić, Pejin Attila és Tripolsky Géza a tiszai halászatról beszélt, Olga Kovačev a szabadkai vadászatokról tartott előadást. Ivan Čakan és Jung Károly a pásztorok hagyományairól beszélt, Bodor Anikó pedig dalaikat ismertette. Bánszky Mária a cigány kultúráról tartott beszámolót, Silling István pedig A kupuszinai szent ember címmel érkezett.

NYÁRI KÉPZŐMŰVÉSZETI RENDEZVÉNYEK – Az újvidéki Most Galériában Zászlók címmel rendezték meg Szombathy Bálint tárlatát. Az egykori jugoszláv zászló témájára készült munkák 1979-ben készültek, s ez volt első nyilvános bemutatójuk. A kiállításon Szombathy Bálint performance-át is láthatta a közönség, amely a téma napjainkhoz kapcsolódó vonatkozásairól is szólt.

Ugyanebben a képtárban Slavko Matković, a hazai avantgárd képzőművészet követője Ragasztószalag-szövegek címmel vizuális költeményeit állította ki.

Július 16-a és 20-a között képzőművészeink a Zentai Művésztelepen találkozhattak a közönséggel. Mintegy harminc művész közös témája ezúttal a határ volt. A résztvevők azonban bemutathatták korábban készült alkotásaikat is, s a helyszínen is alkothattak.

A TAKT-on, a Temerini Amatőr Képzőművészek Találkozásán idén Ács József festőre emlékeztek. A túlabarai tábor résztvevői az egyéni alkotómunka mellett mindennap előadásokat hallhattak a képzőművészet számos területéről. Az előadók között volt Vukovics Géza újságíró, aki azokról a kiállításokról és műtermekről beszélt, amelyeket Ács Józseffel együtt tekintettek meg. Csernik Attila elemezte a résztvevők rajzait, Bada Johanna jeles magyar festők képzőművészeti albumait mutatta be, Bordás Győző Pechán Józsefről és Pechán Béláról érkezett. A tábor vendégei között volt többek között Szombathy Bálint, Maurits Ferenc, Slavko Matković és Burány Béla is.

IRODALMI TÁBOROK – A nyár folyamán a Fehér Ferenc Könyvbarátok Köre Bada István és Bada Johanna vezetésével nyári irodalmi táborozást szervez Temerinben. Az ötödik és hatodik osztályos tanulók a Majtényi Mihályról elnevezett táborban vesznek részt, míg a hetedikesek, a nyolcadikosok és a középiskolások rendezvénye a száz évvel ezelőtt született Szentelekly Kornél nevét viseli. A táborba mintegy háromszáz résztvevő érkezését várják, akiknek jeles írók, irodalomtörténészek tartanak előadásokat.

Toldi Éva: Szenteleky Kornél és Herceg János találkozásai 531
Cseh Márta: Adalék Szenteleky Kornél írói stílusának vizsgálatához 536

Bori Imre: Szenteleky Kornél, A Hét írója 542
Bordás Győző: Csukódó zsilipek (X.; *A jövő embere*) 555

Irodalmi múzeum

Szenteleky Kornél és Babits Mihály levélváltása 568
 B. I.: Jegyzet a levélváltáshoz 569
Szenteleky Kornél levelei Veljko Petrovičhoz 570
Szirmai Károly Szenteleky Kornél haláláról Veljko Petrovičnak 573

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Juhász Erzsébet: A „teremtés előtti csend” anyanyelve (Böndör Pál: *Tegnap egyszerűbb volt*) 574
Harkai Vass Éva: Evergreen kutyaszorítóban (Böndör Pál: *Tegnap egyszerűbb volt*) 577
Toldi Éva: A kétely versei (Böndör Pál: *Tegnap egyszerűbb volt*) 579
Szeli István: Nyelvi egészségtan (Gubás Jenő: *Egészség(ügy)ünk nyelve – nyelvünk egészsége*) 581
Silling István: Megszentelt tér és idő (Bartha Elek: *Vallásökológia*) 584

S z í n h á z

Gerold László: Színházi napló 585

K é p z ő m ű v é s z e t

Sava Stepanov: A vajdasági-tájélményről 591

VITA

Tomán László nyilatkozata 594

KRÓNIKA

A Forum Könyvkiadó az Ünnepi Könyvhétén; A Csoda Šarganban volt a legjobb előadás; Dormán László és Ótos András fényképei Szegeden és Budapesten; Hagyomány és önmegtartás; Néprajzi előadás-sorozat Zentán; Nyári képzőművészeti rendezvények; Irodalmi táborok 595

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1993. július–augusztus. Kiadja a Forum Könyvkiadó. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 65700–601–14861-es zsírszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 40 000 000 dinár, fél évre 20 000 000 dinár. Egyes szám ára 2 000 000, kettős szám ára 4 000 000 dinár; külföldre egy évre 80 000 000 dinár, fél évre 40 000 000 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – A szedés a Híd szerkesztőségében készült. – Tördelőszerkesztő: Bozsoki László. – Készült az újvidéki Dániel Print Nyomdában